

Služba Božja

liturgijsko
pastoralna
revija
godina XLVIII.
Split, 2008.
broj 3.

SADRŽAJ - CONTENTS

ČLANCI I RASPRAVE

- 229 Luka Tomašević, *Etičko-kršćanski stavovi o transplantaciji organa*
Ethical-christian views on transplantation of organs
- 261 Ivica Raguž, *Aelred iz Rievaulxa o duhovnom prijateljstvu*
Aelred of Rievaulx on spiritual friendship

LITURGIJA – SVETI SUSRET

- 286 Gilsam Lafont, *Euharistija. Hrana i riječ*

PRAKTIČNA TEOLOGIJA

- 305 Romano Guardini, *Nesebičnost*
- 312 Raniero Cantalamessa, *Riječ i život*

PRIKAZI, OSVRTI, OCJENE

- 336 Hrvatska biskupska konferencija,
Direktorij za pastoral sakramenata u župnoj zajednici
- 339 Mirko Buljac, *Rast u vjeri*
- 342 *Primljene knjige*

Luka Tomašević-Gordana Pelčić
ETIČKO-KRŠĆANSKI STAVOVI O TRANSPLANTACIJI ORGANA
Ethical-christian views on transplantation of organs

UDK: 241.13:616-089.843
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 7/2008.

SAŽETAK

U ovom radu obrađuje se presađivanje organa ili transplantacija općenito u svijetu i kod nas.

Autori je uklapaju i u veoma delikatnu problematiku vezanu uz smrt i uzimanje organa, osvrću se na tehničko-znanstvena dostignuća transplantacije, kao i njezino pravno reguliranje danas u Hrvatskoj.

Znatan dio rada posvećuju samoj transplantaciji u Hrvatskoj, njezinoj povijesti, aktualnom stanju, potom donose etičko-kršćanski stav Katoličke crkve, a ukratko i mišljenja ostalih kršćanskih konfesija i drugih religija.

U drugom dijelu članka autori donose stavove vjernika do kojih su došli kroz istraživanje koje je provela mr. Pelčić i koji bi mogli biti veoma korisni u pastoralnoj praksi.

Ključne riječi: transplantacija, organ, religija, teologija, kršćanstvo.

UVOD

Brzi razvoj medicine uz pomoć moderne tehnologije znatno je utjecao na poboljšanje i produljenje ljudskog života. Znanstveni napredci na polju imunologije, farmakologije, transfuziologije, kao i kirurgije omogućio je presađivanje ljudskih organa i tkiva. Kirurgija nije više tehnika i vještina koja samo otklanja bolesne organe (demolijativna kirurgija) već je postala tehnika i vještina koja može zamijeniti bolesne ljudske organe s drugima (substitutivna kirurgija). Mnogi bolesnici koji su pred nekoliko desetljeća mogli očekivati samo smrt ili u najboljem slučaju muotrpan i ograničen život, danas se mogu oporaviti zamjenom organa i imati gotovo normalan i kvalitetan život.

Presađivanje organa danas je prihvaćena i uspješna metoda liječenja povrijeđenih organa, a za organe poput srca, jetra i pluća je i jedina metoda liječenja. Presađivanje organa, uz to, doprinosi i poboljšanju kvalitete života kod mnogih primatelja, te se stoga veoma preporuča u medijima i javnosti. Stoga smo išli i ispitati kakav je stav religije, odnosno kod nas Katoličke crkve, kao i drugih religija prema presađivanju organa, a donosimo i istraživanje što vjernici o tome misle i koliko su informirani

Presađivanje organa može biti *homologno* (između iste vrste) i *heterologno* (između različitih vrsta), dok danas već postoje i umjetni organi ili *implantat*. S obzirom na davatelja organa, presađivanje može biti "sa živoga" (*ex vivo*) ili "s umrlog" (*ex cadavere*) darivatelja.

Mogućnost presađivanja organa otvorilo je etička pitanja, koja su poslije rezultirala rađanjem *bioetike*, tj. novim pristupom ljudskom dostojanstvu, čovjekovu životu i umiranju. Sama mogućnost da se produži život onome koji nema nikakve šanse, ili da mu se skрати smrtna patnja, tražili su nova proučavanja, osmišljavanja i etičke odgovore, o čemu se još i danas raspravlja, a u zadnje vrijeme o tome izvješćuju i javni mediji.

Svakako da religije, a kod nas posebice kršćanstvo, imaju što reći o tom fenomenu i da znatno utječu na stavove svojih vjernika. Kršćanstvo i katoličanstvo su veoma otvoreni prema darivanju i transplantaciji organa i smatraju to djelom ljubavi, što nije činjenica u svim religijama. Kako se u javnim medijima kod nas već često govori o presađivanju organa, trebalo je istražiti koji su stavovi Crkve, ali i samih vjernika i koliko su vjernici informirani o toj problematici.

I . POJAM, VRSTE, POVIJEST I STAVOVI O TRANSPLANTACIJI

1. POJAM I VRSTE TRANSPLANTACIJE

Transplantacija organa je “premještanje” organa, dijelova organa, stanica ili tkiva s jednog mjesta na drugo mjesto. Medicinski leksikon donosi definiciju transplantacije: “Transplantacija je presađivanje tkiva ili organa s jedne jedinice na drugu. Organi se mogu transplantirati sa živa ili mrtva darivatelja. Glavni problem u transplantaciji predstavlja imunološka reakcija primatelja na presađeno tkivo”.¹

Tkivo ili organ koji se presađuje zove se transplantat koji može biti:

- a. *Autotransplantat* ili *autologni* transplantat-darivatelj je ujedno i primatelj, transplantat se prenosi s jednoga mjesta na drugo
- b. *Izotransplantat* ili *izogeni* transplantat- darivatelj i primatelj su genetički identični s obzirom na antigene tkivne srodnosti (transplantacija kod jednojajčanih bližanaca)
- c. *Alotransplantat* ili *alogeni* transplantat se prenosi s jednog bića na drugo u istoj vrsti, a može uzeti s:
 - *živog darivatelje* i to samo oni dijelovi koji ne ugrožavaju cjelinu, život tog darivatelja, niti umanjuju njegove osnovne sposobnosti
 - *s umrlog darivateja (ex cadavere)* -preminuli čovjek može biti darivatelj putem oporuke ili svojim pozitivnim gledištem o pitanju transplantacije, ili se dar može predmijevati ako nije poznato negativno mišljenje dotičnog.
- d. *ksenotransplantat* ili *ksenogeni* transplantat davatelj i primatelj pripadaju različitim vrstama.² U praksi postoji ugradnja umjetnih organa, u tom slučaju se ne može govoriti o transplantaciji već o implantaciji.³

¹ *Medicinski leksikon*, Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb 1990., str. 903-905.

² Ž. Sutlić, *Transplantacija*, u: I. Prpić - T. Antoljak - S. Batinica S. i sur., *Kirurgija za medicinare*. Zagreb: Školska knjiga-Zagreb, 1995., str.115-125.

³ M. Jaboulay, *Greffe du reins au pli du doude par soudures arteielles et veineuses*. Lyon Med 1906., str. 575-577.

U počecima transplantacijske medicine vodeći problemi su bili tehničke prirode, rekonstruktivna kirurgija. Početkom 20 st. fokus se s kirurških tehnika usredotočio na biološke aspekte transplantacije, odnosno na svladavanje imunološke barijere. U imunološkom odgovoru važnu ulogu ima genetička raznolikost između primatelja i darivatelja, sama vrsta tkiva ili organa, prethodna senzibilizacija ili imunosupresija primatelja, vrijeme kad nastupa reakcija odbacivanja, tendencija primatelja da inducira ili suprimira histokompatibilne antigene transplantata i mogućnost modifikacije imunološkog odgovora pomoću terapije.⁴ Važnu ulogu u preživljavanju transplantata imalo je uvođenje imunosupresivne terapije. 1972. švicarski biokemičar J-F. Borel oktrio je ciklosporin.

2. KRATKI POVIJESNI PRIKAZ TRANSPLANTACIJE ORGANA

Povijest transplantacije seže u daleku prošlost, tako postoji izvještaj o hinduskom kirurgu Sushruti koji je oko 600 godine prije Krista izvršio autolognu transplantaciju kože lica. Cosmos i Damian su u prvom stoljeću transplantirali nogu pokojnika osobi kojoj je amputirana noga.

Počeci moderne transplantacije počinju krajem 18.stoljeća kada je Hunter uspješno zamijenio pretkutnjak čovjeku. Prve transfuzije krvi učinjene u 17. stoljeću bile su tako pogubnih rezultata da je uvođenje transfuzije u praksu odgođeno za 150 godina. Početkom dvadesetog stoljeća (1902.) Ullmann je izvršio uspješnu autotransplantaciju bubrega na psu iz lumbalne regije na vrat. M. Jaboulaya sa suradnicima je 1906. u Lyonu učinio prvu transplantaciju na čovjeku.⁵ A.Carrel je 1912. dobio Nobelovu nagradu za medicinu za rad o šavu u vaskularnoj kirurgiji što je bio temelj za vršenje anastomoza krvnih žila a time i uspješnu transplantaciju solidnih organa.⁶ Hufnagel, Hume i Landsteiner 1946. su spasili bolesnika s akutnom insuficijencijom bubrega implantacijom ljudskog bubrega u kubitalnu jamu. Simonsen i Dempster su se zalagali za pelvičnu lokalizaciju bu-

⁴ Ž. Sutlić, *Transplantacija*, u: *nav. dj.*, str.115-125.

⁵ M. Jaboulay, *nav. dj.*, str. 575-577.

⁶ A. Carrel, *The operative technique for vascular anastomoses and transplantation of viscera*. Lyon Med 102; 98: str. 859.

brega, te su zaključili da je imunološki proces uzrok propasti bubrega. U Francuskoj 1952. Michon presađuje majčin bubreg mladom čovjeku praktički primjenjujući današnju operativnu tehniku, ali bez imunosupresije tako da se odbacivanje bubrega pojavilo za tri tjedna.⁷

Pod vodstvom Merrilla je 23.12.1954. izvršena prva transplantacija bubrega od jednojajčanih blizanaca.⁸ J. Murray i posmrtno J. Merrill su dobili 1990. Nobelovu nagradu za medicinu. U počecima transplantacije imuni odgovor se pokušao suprimirati zračenjem. Schwarz i Dameshek su 1959. otkrili da 6-merkaptopurin smanjuje stvaranje protutijela u zamorca nakon primanja telećeg proteina.⁹ 6-MP pa azatioprim su sintetizirali Hitchings i Elion za što su 1988. dobili Nobelovu nagradu. L. A. Goodwin je 1960. u više navrata smirivao odbacivanje bubrega prednizonom.¹⁰ T. Starzl i D. Hume su postigli dobre rezultate imunosupresije kombinirajući azatioprim i prednizon. Ulogu Starzla u transplantaciji organa treba posebno istaknuti jer je među prvima: kombinirao azatioprim i prednizon, prepoznao važnost ABO kompatibiliteta za uspjeh transplantacije organa, opisao histopatološke promjene u odbačenom organu. J. Hamburege i suradnici su u Parizu 1962. počeli transplantirati bubrege na temelju odabira živog davatelja uz pomoć HLA sustava čiji je prvi antigen otkrio Jean Dausset 1958.¹¹ Prva uspješna transplantacija bubrega od umrle osobe izvršena je 1962. u Bostonu.¹²

Znatan napredak i poboljšanje rezultata preživljavanja donijelo je uvođenje imunosupresije ciklosporinom početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća. Do danas je otkriveno još

⁷ L. Michon, J. Hamburger, N. Oeconomos, et al. *Une tentative de transplantation renale chez homme: aspects médicaux et biologiques*. Press Med 1953; 61: str. 1419-1423.

⁸ J.P. Merrill, J.E. Murray, J.H. Harrison, W.R. Guild, *Successful homotransplantation of the human kidney between identical twins*, JAMA 1956; 160: str. 277-282.

⁹ R. Schwartz, W. Domeskez, *The effects of 6-mercaptopurine on homograft reactions*. J Clin Invest 1960; 39: str. 952-958.

¹⁰ W.E. Goodwin, J.J. Kaufman, M.M. Mims, i sur. *Human renal transplantation. I. Clinical experience with six cases of renal homotransplantation*, J Urol 1963; 89: str.13-24.

¹¹ J. Dusset, *Iso-leuco-anticorps*, Acta Haemat 1958; 20: str. 156.

¹² J.E. Murray, J.P. Merrill, J.H. Harrison, i sur. *Prolonged survival of human-kidney homografts by immunosuppressive drug therapy*, N Engl J Med 1963; 268: str. 1315-1323.

lijekova koji uz opći napredak medicine omogućuju postizanje sve boljih rezultata.

Christian Barnard je nakon transplantacije srca sažeo nastojanja mnogih znanih i neznanih stručnjaka ovim riječima: "Ovo dostignuće nije iznenadilo medicinski svijet. Neprestani napredak prema tom cilju, koji su postizali imunolozi, biokemičari, anesteziolozi, kirurzi i specijalisti u mnogim drugim granama medicinskih znanosti diljem svijeta, omogućio je ovaj novi uspjeh u transplantacijskoj medicini".¹³

3. SMRT I TRANSPLANTACIJA

Dijelovi tijela s umrle osobe mogu se uzimati za presađivanje nakon što se utvrdi smrt prema propisima o medicinskim kriterijima i načinima utvrđivanja smrti. Osnovni uvjet za transplantaciju s umrle osobe je moždana smrt darovatelja. Smrt mozga nastaje onda kada njegova funkcija trajno prestaje i ne može se nikakvim terapijskim zahvatima dovesti u normalu. Ne postoji umjetni način kojim se može nadomjestiti ili zamijeniti funkcija mozga bilo u biološkom, kemijskom ili elektromehaničkom smislu.¹⁴

Do 1950. smrt se smatrala prekidom plućne i srčane funkcije. Napretkom medicine postalo je moguće privremeno održavati rad srca i funkciju disanja kod potpunog prekida moždane funkcije.

Smrt mozga se označava različitim terminima: cerebralna smrt, smrt moždanog debla, kortikalna smrt, ireverzibilna smrt, prolongirana koma. Smrt mozga je najvažnija dijagnoza u medicini, jer ima mnogostruke medicinske, etičke, pravne i ekonomske implikacije. Mnoštvo termina povlači i mnoštvo definicija, iz čega slijede različita poimanja i tumačenja smrti mozga, a time i dilema u utvrđivanju smrti. Godine 1968. je donesena je Deklaracija iz Sydneya i Kriterij moždane smrti ad hoc Komiteta Harwardske medicinske škole, 1971. donesen je Minesota kriterij za moždanu smrt, 1976. Prvi memorandum Pravilnika

¹³ Anonimno. Povijest transplantacije. <http://www.hdm.hr/povijest.html>.

¹⁴ G. Pelčić, J. Mršić Pelčić, J. Frković, L. Tomašević, A. Gjuran Cocha, I. Šegota, *Presađivanje organa i shvaćanje smrti*, u: *Društvena istraživanja*, 6/2007., str. 1287-1304.

Ujedinjenog Kraljevstva, a 1979. Drugi memorandum Pravilnika Ujedinjenog Kraljevstva.

Sidnejska deklaracija je objavljena 1968. stavljaju akcent je li taj proces ireverzibilan ili ne.

Harvardski kriterij su 1968. sastavili pravnici, teolozi, neurokirurzi i neurolozi. Sastoji se od dva dijela, prvi isključuje sva stanja ili bolesti koje uvjetuju komu ali su reverzibilni (trovanje lijekovima, alkoholom, različite metaboličke i endokrine bolesti, hipotermija, bolesti mozga koje se mogu liječiti). Drugi dio se sastoji od kriterija koji uključuju prestanak krvotoka u mozgu, arefleksije, prestanka disanja, EEG-e mora ukazivati na neaktivnost mozga. Godinu dana nakon proglašenja je ukinut.

Britanski kriterij je utvrđen 1976. nakon dugih rasprava anesteziologa, neurofiziologa, neurologa i neurokirurga, a dopunjen je 1981. On uključuje dvije odrednice, prethodni uvjeti za dokazivanje smrti i testovi koji to potvrđuju.¹⁵

1. Prethodni uvjeti su duboka koma poznatog uzroka, odsutnost disanja, isključenje reverzibilnih uzroka depresije mozga (metaboličko endokrini poremećaji, hipotermiju, trovanje sedativima, alkoholom ili neuromuskularnim relaksansima).
2. Testovi koji potvrđuju smrt mozga dokazuju dva liječnika, a u njih spadaju: dokazivanje odsutnosti refleksa moždanog debla (odsutnost refleksa zjenica na svjetlo, odsutnost refleksa dodirivanja rožnice oka, odsutnost reakcije mišića na bolne stimulacije izazvane pritiskom na živčane završetke na licu, odsutnost pokreta ždrijela i grkljana na stimulaciju), kalorični test (uštrcavanje 20 ml ledene vode u vanjski zvučnik koji bi u normalnom stanju izazvao pokretanje očnih jabučica, dok kod smrti mozga tih pokreta nema), odvajanje bolesnika u komi od stroja za disanje da bi se utvrdila mogućnost spontanog disanja., karotidna angiografija, radioizotopno dokazivanje krvnog protoka u mozgu, atropinski test.¹⁶

¹⁵ Anonimno. Davatelj organa. <http://www.hdm.hr/davatelj.html>.

¹⁶ Usp. Carrel A., *The operative technique for vascular anastomoses and transplantation of viscera*. Lyon Med 102; 98: str. 859.

4. TRANSPLANTACIJA I PRAVO

Diljem svijeta postoji želja građana da posthumno budu darivatelji registrira se na *donor karticama*. Austrija, Belgija, Francuska, Poljska predmnijevaju da je svaka osoba nakon smrti potencijalni darivatelj organa osim ako se osoba nije registrirala kao ne-donor,¹⁷ dok je prodaja organa zabranjena u većini zemalja.¹⁸

U Njemačkoj, Irskoj, Danskoj, Velikoj Britaniji, Nizozemskoj obvezatna je dozvola obitelji za uzimanje dijelova tijela sa umrle osobe.¹⁹

U Švedskoj, Austriji, Belgiji, Španjolskoj, Italiji, Sloveniji, Mađarskoj, Finskoj, Francuskoj, Luksemburgu, Norveškoj, Grčkoj, Portugalu i Hrvatskoj dozvola obitelji nije obvezatna. I organi se mogu uzeti ako nema izričitog prethodnog pismenog protivljenja²⁰ Iako sve navedene zemlje ne traže privolu obitelji, običaj je da se bliska obitelj umrlog ipak pita za dozvolu.

4.1. Povijesno-pravni pregled transplantacije u Hrvatskoj

U Hrvatskoj je prvu transplantaciju učinio prof. Vinko Frančišković i suradnici. Oni su izveli transplantaciju bubrega sa živog donatora 1971. u KBC Rijeka,²¹ a s umrlog 1972. U Rijeci se od 1981. transplantira bubreg pacijentima starijim od 60. Prof. Josip Sokolić je prvi transplantirao srce u Hrvatskoj 1988. u KBC Zagreb.²²

U Hrvatskoj je osnovan Hrvatski registar i banka dobrovoljnih darivatelja koštane srži. Koštana srž se kod nas presađuje 1983. u KBC Zagreb, a od 1993. u KB Merkur. U Hrvatskoj postoji i *Lion's očna banka*.²³

¹⁷ M. Vidović, J. Pasini, P. Orlić, *Transplantacija bubrega u Hrvatskoj*. Acta Chir Iugosl 1990; 37(1): str. 125-131.

¹⁸ Anonimno. Funkcioniranje transplantacijske mreže. <http://www.hdm.hr/trans-hr.html>.

¹⁹ Zapravo je riječ o *informed consent law* (zakon o informiranom pristanku).

²⁰ Riječ je o tzv. *persumed consent law* (zakon o pretpostavljenom pristanku).

²¹ L. Orlić, B. Martinović-Sladoje, D. Matić-Glažar, P. Orlić, I. Maleta, D. Vukas, *Transplantacija bubrega s kadavera u pacijenata starijih od 60 godina*. Med Arh 2001; 55(4): str. 2009-2010.

²² V. Brkljačić Kerhim, S. Pavlović, *Godišnje izvješće referentnog centra za transplantaciju Republike Hrvatske* 2003.

²³ Anonimno. Davatelj organa. <http://www.hdm.hr/davatelj.html>.

Transplantacijsku mrežu u Hrvatskoj organiziralo je Ministarstvo zdravstva preko "Povjerenstva za transplantaciju organa, tkiva i stanica". Povjerenstvo imenuje nacionalnog koordinatora koji povezuje ustanove za tipizaciju tkiva, donorske bolničke ustanove i kliničke transplantacijske ustanove.

Transplantacijske ustanove u Hrvatskoj su KBC Rebro u Zagrebu (transplantiraju se jetra, bubreg, srca, koštana srž, rožnica), KB Merkur Zagreb (transplantiraju se jetra, gušterača, koštana srž), KBC Rijeka (bubrezi, gušterača), KB Dubrava Zagreb (transplantira se srce), Opća bolnica Sv. Duh Zagreb (transplantira se rožnica), Klinička bolnica Sestre milosrdnice (transplantira se rožnica).

Kliničke i opće bolnice diljem Hrvatske su potencijalne donorske ustanove. Centri za tipizaciju tkiva nalaze se u Zagrebu (Referentni centar za tipizaciju tkiva KBC Zagreb), Centar za tipizaciju tkiva KBC Rijeka i KB Split.

Transplantacijska medicina je multiorganski proces u kojem sudjeluje nekoliko stotina stručnjaka raznih razina i specijalnosti. U transportu organa, tkiva i kirurško-anestezioloških ekipa sudjeluju mnoge institucije i tijela i servisne službe. Mediji su u našoj zemlji značajno doprinijeli u pridobivanju javnosti, stvaranju povjerenja u zdravstveni sustav, a time i razvoju transplantacijske medicine (stranice ministarstva).

Do sada je u Hrvatskoj podijeljeno više desetina tisuća *donorskih kartica* pod motom "Život na dar", a u opticaju je od 1996. *Donorska kartica* služi kao sredstvo za stvaranje javnog mnijenja, kao provokacija za razgovor u obitelji, u vjerskim zajednicama, sveučilištima, općenito u informiranju i stvaranju pozitivnog javnog mnijenja.

4.2. Zakoni i pravilnici o transplantaciji u Hrvatskoj

Zakon o uzimanju i presađivanju dijelova ljudskog tijela u svrhu liječenja. proglasio je Hrvatski sabor 3. prosinca 2004.²⁴

Tim se načinom utvrđuju uvjeti za uzimanje i presađivanje dijelova ljudskog tijela (organa i tkiva) sa žive ili s umrle osobe zbog presađivanja u svrhu liječenja.

²⁴ NN, br. 37/84. Zakon o uzimanju i presađivanju dijelova ljudskog tijela u svrhu liječenja. NN br. 117/04.

Odredbe tog zakona ne primjenjuju se na organe i tkiva za reprodukciju, organe i tkiva zametka ili fetusa te na krv i krvne pripravke.

U Hrvatskoj je zabranjeno davati i primati novčanu nadoknadu ili drugu materijalnu korist prigodom davanja organa.. Ta zabrana se ne odnosi na nadoknadu živim darivateljima za izgublenu zaradu, za opravdanu nadoknadu za potrebne zdravstvene ili tehničke usluge u vezi s presađivanjem ili naknadu u slučaju prekomjerne štete kao posljedica uzimanja dijelova tijela. Zabranjeno je oglašavanje potrebe ili dostupnosti dijela ljudskog tijela radi ponude ili traženja novčane nadoknade. Zabranjeno je trgovanje dijelovima ljudskog tijela. Osobni podaci o darivateljima i primateljima predstavljaju profesionalnu tajnu. Primatelj mora dati pisanu suglasnost kao izraz svoje slobodne volje. Živim darivateljima i primateljima osigurava se praćenje njihova zdravstvenog stanja.

Organ ili tkivo može se uzeti isključivo u svrhu liječenja primatelja ako ne postoji odgovarajući organ ili tkivo umrle osobe ili druga jednaka metoda liječenja. Dijelovi tijela mogu se uzeti samo osobi starijoj od 18 godina ako je sposobna za rasuđivanje, uz pisanu suglasnost kao izraz slobodne volje darivatelja na osnovu prethodne valjane obavijesti o prirodi i posljedicama postupka. Iznimno se može odobriti uzimanje od maloljetne osobe ili punoljetne bez sposobnosti za rasuđivanje uz posebne uvjete.²⁵

Dijelovi tijela s umrle osobe mogu se uzimati nakon sigurne i po medicinskim kriterijima utvrđene smrti. Smrt utvrđuje povjerenstvo od najmanje 3 člana. Dijelovi tijela se mogu uzeti ako se darivatelj nije za života tome protivio u pisanom obliku. Pisanu izjavu o nedarivanju punoljetna osoba sposobna da darivanje daje izabranom doktoru medicine primarne zdravstvene zaštite, koju može opozvati u svakom trenutku. Lista nedarivatelja pri Ministarstvu zdravstva je profesionalna tajna.

Uzimanjem i presađivanjem organa i tkiva te pohranjivanjem i razmjenom tkiva smije se baviti samo ona zdravstvena ustanova kojoj je za obavljanje tih djelatnosti u skladu s odredbama ovog zakona dano odobrenje ministra. Ministar imenuje koordinadora za uzimanje i presađivanje dijelova ljudskog tijela.

²⁵ Usp. *Isti*.

Svi zdravstveni radnici obvezni su poduzeti odgovarajuće mjere u svrhu promidžbe darivanja organa i tkiva.

Zakon donosi i *kaznene odredbe* koje se tiču oglašavanja radi ponude ili novčane ili druge materijalne nadoknade, trgovine, sprečavanja prijenosa bolesti na primatelja, presađivanje bez pisane suglasnosti primatelja ili skrbnika, uzimanje organa od živog darivatelja ako postoji organ umrlog darivatelja ili druga jednaka metoda liječenja, uzimanje organa živog darivatelja bez odobrenja etičkog povjerenstva, uzimanje dijelova tijela s živog darivatelja bez odgovarajućih pretraga, uz postojanje rizika za njegovo zdravlje ili život, protivno odredbama čl.15-19., uzimanje dijelova tijela s umrle osobe protivno čl. 21-25., uzimanje i presađivanje, te pohranjivanje bez odobrenja ministra.²⁶

Postoji i Pravilnik o poblizim medicinskim kriterijima te načinu i postupku utvrđivanja smrti osobe kojoj se dijelovi tijela mogu uzimati radi presađivanja.²⁷

Moždana smrt je nastupila ako je kod osobe nastao potpuni i konačni prestanak moždane cirkulacije, iako se respiracija i srčana akcija održavaju na umjetni način.²⁸

Pravilnik o podacima i načinu vođenja dokumentacije o mogućim darivateljima dijelova ljudskog tijela radi presađivanja s umrle osobe (NN, br. 188/03.)

Liječnik u jedinici intenzivnog liječenja kod bolesnika u komi mora u skladu s kriterijima provesti kliničke postupke utvrđivanja moždane smrti i o nalazu obavijestiti koordinатора.²⁹

Druga prava i dužnosti su regulirani *Naputkom za provođenje Programa za eksplantaciju organa*³⁰; *Zakonom o zdravstvenoj zaštiti*³¹; *kaznenim zakonom Republike Hrvatske*.³²

Kodeks medicinske etike i deontologije Hrvatskog liječničkog zbora u čl. 5. govori o presađivanju organa i tkiva: "U slučaju moždane smrti, utvrđene na stručno prihvaćeni način, liječnik

²⁶ Pravilnik o podacima i načinu vođenja dokumentacije o mogućim darivateljima dijelova ljudskog tijela radi presađivanja s umrle osobe. NN br. 188/03.

²⁷ NN, br. 53/91.

²⁸ Pravilnik o poblizim medicinskim kriterijima te načinu i postupku utvrđivanja smrti osobe kojoj se dijelovi tijela mogu uzimati radi presađivanja. NN br. 53/91.

²⁹ Pravilnik o podacima i načinu vođenja dokumentacije o mogućim darivateljima dijelova ljudskog tijela radi presađivanja s umrle osobe. NN br. 188/03.

³⁰ Naputak za provođenje Programa za eksplantaciju organa NN, br. 75/98.

³¹ Zakon o zdravstvenoj zaštiti. NN, br. 1/97

³² Kazneni zakon Republike Hrvatske čl.242.

smije u okviru pozitivnih propisa, održavati život organa, dijelova tijela ili tkiva koji se mogu iskoristiti u svrhu liječenja drugih bolesnika. O namjeri da s mrtvog tijela presadi dijelove tijela, organe ili tkiva, liječnik će obavijestiti najbližeg člana obitelji.”³³

*Pravilnik o pravima i odgovornosti članova Hrvatske liječničke komore veli da “liječnik čini povredu, ako u slučaju moždane smrti, utvrđene na stručno prihvaćene načine, u okviru pozitivnih propisa, ne održava život organa, dijelova tijela ili tkiva koji se mogu iskoristiti u svrhu liječenja drugih bolesnika.”*³⁴

5. ETIČKO-KRŠĆANSKI POGLED NA TRANSPLANTACIJU

5.1. *Stav Katoličke crkve*

Pitanje presađivanja organa zadire u pitanja čovjekova integriteta, slobode, ljudskog dostojanstva, zdravlja, bolesti, te kao takva nužno traži od kršćanske etike određene naputke i pravila postupanja.

U promišljanjima etičkih pitanja vezanih uz transplantaciju organa danas se sve manje gleda na imperativnu etiku u kojoj se naglašava dužnost, a sve više se ide k indikativnoj etici gdje ideja odgovornosti dolazi u prvi plan. Etikom odgovornosti dolazimo do kategorije dara koja nadilazi osobnu ili dualnu dimenziju. Kod problematike transplantacije organa nadilazimo simetričan odnos darivanja da bi se primilo, nego vrijedi princip asimetričnih odnosa, princip solidarnosti među nepoznatima. Solidarnost je u ovom pitanju ključni oblik moralnog djelovanja, sama forma moralnosti. Moralno smo razvijeni onoliko koliko smo sposobni biti solidarni. U etici solidarnosti dolazi do izražaja čitava osoba, briga o sebi i o drugima, tj. o životu kao takvom općenito.

Osnovno pitanje, kada je riječ o kršćanskom stavu glasi: je li moja odluka o davalaštvu, ili moja dozvola za uzimanje organa kod mojih bližnjih, u skladu s mojim religijskim vjerovanjem?

³³ Hrvatski liječnički zbor. Kodeks medicinske etike i deontologije. Zagreb: Hrvatski liječnički zbor; 2002.

³⁴ Pravilnik o pravima i odgovornostima članova Hrvatske liječničke komore. Liječničke novine 2002; 11.

Opći odgovor se može ovako formulirati: i kršćanstvo podržava presađivanje i doniranje organa, kao i gotovo sve religije.

U religioznoj etici pitanje presađivanja organa svodi se na sljedeća pitanja: je li uzimanje organa sa živog darivatelja *protiv nepovredivosti čovjekova fizičkog integriteta i je li se uzimanje organa s mrtvoga čovjeka protiv poštivanja njegovih ljudskih posmrtnih ostataka? Kada je riječ o uzimanju organa s umrlog čovjeka, postoji i još jedno pitanje, a to je pitanje ustanovljivanja smrti, tj. jesu li današnji kriteriji nastupanja smrti baš pouzdani i sigurni? Postoji i pitanje uzimanja organa sa živoga koje se povezuje uz slobodno i informirano darivanje, uz naplaćivanje darovanih organa, kao i uz činjenicu trgovine organima.*

Valja naglasiti da postoji gotovo jednoglasni stav svih, i ne samo religija, da se ne presađuju spolne žlijezde i mozak. Naime, smatra se da spolne žlijezde igraju odlučujuću ulogu u konstituciji biološkog identiteta svakog potomka koji može biti rođen. Kad je riječ o presađivanju mozga, za današnju medicinu je to još uvijek samo utopija, ali i stoga što je mozak nositelj ljudske osobnosti i svjesnosti.

Katolička crkva odobrava i podupire *homotransplantaciju* organa naglašavajući solidarnost s bolesnima, transplantaciju kao oblik služenja ljudskoj obitelji i sredstvo promicanja zdravlja i života. Treći razlog podupiranja transplantacije je altruizam, gdje se žrtva potencijalnog darovatelja dovodi u vezu s Kristovom žrtvom, koja je izvor inspiracije i putokaz za svakog kršćanina. Solidarnost, finalitet i altruizam mogu se nazvati simbolikom darivanja.

Mora se voditi računa o njegovu zdravlju i životu, njegovu pristanku, te o dobrobiti u spašavanju života primatelja. U slučaju kada je darivatelj mrtav na jednoj strani je potreba da se čim prije izvade organi kako bi njihova kvaliteta ostala zadovoljavajuća zbog toga što s prestankom cirkulacije dolazi do propadanja tkiva i organa, a na drugoj su strani dvojbe u svezi s požurivanjem proglašenja smrti. Razmatrajući dvije strane problema, nameću se vječna pitanja što je smrt i kada se ona javlja, odnosno je li darovatelj u času eksplantacije uistinu mrtav?

Kroz povijest je Katolička crkva direktno ili indirektno dala upute čija se primjena može ili se odnosi na transplantaciju.

Sveto pismo s obzirom na vrijeme svog nastanka direktno ne spominje temu transplantacije organa, no pojedine dijelove autori danas koriste kako bi svojim tezama dali na važnosti.

Protivnici *ksenotransplantacije* svoje mišljenje opravdavaju: "Ne daj svome blagu da se pari s drugom vrstom. Svoga polja ne zasijavaj dvjema vrstama sjemena. Ne stavljaš na se odjeće od dvije vrste tkanine" (Lev 19,19). U velikim religijama svijeta (kršćanstvo, židovstvo, islam) je biološko miješanje vrsta zabranjeno i mijenjanje Božjeg reda u prirodi drži se činom nepoštivanja Božjeg zahtjeva.

Novi zavjet jasno naglašava Kristovu ljubav do kraja kad za Krista veli "ljubeći svoje koji su na svijetu, iskaza im do vrhunca ljubav" (Iv. 13,1). U smrti i uskrsnuću Isusa Krista, tj. u njegovu sebedarju vidi inspiraciju za darivanje organa, i to prema načelu kršćanske ljubavi: "Nitko nema veće ljubavi od ove: položiti vlastiti život za svoje prijatelje" (Iv 15,13). To je ljubav koja sjedinjuje vjernike u zajedništvo koje se ponajbolje očituje u misteriju križa.

Već je papa Pijo XI. proglasio *mutilaciju* (sakaćenje) nedopustivom, a pojedini autori su te termine poistovjećivali s transplantacijom, premda to i nije bila papina namjera.³⁵

Pijo XII. opravdava mnoge kirurške tehnike koje su do tog vremena bile nezamislive, a u svom govoru na Kongresu patologa 1952. promovira načelo totaliteta (*pars propter totum*) po kome je dozvoljeno "sakaćenje" vlastitog organizma u određenim situacijama i pod određenim uvjetima.³⁶

Obraćanje Pija XII. Talijanskom udruženju darivatelja rožnice i okulistima 1956. je prvo obraćanje jednog pape o temi transplantacije organa. Pijo XII. naglašava razliku između fizičke i moralne cjeline. *Ksenotransplantaciju* dopušta uz uvjet da presađeni organ ne narušava psihološki i genetski integritet primatelja, uz postojanje opravdanog očekivanja u uspješnosti zahvata, te da darovatelj nije izvrnut nepotrebnom riziku.³⁷

On zabranjuje transplantaciju ovarija i testisa sa životinja na čovjeka, jer se time narušava dostojanstvo i svetost ljudskog bića. Mišljenje Pija XII. se može ovako sažeti: "...želja da se po-

³⁵ J. Kuničić, *Je li dopuštena transplantacija nekih organa*, u: *Svesci* 1/1967., str. 62-66.

³⁶ Isto.

³⁷ P.J. Cullen, *Organ Donation: A Catholic Perspective*, CMQ 1998; 1-4; PA. Byrne, *Catholic and Organ Donation*, Catholic Culture 1999; 62.66; L. Hostetter, *Catholic teaching on organ donation*. <http://www.owensborodiodio.org/archives/newspaper/2000/5organ.html>.; WE. May, *The Ethics of Organ Transplants*. *Ethics&Medics* 1996; 21: str.1-2.

mogne bolesnima i onima koji trpe...nije za osudu nego se pozitivno opravdava”.³⁸

Papa Ivan Pavao II. se tijekom svog pontifikata često obraćao znanstvenicima o raznim medicinskim pitanjima.³⁹ O transplantaciji ovako veli: “Sve što može poslužiti životu grijeh je pokopati”.⁴⁰

U pismu Papinskoj akademiji znanosti od 14. prosinca 1989. on ovako definira smrt: “Smrt znači dekompenzaciju, dezintegraciju, separaciju... nastaje kada spiritualni principi koji omogućuju jedinstvo individue više ne funkcioniraju u organizmu, čiji elementi ostavljeni sami sebi, rastavljeni...to nije toliko kraj života koliko je ulazak u novi život,...trenutak ove separacije nije lako opisati i identificirati njene znakove”.⁴¹

Dezintegracija je znak da se duša odvojila od tijela, unatoč tome što srce kuca i što se čini da je to živuće tijelo. U determinaciji momenta smrti: “...postoji konflikt između dužnosti poštivanja života jedne osobe i dužnosti da se liječi ili čak spasi život druge osobe”.⁴²

Obraćanje sudionicima Društva za razmjenu organa 20.07. 2001. u Rimu na Prvom internacionalnom kongresu društva za razmjenu organa veli: “Transplantacija je novi način služenja ljudskom rodu”. “Veličanstveni razvoj medicine”, kako papa Ivan Pavao II. naziva transplantaciju, “ima i svoju tamnu stranu zbog kojih treba mnoga pitanja etike, zakona i pitanja društvenog karaktera još dublje i šire istražiti”.⁴³

Transplantacija je neodjeljiva od ljudskog čina davanja za koji je neophodna ranija, eksplicitna, slobodna i svjesna odluka davaoca ili nekog tko ga pravno predstavlja. To je iskreni dar samog sebe koji izražava iskonski ljudski poziv na ljubav i zajedništvo. Za života osoba može dati dio svog tijela ako to neće bitno nauditi njezinu životu ili identitetu, dok se s umrle osobe mogu uzeti i vitalni organi. Može se povući analogija s

³⁸ WE. May, *The Ethics of Organ Transplants*, Ethics&Medics 1996; 21: str. 1-2

³⁹ Leies JA. Death revisited. Ethics&Medics 1996; 21:1-2.

⁴⁰ Pope John Paul II. Address to International Congress on Transplants. <http://www.cin.org/pope/oragan-transplant-cloning.html>.

⁴¹ Pope John Paul II., *Determining the Moment When Death Occurs*. Origins 1990; 19: str. 523-535.

⁴² Ondje.

⁴³ Pope To group on organ transplants: New way of sharing life with others. <http://www.priestsforlife.org/magisterium/91-06-20popeorgantransplant.htm>.

pashalnim kršćanskim misterijem, u umiranju smrt se prevlada i život se obnovi. Papa podržava transplantaciju promatrajući ju u vidu bratske ljubavi, poštujući *informed consent* (svaka osoba treba biti valjano informirana o postupku kojemu će biti izložena, kako bi bio u položaju da slobodno pristane ili obije predložene zahvate) darivatelj i primatelj, odnosno bliske rodbine. Svaki postupak u medicini ima svoje granice u tehničkim mogućnostima, no i sama priroda ljudskog bića na određeni način ograničava.

Crkva ne zadire u tehničke odluke o determinaciji smrti. Komercijalizacija ili trgovina je moralno neprihvatljiva. Prvenstvo na listi čekanja ovisi samo o medicinskim činjenicama, a ne o rasi, spolu, godinama, religiji, socijalnom statusu, koristi u društvu. Što se tiče *ksenotransplantacije* Ivan Pavao II. se poziva na Pija XII. koji je 1956. dopustio *ksenotransplantaciju* pod uvjetom da transplantirani organ ne narušava psihološki ili genetski identitet osobe koja ga prima.⁴⁴ Ljudsko kloniranje s ciljem dobivanja organa za transplantaciju je neprihvatljivo ukoliko se koriste embrionalne matične stanice, bilo da je embrio dobiven *in vitro fertilizacijom* (IVF-om) ili kloniranjem. Na odluku ne može utjecati pozitivan cilj prema kome teže-dobivanje organa za transplantaciju. Pri tome Sveti Otac preporuča korištenje matičnih stanica odraslih. I današnji papa Benedikt XVI. u nekoliko je navrata progovorio o transplantaciji organa, ali nije donio nikakvih novina s obzirom na teologiju svoga prethodnika.⁴⁵

⁴⁴ P. Goodenou, Pope Nixes Embryonic Cloning, Okays Organ Donation. <http://www.christianity.com/partner/ArticleDisplayPage/>.

⁴⁵ Ovdje donosimo njegove govore u kojima spominje transplantaciju organa 15/07/99. Rio de Janeiro... rapporto con la famiglia: conferenza stampa di presentazione del congresso internazionale ... (Italian); internazionale "ontogenesi e vita umana... persona umana, la sua dignità, la sua sac; 15/11/07 Lettera enciclica "Ad caeli Reginam" Dignità regale della ... (Italian); enciclica "Ad caeli Reginam" Dignità regale della santa vergine Maria ... rimanendo Dio, prese l'umana carne". (15);24/10/01, San Giovanni Crisostomo - Dignità dell'uomo nella sua creazione (Italian); 25/06/92 . comunicato: tema della giornata mondiale della pace (1° ... (Italian) essenziale per la pace della famiglia umana; la dignità umana, infatti, è il sigillo impresso da dio sull'uomo, creato ... 13/07/06. agli operatori dei mass-media, 15 settembre 1987 (Italian); 24/07/06 discorso al presidente del Kenya, Nairobi, 7 maggio 1980 (italian); 03/12/03, udienza ai partecipanti alla conferenza internazionale delle ... (Italian); 23/08/07 the holy see - vatican web site (Italian); 15/07/99 Catechismo della Chiesa Cattolica - IntraText (Italian); 07/12/99, Le testimonianze per la pace dei Rappresentanti delle Religioni ... (Italian).

Značajan tekst o transplantaciji nalazimo i u Katekizmu Katoličke crkve u 2296 broju: "Presaćivanje organa moralno je neprihvatljivo ako davalac ili njegovi koji na to imaju pravo nisu dali svoj izričit pristanak. Presaćivanje organa u skladu je s ćudoređem i može biti zaslužno ako su štete tjelesne i duševne opasnosti kojima se davalac izlaže razmjerne dobru za kojim se primaocu ide. Moralno je neprihvatljivo izravno izazvati osakaćenje ili smrt ljudskog bića, makar to bilo za odgodu smrti drugih osoba", dok broj 365 definira odnos duše i tijela, dok broj 1005 definira smrt, a broj 2301 veli da je zakonito djelo "i može biti zaslužno".⁴⁶

I mnogi moralni teolozi Katoličke crkve su donosili svoje stavove o transplantaciji organa. Tako isusovac Geral Kelly, u članku "Moralnost *mutilacije*", je među prvima uzeo u obzir ozbiljnost etičkih pitanja vezanih uz presaćivanje organa. On je vrednovao dostignuća u presaćivanju organa promatrajući ih u svjetlu zapovijedi ljubavi.

Dominikanci Benedict M. Ashley i Kevin D. O'Rourke 1997. saželi su stavove Katoličke crkve o transplantaciji. U potpunosti se dopušta transplantacija s leša, gdje nema suštinskih etičkih dilema. Transplantacija organa s živog darivatelja također je dopuštena, ali po sljedećim uvjetima: da je to jedini mogući način liječenja, da funkcionalna cjelovitost darivatelja ostane očuvana, dok ona anatomska može pretrpjeti štete, da rizik kojem se izlaže darivatelj mora biti proporcionalan dobitku primatelja, te da mora postojati slobodna privola darivatelja utemeljena na dobroj informiranosti (informed consent).⁴⁷

U novijoj povijest moralne teologije Katoličke crkve mnogi teolozi su se bavili etičkim pitanjima kod presaćivanja organa. Poznati njemački teolog iz druge polovice prošloga stoljeća B. Häring kao vodeći problem navodi točnost utvrđivanja smrtnog časa. Transplantacija po sebi samoj ne predstavlja problem ako postoji sigurnost u utvrđivanju smrti. Dvojbe postoje u poimanju moždane smrti gdje se autori ne slažu.⁴⁸

⁴⁶ *Katekizam Katoličke Crkve*. Hrvatska biskupska konferencija; Kršćanska Sadašnjost, Zagreb 1994.

⁴⁷ PA. Byrne, *Catholic and Organ Donation*, Catholic Culture 1999., str. 62.66; L. Hostetter, *Catholic teaching on organ donation*. <http://www.owensborodio.org/archives/newspaper/2000/5organ.html>.

⁴⁸ Häring B. *Kristov zakon*. Zagreb: vol. III., Kršćanska sadašnjost; 1986, str. 200-202. Najnovije teološko razmišljanje vidi Paolo Becchi, *Morte cerebrale e trapianto di organi*, Morcelliana, Brescia 2008.

Od naših teologa moralnim pitanjima u transplantaciji bavio se J. Kuničić šezdesetih godina prošloga stoljeća kada je to pitanje bilo tek u svojim začecima i obilovalo dvojabama, a bilo je izvrgnuto i medicinskoj kritici. U članku "Je li dopuštena transplantacija nekih organa" Kuničić obrađuje značenje termina mutilacija – sakaćenje kojeg nalazimo i kod sv. Tome, a u svjetlu presađivanja organa.⁴⁹

Današnji biskup V. Pozaić o presađivanju dijelova tijela ovako veli: "Mudrost je znati uočiti i poštovati granice. Mudrost je života tako upravljati napretkom da nas on ne pregazi, da ne postanemo žrtve vlastitog napretka. Svaki novi prodor u nepoznato, svaka nova spoznaja,... zahtjeva etiku i moral...Što je ideal uzvišeniji to ga je lakše zlorabiti". Valja naglasiti da on ljudski fetus i anencefalično dijete ubraja u skupinu osporavanih darivatelja.⁵⁰

Općenito govoreći transplantacija organa u medicini predstavlja uzvišeni korak jer se tako produžuju i spašavaju mnogi ljudski životi upravo uzimajući zdrave organe s drugih osoba. Stoga moralna teologija i gleda na čin donacije organa kao na vrhunski čin ljubavi. Zanimljivo je da knjiga Postanka i prenošenje života s Adama na Evu slikovito prikazuje kao neku vrst transplantacije.⁵¹

5.2. Osnovni stavovi (ukratko) ostalih kršćanskih konfesija i religija⁵²

Pentekostalci dozvoljavaju, ali je bitna odluka pojedinca. Za luterance doniranje organa je doprinos blagostanju čovječanstva i predstavlja izraz požrtvovne ljubavi za osobe u nevolji. Potiču sljedbenike na razmišljanje o poklanjanju organa i korištenje donorske kartice.

Kršćanska crkva smatra da nema zapreke za darivanje organa i presađivanje. Podrazumijeva se savjesna liječnička od-

⁴⁹ J. Kuničić, *Je li dopuštena transplantacija nekih organa*, u: Svesci 1/1967., 62-66; J. Kuničić, *Je li dopuštena transplantacija nekih organa*, u: Svesci 1967; 2: 82-3.

⁵⁰ Pozaić V. *Presađivanje dijelova tijela*. Obnovljeni život 1989; 1: 20-35.

⁵¹ O današnjem stanju transplantacije kao i njezinim etičkim problemima vidi Morris P., *I trapianti. Uno sguardo etico*. Ed. Angelo Ruggieri, Strasburgo 2003.

⁵² Ovaj dio je rađen prema web-stranici hrvatske donorske mreže, <http://www.hdm.hr/religija.html>

luka i dozvola obitelji. Kaže da ovo nije religijski problem, već predmet osobne odluke svakog vjernika.

Protestanti potiču donaciju organa radi presađivanja, ali naglašavaju da se organi ne smiju prodavati. Njihova rezolucija utvrđuje da donacija organa “doprinosi dobru čovječanstva i može biti izraz požrtvovnosti i ljubavi za bližnjega u nuždi”. Potiče razgovor o davalaštvu u obitelji i javnosti, kao i korištenje potpisane donorske kartice.

Evangelici općenito ne sprečavaju darivanje. Odluka je individualna.

Episkopalna crkva ohrabruje svoje vjernike da dadu na raspolaganje organe, krv i tkiva, kao dio misije svakog vjernika u ime Krista, koji je žrtvovao svoj život za druge.

Prezbiterijanci potiču i podupiru davalaštvo organa i tkiva, respektirajući individualnu savjest i pravo svake osobe da odluči o sudbini svog tijela.

Kod adventista pojedinci i obitelji imaju pravo primiti ili dati organe koji mogu pomoći zdravlju ili produžiti život drugih ljudi. Oni imaju specijalizirane bolnice za transplantaciju (primjer: Loma Linda, Kalifornija).

Metodisti potiču ljude koji se bave raznolikim etičkim aspektima da ujedine svoje snage u pitanjima koja otvaraju nove izgledе u poboljšanju zdravlja. Potiču potpisivanje donorske kartice. Upozoravaju istovremeno na ozbiljne promjene u tradicionalnom shvaćanju prirodnih zakonitosti.

Baptisti podržavaju transplantaciju samo ako ne šteti davaocu, a služi zdravlju primaoca. Važna je osobna odluka. Smisao mora biti nastavak i produljenje čovjekovog života.

Pravoslavna crkva prihvaća darivanje organa, krvi i tkiva ukoliko oni pomažu poboljšanju zdravlja i sprečavanju bolesti. Poklanjanje čitavog tijela za eksperimente i istraživanja nije u skladu s tradicijom.

Za Jehovine svjedoke donacija organa je predmet osobne odluke. Ne suprotstavljaju se davanju ili primanju organa. Svi organi i tkiva, međutim, moraju biti u cijelosti isprani od krvi.

Mormoni se ne protive doniranju organa i tkiva. Imaju stav da odluka o davanju svojih organa na raspolaganje u slučaju nagle smrti, ovisi o savjesti i odluci svakog pojedinca prema dogovoru s obitelji, zdravstvenim osobljem ili svećenikom. Onaj tko traži savjet, neka razmotri sve prednosti i nedostatke i neka

postupi na način koji će mu priuštiti osjećaj unutrašnjeg mira i zadovoljstva.

Romi ne prihvaćaju donaciju organa. To je povezano s njihovim vjerovanjem u nastavak tjelesnog života nakon smrti. Zatihjevaju da tijelo bude u potpunosti nedirnuto, jer duša nakon godinu dana dobiva ponovno svoj tjelesni oblik. Kao zajednica etničkih grupa nemaju formalnu religiju, nego dijele narodno vjerovanje koje slijedi svetost čovjekovog umrlog tijela.

Za hinduse darivanje organa je akt osobne odluke.

U islamu od 1983. doniranje je dozvoljeno radi spašavanja života. Organi umrlog ove vjerske pripadnosti moraju biti presađeni odmah i ne smiju biti duže pohranjeni. *Respektirati mrtvog i koristiti živom, muslimansko je geslo.*

Za judaizam spašavanje života ima prednost pred zaštitom svetosti mrtvog tijela. Ukoliko je netko u prilici da dade svoj organ kako bi spasio život drugog čovjeka, obavezan je to učiniti.

Za budiste doniranje organa je stvar osobne odluke. *Respektiraju one koji daju svoje organe za napredak medicinske znanosti i spašavanje života.*

II. NEKI REZULTATI IZ ISTRAŽIVANJA

1. O ANKETI OPĆENITO

Ovo istraživanje je bilo provedeno kroz 2004. u Primorsko-goranskoj županiji putem ankete kroz ordinacije primarne zaštite u gradovima Rijeka, Krk, Opatija i Delnice, te u općinama Čavle, Dražice, Baška, Malinska, Klana. Bili su anketirani studenti, kao i članovi vjerskih zajednica u rečenim mjestima, dok su jedino podaci o židovima iz Židovske općine u Zagrebu.

Anketa je bila anonimna, zatvorenog karaktera, osim uvodnog dijela koji je uključivao podatke o spolu, dobi, vjeroispovijesti i obrazovanju ispitanika. Drugi dio upitnika se odnosio na informiranost, a treći na stav ispitanika o transplantaciji organa. Sam upitnik je sadržavao 36 pitanja. Korišten je kvantitativni i kvalitativni pristup s ciljem otkrivanja povezanosti među ispitanim varijablama i istraživanja dobivenih rezultata.

Razlike u odgovorima između pojedinih grupa ispitanika, posebice dobi i vjeroispovijesti, izračunate su pomoću hi-kvadrat testa, a kao mjera povezanosti korišten je koeficijent kontingencije. Rezultati hi-kvadrat testa koji su govorili o statistički značajnim razlikama prikazani su i grafički. Uglavnom su odabrani oni rezultati koji mogu biti zanimljivi za pastoralne djelatnike i službenike.

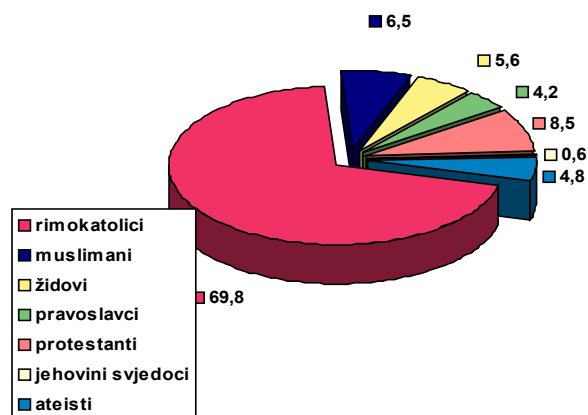
2. ISPITANICI

S obzirom na *dob*, među ispitanicima prevladavaju mlađi od 40 godina (61,8 %) i stariji od 40 godina (38,2 %).

Analiza ispitanika s obzirom na *spol*, pokazala je da je u anketi sudjelovalo 65,9% pripadnca ženskog spola te 34,1% osoba muškog spola.

Prema *stručnoj spremi* s višom i visokom stručnom spremom bilo je 56,0% ispitanika, a sa srednjom i nižom 44,0 % ispitanika.

S obzirom na *vjeroispovijest* (slika 1.), ispitanici su se odredili na sljedeći način: rimokatolici 69,8%, muslimani 6,5%, židovi 5,6%, pravoslavci 4,2%, protestanti 8,5%, ateisti 4,8% te jehovini svjedoci 0,6%.

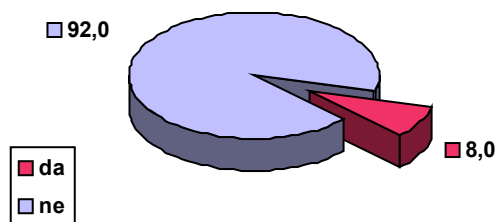
Slika 1. Razdioba ispitanika s obzirom na vjeroispovijest

Većina ispitanika (73,7%) potječe iz religiozne obitelji.

Na pitanje jesu li osobno religiozni, 74,9% je odgovorilo pozitivno, a u 25,1% slučajeva negativno. Međutim samo manje od trećine ispitanika (29,9%) pristupa redovito vjerskim obredima, a 40,8% povremeno, 20,8% vrlo rijetko, a 8,5% nikada.

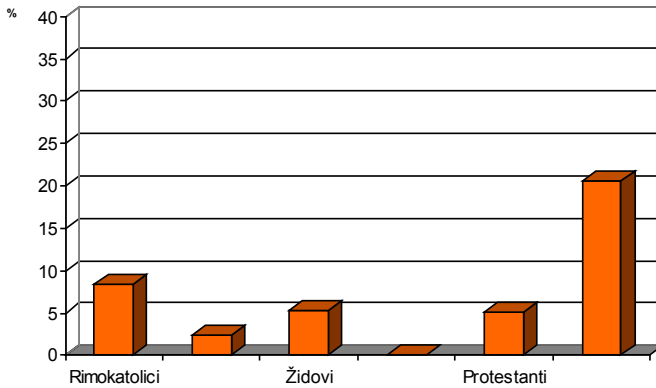
Više od polovice ispitanika (50,2%) se deklarira kao praktični vjernici; 33,0% samo religiozni; a 16,8% nereligiozni.

Bez obzira na provedene akcija Ministarstva zdravstva i hrvatske donorske mreže samo 8% ispitanika posjeduje *donor karticu* (Slika 2.).

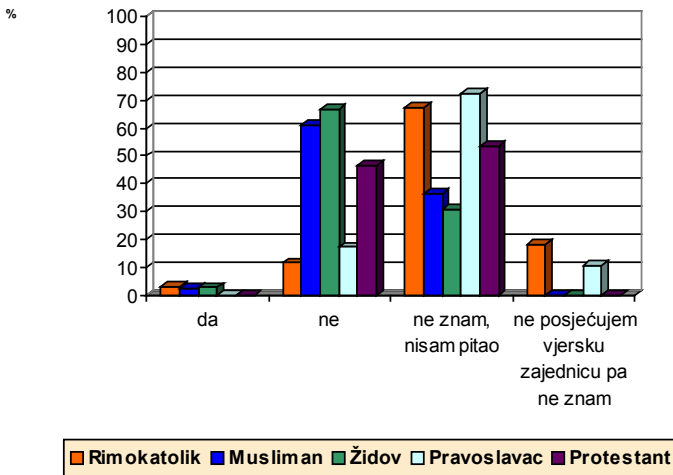
Slika 2. Udio ispitanika koji posjeduje donor karticu

Unutar pojedine vjerske zajednice situacija s obzirom na posjedovanje *donor kartice* je sljedeća: rimokatolici 8,4%, pravoslavci 0%, ateisti 20,6%, protestanti 5,1%, židovi 5,3% i muslimani 2,4% (Slika 3.).

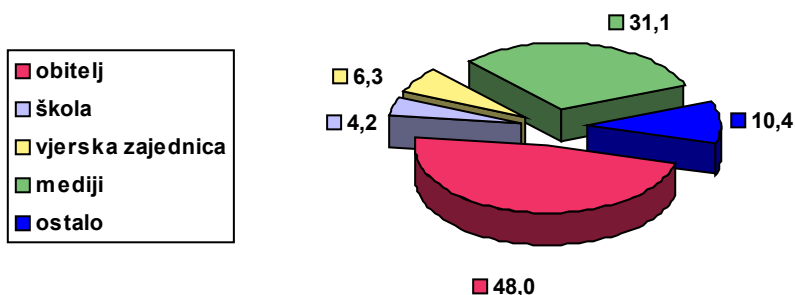
Slika 3. Udio ispitanika različite vjeroispovijesti koji posjeduju donor karticu

Na pitanje postoji li mogućnost nabavke *donor kartice* u njihovoj vjerskoj zajednici rimokatolici češće navode odgovor da, ne znam- nisam pitao i ne posjećujem vjersku zajednicu pa ne znam, muslimani, židovi i protestanti odgovor ne, a pravoslavci ne znam- nisam pitao (Slika 4.).

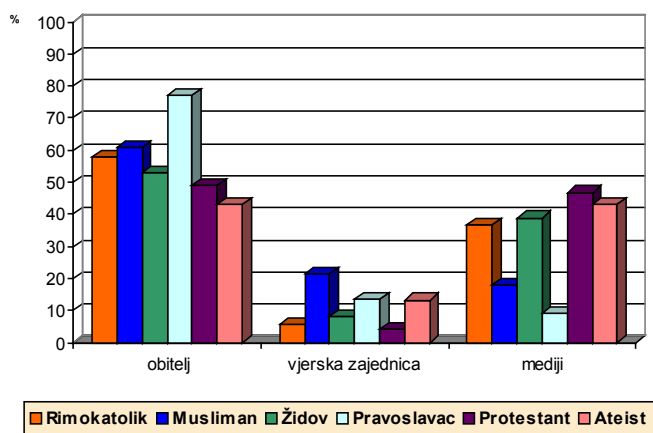
Slika 4. Razlike u odgovorima ispitanika različite vjeroispovijesti s obzirom na mogućnost nabavke donor kartice u njihovim vjerskim zajednicama

Ispitanici su procijenili da na stav pojedinca o transplantaciji organa utječu obitelj s 48,0%, škola s 4,2%, vjerska zajednica s 6,3%, mediji s 31,1%, te ostalo s 10,4% (Slika 5.).

Slika 5. Procjena ispitanika o utjecaju pojedinih parametara na stav pojedinca o transplantaciji organa

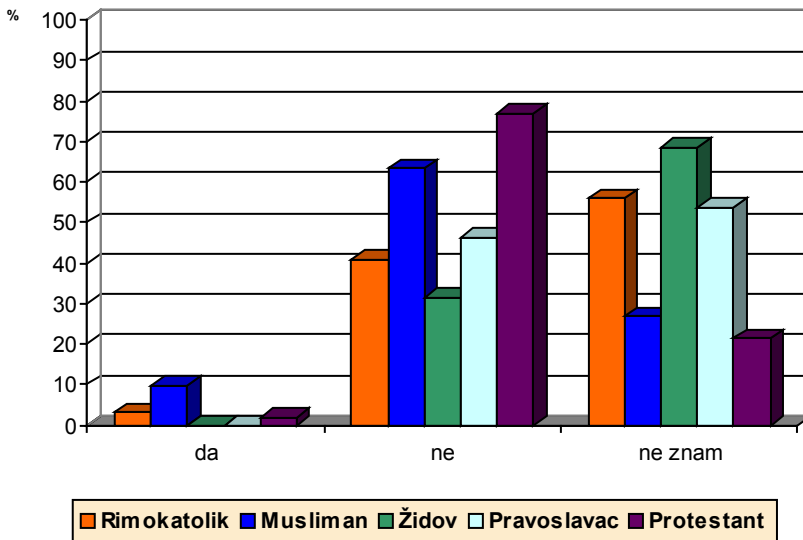
Između ispitanika različitih vjeroispovijesti postoji statistički značajna razlika u odgovorima na pitanja o čimbenicima koji utječu na stav pojedinca o transplantaciji. Pravoslavci značajno češće navode obitelj, muslimani vjersku zajednicu, a protestanti i ateisti medije (Slika 6).

Slika 6. Razlike u odgovorima ispitanika različite vjeroispovijesti s obzirom na čimbenike koji utječu na stav pojedinca o transplantaciji organa

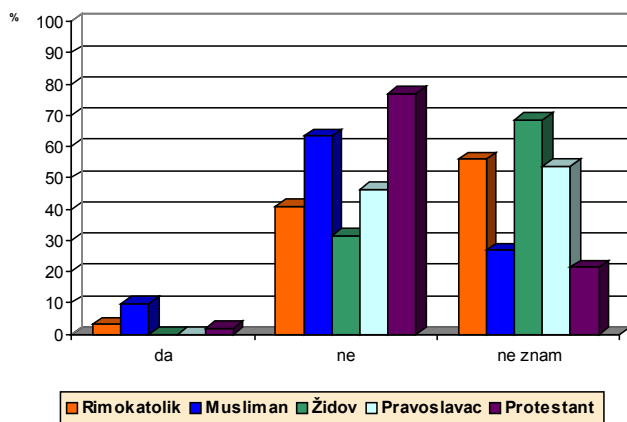
Na pitanje spominje li temu presađivanja organa u propovjedima njihov dušobrižnik muslimani i pravoslavci češće navode odgovor da, protestanti odgovor ne i ne sjećam se, rimokatolici ne sjećam se i ne pohađam mise pa ne znam, a židovi ne pohađam mise pa ne znam.

Na pitanje organiziraju li se tribine o presađivanju i doniranju organa u njihovim vjerskim zajednicama muslimani češće navode odgovore da i ne, protestanti češće odgovor ne, a rimokatolici i židovi odgovor ne znam (Slika 7.).

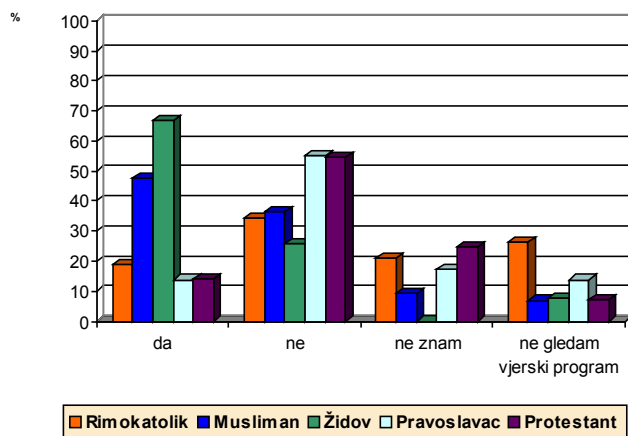
Slika 7. Razlika u odgovorima ispitanika različitih vjeroispovijesti s obzirom na organiziranje tribine o presađivanju organa

Na pitanje o mogućnosti čitanja o transplantaciji organa u vjerskom tisku, između ispitanika različite vjeroispovijesti postoji statistički značajna razlika u odgovorima. Muslimani češće navode odgovore da i ne, židovi češće navode odgovor da i ne sjećam se, pravoslavci češće navode odgovor ne, protestanti češće navode odgovor ne i ne sjećam se, a rimokatolici ne sjećam se i ne čitam vjerski tisak (Slika 8.).

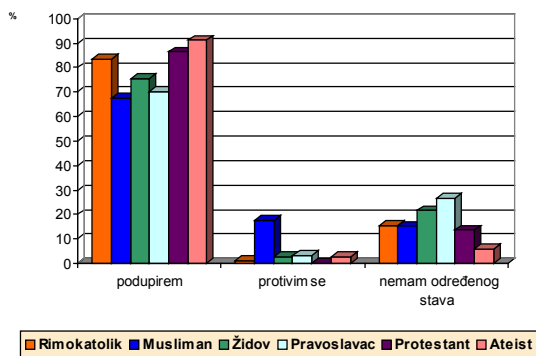
Slika 8. Razlike u odgovorima ispitanika različite vjeroispovijesti s obzirom na obrađivanje teme presađivanja organa u vjerskom tisku

Između ispitanika različite vjeroispovijesti postoji statistički značajna razlika u odgovorima s obzirom na obradu teme presađivanja organa u vjerskim TV. Rimokatolici češće navode odgovore ne znam i ne gledam vjerski program, muslimani i židovi odgovor da, pravoslavci odgovor ne, a protestanti odgovor ne i ne znam (Slika 9.).

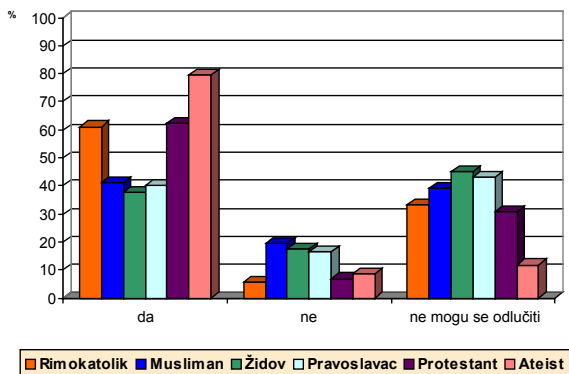
Slika 9. Razlika u odgovorima ispitanika različite vjeroispovijesti s obzirom na TV program vezan uz transplantaciju organa

Između ispitanika različite vjeroispovijesti postoji statistički značajna razlika u odgovorima na pitanje o njihovu stavu o presađivanu organa. Rimokatolici, protestanti i ateisti češće podupiru presađivanje organa, muslimani se tome češće protive, a židovi i pravoslavci češće nemaju određenog stava. Ovaj hi-kvadrat test treba uzeti s rezervom jer je broj ćelija s teorijskom frekvencijom manjom od 5 prevelik (33.3%, a dopušteno je do 20%), (Slika 10.).

Slika 10. Razlike u odgovorima ispitanika različite vjeroispovijesti s obzirom na stav prema transplantaciji organa

Na pitanje žele li darivati organe nakon smrti rimokatolici, protestanti i ateisti češće navode odgovor da, muslimani, židovi i pravoslavci češće navode odgovor ne i ne mogu se odlučiti (Slika 11.).

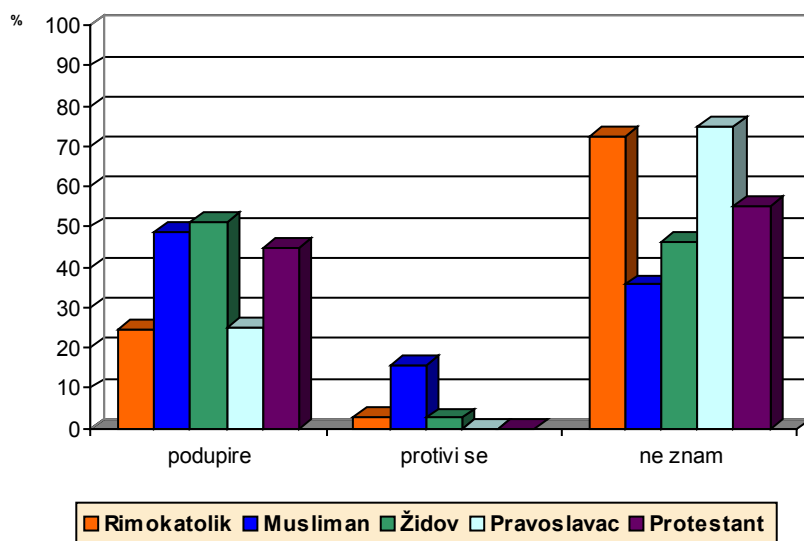

Slika 11. Razlike u odgovorima ispitanika različite vjeroispovijesti s obzirom na stav o darivanju organa nakon smrti

Informiranost deklariranih vjernika o stavu njihove vjerske zajednice s obzirom na transplantaciju organa

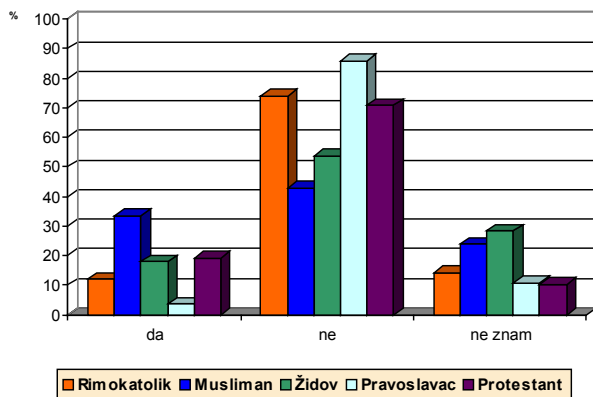
Između ispitanika različite vjeroispovijesti postoji statistički značajna razlika u odgovorima na pitanje o stavu njihove vjerske zajednice o presađivanju organa (hi-kvadrat=56.64; ss=8; $p < 0.001$). Muslimani, židovi i protestanti češće navode da njihova vjerska zajednica podupire presađivanje organa, dok rimokatolici i pravoslavci češće ne znaju stav svoje vjerske zajednice (Slika 12.).

256

Slika 12. Razlike u odgovorima ispitanika različite vjeroispovijesti o stavu njihove vjerske zajednice

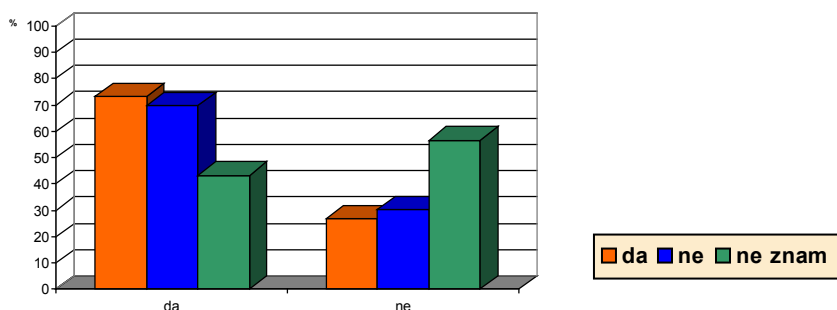
Između ispitanika različitih vjeroispovijesti postoji statistički značajna razlika u odgovorima postoji li povezanost između njihove vjeroispovijest i odluke o transplantaciji organa (hi-kvadrat=32.41; ss=8; $p < 0.001$). Muslimani i protestanti češće navode odgovor da, rimokatolici i pravoslavci odgovor ne, a židovi odgovor ne znam (Slika 13.).

Slika 13. Razlike u odgovorima ispitanika različite vjeroispovijesti na pitanje postoji li povezanost njihove vjeroispovijesti i odluke o transplantaciji

Rimokatolici

Između rimokatolika koji različito odgovaraju na pitanje postoji li veza između vjeroispovijesti i odluke o transplantaciji organa, postoji značajna razlika u spremnosti na pristanak darivanja organa umrlog člana obitelji (hi-kvadrat=17.88; ss=2; p<0.001). Oni koji na prvo pitanje odgovaraju s da i ne, češće bi pristali darivati organe umrlog člana obitelji, a oni koji odgovaraju s ne znam češće ne bi pristali darivati organe umrlog člana obitelji (14.).

Slika 14. Spremnost rimokatolika na darivanje organa umrlog člana obitelji s obzirom na procjenu povezanosti vjeroispovijesti i odluke o transplantaciji organa

S obzirom na to je li njihov dušobrižnik spominje temu presađivanja organa u propovijedima ispitanici su se izjasnili na sljedeći način: 5,8% su odgovorili da, 34,7% ne, 33,9% se ne sjećaju, a 25,4% ne pohađaju mise pa ne znaju.

Na pitanje jesu li imali prilike čitati u vjerskom tisku o presađivanju organa 15,6% odgovara da, 26,6% odgovara ne, 23,1% odgovara ne sjećam se, a 34,7% ne čitam vjerski tisak.

Na pitanje jesu li u vjerskim emisijama na TV gledali program vezan uz transplantaciju organa, 21,7% ispitanika odgovara s da, 35,9% s ne, 18,4% s ne znam, a 24,1% ne gleda vjerski program.

ZAKLJUČAK

Na kraju valja istaći da su doniranje i transplantacija organa ne samo područje medicinske znanosti, već i široko društveno pitanje o čemu sve religije imaju svoje stavove i svoja mišljenja koja znatno utječu na vjernike. Kao i mnogi drugi procesi u društvu, tako i transplantacijski počinje i završava u široj javnosti jer su ljudi pokretačka snaga i osnovni darivatelji. Stoga valja posebice naglasiti (Hanford) da religije u procesu doniranja organa imaju veliku ulogu. Edukacija vjernika o transplantaciji organa, kod nas posebice katolika, postaje veoma potrebna što je jedna od zadaća pastoralne teologije i pastoralne djelatnosti.

U čitavom procesu veliku ulogu igra i *donoraska kartica* kao sredstvo stvaranja javnog mnijenja, kao povod razgovora u obitelji, vjerskim, posebice župnim, školskim i sveučilišnim zajednicama.

Stoga je nužna informiranost javnosti glede transplantacijske medicine jer gotovo 50% ispitanika drži neinformiranost za vodeći čimbenik negativnog stava prema presađivanju organa. Uz to postoji i vrlo veliki udio ispitanika koji su nesigurni po svakom pitanju transplantacije organa, a postoje i razlike u informiranosti vjernika različitih vjerskih zajednica.

Zabrinjava i činjenica da je udio ispitanika koji posjeduju donor karticu vrlo mali, a veseli činjenica da gotovo polovica obitelji ispitanika podupire presađivanje organa, nešto više od 80%. Indikativno je da više od polovice ispitanika zagovara neki oblik

materijalne nadoknade darovatelju organa ili njegovoj obitelji, a većina izražava kako se darivanje i transplantiranje organa ne suprotstavlja s temeljnim vrijednostima religija, pogotovo ne kršćanstva (po pitanju narušavanja dostojansta umrle osobe, sudbini duše, ustanovljenje smrti itd.).

Za katoličke pastoralne djelatnike postaje izazovno to što više od 60% ispitanika ne zna stav njihove vjerske zajednice o presađivanju organa, a gotovo 50% ispitanika smatra da njihova vjerska zajednica može nešto učiniti na tom planu.

Zanimljivo je i zabrinjavajuće istovremeno da većina vjerskih zajednica ne obrađuje temu o darivanju i presađivanju organa u svojim propovijedima, tribinama ili njihovi vjernici nisu upoznati s tim.

Indikativno je da katolici, protestani i ateisti češće podupiru, muslimani se protive, a židovi i pravoslavci nemaju određenog stava prema transplantaciji organa.

Jednako tako je i s darivanjem organa, bilo vlastitih, bilo organa umrlog člana obitelji: katolici, protestanti i ateisti češće bi darovali organe nakon svoje smrti, dok muslimani, židovi i pravoslavci češće ne bi.

U samom promicanju transplantacijske medicine kod pravoslavaca najveću ulogu ima obitelj, kod muslimana vjerska zajednica, a kod protestanata i ateista mediji.

Stoga valja zaključiti da je nužno upoznavati javnost, kako vjerničku, tako i laičku, s prednostima i rizicima darivanja i transplantiranja organa, te tu informaciju prilagođavati pastoralu i javnosti.

Vjernike posebice valja motivirati ljubavlju, ali ih i informirati o zakonu koji regulira presađivanje organa i o instrumentima koji osiguravaju provođenje zakona koji onemogućavaju zlouporabu u Hrvatskoj;

Konačno, navedeni zaključci ukazuju na kompleksnost transplantacijske medicine koja traži istinski angažman zdravlja, prava, socijale, pastoralne teologije i bioetike, dok je etika pojedinih religijskih zajednica glede presađivanja organa imala veoma mali utjecaj.

Bioetika koja na poseban način objedinjuje etiku liječnika, pravo, filozofiju, teologiju, kao i naglašavanje važne uloge potencijalnog darivatelja može adekvatno odgovoriti na moralne dvojbe i pitanja vezana uz darivanje i presađivanje organa, a sama pitanja vezana uz transplantaciju organa su primjer komplek-

snosti činjenica kojima se bavi biotika a tiču se kako smrti, tako i sudbine duše i tijela nakon smrti, slobode pacijenta, trgovine organima, zdravstvenog sustava i zdravstvenih osiguranja.

ETHICAL-CHRISTIAN VIEWS
ON TRANSPLANTATION OF ORGANS

Summary

260

This article deals with transplantation of organs in general, in the world and here with us.

The authors integrate it into a delicate problem area connected with death and taking of organs. They refer to technical-scientific achievements of transplantation as well as to its legal regulation in Croatia today.

A large part of the work is dedicated to transplantation itself in Croatia, its history and current situation; then the ethical-Christian views of the Catholic Church are given, and also, briefly, the opinions of Christian religions and other religions.

In the second part of the article the authors present the believers' views which were reached through the investigation carried out by MA Pelčić and which could be very useful in pastoral practice.

Key words: transplantation, organ, religion, theology, Christianity

Ivica Raguž
AELRED IZ RIEVAULXA O DUHOVNOM PRIJATELJSTVU
"Ecce ego et tu, et spero quod tertius inter nos Christus sit."
Aelred of Rievaulx on spiritual friendship

UDK: 177.63; 179.9
Pregledni znanstveni članak
Primljeno 6/2008.

261
Služba Božja 3 | 08.

SAŽETAK

Članak predstavlja jedno od najvažnijih filozofsko-teoloških djela o prijateljstvu "De spiritali amicitia", koje je napisao srednjovjekovni cistercit Aelred iz Rievaulxa. U prvomu dijelu članka ukratko se progovora o Aelredovu životu te o njegovu djelu "Speculum Caritatis" koje je korisno za bolje razumijevanje djela "De spiritali amicitia". U drugomu, središnjem dijelu ovoga članka analiziraju se Aelredova promišljanja o prijateljstvu, i to u tri odlomka koja slijede strukturu samoga djela. U prvomu se razmatra o naravi, u drugom o svrsi, a u trećem o određenim poteškoćama i važnim savjetima za ostvarenje istinskoga prijateljstva. Na koncu, u zaključnom osvrtu sažimaju se dvije temeljne nakane ovoga članka: aktualizirati važnost prijateljstva tamo gdje je ono potpuno zanemareno te ukazati na istinsko prijateljstvo tamo gdje je ono svedeno na prijateljstvo isključivo iz interesa.

Ključne riječi: Aelred iz Rievaulxa, prijateljstvo, prijatelj, ljubav, čuvstvo, razum.

Uvod

Svatko zasigurno može potvrditi kako je imao ili ima lijepo iskustvo prijateljstva. Neka su prijateljstva bila intenzivnija, čvršća, dugotrajnija, a neka usputna, površnija i kratkotrajnija. No, kakva god bila prijateljstva, uvijek su nas druženja s prijateljicama i prijateljima obogaćivala. U tim smo trenutcima mogli osjetiti ono što je Augustin napisao o prijateljstvu rimskoj udovici Probi: “Ita in quibuslibet rebus humanis *nil est homini amicum sine homine amico*.”¹ Ništa nam nije moglo biti prijatelj, ničim nismo mogli biti zadovoljni, makar postigli određeni uspjeh u životu, ako nismo imali prijatelja s kojim smo mogli sve to podijeliti. No, isto tako svatko od nas poznaje negativnu stranu prijateljstva: pogriješan izbor prijatelja, razočaranje, izdaju, agresivnu ovisnost. Zbog toga se nerijetko bojimo imati prijatelje, strahujemo da nam se ne dogodi ono o čemu piše psalmist: “Pa i prijatelj moj u koga se uzdah, koji blagovaše kruh moj, petu na me podiže” (Ps 41, 10). Ovakva pozitivna i negativna iskustva otvaraju pitanja o značenju i svrsi prijateljstva, kao i o pravilnom izboru prijatelja. Jednom riječju, želimo razlikovati istinsko od pogriješnoga prijateljstva.

Prijateljstvu su kroz povijest posvećeni mnogobrojni eseji, knjige. Dovoljno je samo spomenuti promišljanja Aristotela, Cicerona, Augustina, Tome Akvinskoga, Montaignea, Derridae itd. Većina modernih studija o prijateljstvu uglavnom se bavi tim ili drugim velikanima ljudskoga duha,² pri čemu su ostala gotovo u potpunosti nezapažena ili još uvijek slabo recipirana razmišljanja o prijateljstvu srednjovjekovnoga cistercitskog redovnika Aelreda iz Rievaulxa, koji je napisao možda jedno od najboljih djela o prijateljstvu s kršćanskoga gledišta: “De Amicitia”³. Odlučili smo se za analizu njegovih djela o prijateljstvu zbog više razloga: prvo, kod Aelreda susrećemo sintezu svih značajnih razmišljanja o prijateljstvu u antičko doba; drugo, Aelred nam

¹ Augustin, Ep. 130, 2, 4.

² Na hrvatskom izdvajamo dvije studije: T. Matulić, *Zaboravljeno prijateljstvo? ‘O, prijatelji moji, nema prijatelja!’*, u: I. Raguž (prir.), *Vesperae Sapientiae Christianae*, Tribine 2, KS, Zagreb, 2005., str. 119.-163.; I. Koprek, *Kao dio mene: etika – prijateljstvo – krepost*, Biblioteka “Filozofska istraživanja” 66, Zagreb, 1995., str. 73-80.

³ Na hrvatskom govornom području o Aelredovu poimanju prijateljstva nakratko se osvrće Ante Vučković, “Aelred i duhovno prijateljstvo”, u: *Svjetlo riječi* 295 (2007.), str. 82.

pruža novost kršćanskoga poimanja prijateljstva; treće, njegova razmišljanja o prijateljstvu imaju praktičnu vrijednost, jer daju konkretne savjete za ostvarenje prijateljstva.

Posve je razumljivo da ovdje ne kanimo opširno analizirati Aelredovo djelo o prijateljstvu. Pokušat ćemo samo prikazati neke temeljne Aelredove misli o prijateljstvu koji su i danas aktualne za kršćansko poimanje i vrjednovanje prijateljstva. Najprije ćemo reći nešto ukratko o njegovu životu i predstaviti njegovo teološko djelo "Speculum Caritatis". Potom ćemo se opširno pozabaviti njegovim "De Amicitia". Na koncu ćemo sažeti njegove misli i razmotriti ih u kontekstu današnjega vremena.

1. OSNOVNI PODATCI IZ ŽIVOTA AELREDA IZ RIEVAULXA I "SPECULUM CARITATIS"⁴

Aelred je rođen 1110., a umire 1167. Potječe iz bogate svećeničke obitelji, budući da tada celibat još nije bio obavezan za svećenike. Kao dječak dolazi na dvor škotskoga kralja gdje dobiva izvrsno obrazovanje i gdje kasnije ostaje živjeti, vjerojatno kao upravitelj kraljevskoga dvora. No, kako nas on sam izvješćuje, mondeni život nije ga zadovoljavao, osjećao se nesretnim. U uvodnim promišljanjima u "De Spirituali Amicitia" opisuje kako je to nezadovoljstvo proizlazilo iz neuspješnih i pogrješnih tražanja za ljubavlju: ljubiti i biti ljubljen: "Cijeli se moj duh davao čuvstvu i posvećivao ljubavi, jer ništa mi se nije činilo slađim, ništa veselijim, ništa korisnijim od toga da budem ljubljen i da ljubim. Tako, lelujujući među raznim ljubavima i prijateljstvima, moja je duša bila otimana malo ovdje malo tamo: niječući zakon istinskoga prijateljstva, prepuštala se često njegovu prividu."⁵

⁴ Od studija o Aelredovu životu i djelu izdvajamo sljedeće: J. R. Sommerfeldt, *Aelred of Rievealx. On Love and Order in the World and the Church*, The Newman Press, New York – Mahwah, 2006.; D. Roby, *Introduction*, u: Aelred of Rievealx, *Spiritual Friendship*, Cistercian Publications, Kalamazoo, 1977., str. 3.-40. B. McGinn, *The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism. Vol. II: The Growth of Mysticism*, A Crossroad Herder Book – The Crossroad Publishing Company, New York, 1994., str. 309.-323.

⁵ "Totam se mea mens dedit affectui, et devovit amori; ita ut nihil mihi dulcius, nihil iucundius, nihil utilius quam amari et amare videretur. Itaque inter diversos amores et amicitias fluctuans, rapiebatur animus huc atque illuc: et verae amicitiae legem ignorans, eius saepe similitudine falebatur." (*De Spirituali Amicitia*, prol. 1). "De spirituali amicitia" može se pronaći u: *Corpus Christianorum*

Zbog tih nezadovoljstava Aelred napušta kraljevski dvor i ulazi u tek uspostavljeni cistercitski samostan, koji je osnovao sam sv. Bernard iz Clairvauxa, a sam Aelred ga je osobno upoznao na svojem putovanju kroz Francusku.

Aelred se tako pridružuje tek osnovanoj cistercitskoj redovničkoj zajednici, koja je svojom reformom benediktinskoga reda nastojala vratiti svježinu i aktualnost monaškomu životu srednjovjekovlja. Aelred ulazi u cistercitski samostan u vremenu kada je cistercitska duhovnost bila na svojem vrhuncu, kada su u samo nekoliko desetljeća osnivani mnogobrojni samostani po cijeloj Europi. Uz mnoge druge čimbenike, svoj procvat cisterciti svakako duguju teologiji i duhovnosti sv. Bernarda iz Clairvauxa, bez kojega se ne može shvatiti ni Aelredovo djelo. Cistercitsku duhovnost, koja je snažno utjecala na kasnu srednjovjekovnu, napose franjevačku duhovnost, odlikuju sljedeća svojstva, koja ćemo susresti također i u Aelredovu djelu o prijateljstvu: pobožnost prema raspetomu Kristu, vrjednovanje tjelesnosti i osjećaja, jednostavnost, teologija ljubavi itd.⁶

Osim djela o prijateljstvu, Aelred je napisao i druga djela posvećena teologiji i duhovnosti. Za razumijevanje "De spirituali amicitia" od posebne je važnosti njegovo djelo "Speculum caritatis", koje je Aelred napisao na poticaj svojega prijatelja i subrata sv. Bernarda. Iz toga djela izdvojiti ćemo samo one misli koje će nam poslužiti za bolji uvid u "De Amicitia".⁷

U djelu "Speculum Caritatis" Aelred uspostavlja razliku između pojmova: "affectus", "amor" i "caritas". "Amor" (ljubav) pretpostavlja "affectus" (čuvstvo), koje on dijeli u pet vrsta: duhovno, razumno, obvezatno (dužnost), naravno i tjelesno-fizičko. Ta su čuvstva temelji i korijenja same ljubavi, ali mogu postati zla ako ih čovjek pogrješno upotrijebi. Iz toga proizlazi da je "amor" pristajanje uz ta čuvstva. No, da bi čovjek mogao pravilno pristati uz ta čuvstva, potrebit je "ratio" – razum. Aelred razlikuje dvije vrste razuma: razum kao naravna sposobnost razlikovanja između dobra i zla te razum kao prosuđiva-

Continuatio Mediaevalis, I., *Aelredi Rievallensis Opera Omnia*, 1, *Opera Ascetica*. Ed. A Hoste i C. H. Talbot. Turnholti: Typographi Brepols Editores Pontificii, 1971., str. 279-350. Također i u: J.-P. Migne, *Patrologia latina* 159, 659-702.

⁶ Opširnije o tomu vidi: D. Terstriep, *Weisheit und Denken. Stilformen sapientialer Theologie*, *Analecta Gregoriana* 283, Roma, 2001., str. 139.-376.

⁷ Oslanjamo se na razmišljanja Bernarda McGinna, *The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism. Vol. II: The Growth of Mysticism*, str. 311.-313.

nje koje odbacuje ono neprihvatljivo i prihvaća prihvatljivo. Isto tako Aelred razlikuje dvije vrste ljubavi: ljubav kao naravna moć ljubljenja ili neljubljenja druge osobe (koja je uvijek dobra) i ljubav kao moć uporabe sposobnosti ljubljenja nečega što se treba ili ne treba činiti. S obzirom na ovu drugu vrstu ljubavi Aelred tvrdi da postoje tri korijena takve ljubavi: 1. “affectus” - čuvstvo koje može biti u skladu, ali i protiv razuma; 2. “ratio” - razum koji nam pokazuje što izabrati, premda ne osjećamo sklonost prema tomu; 3. “amor perfectus” - savršena ljubav kao jedinstvo čuvstva i razuma, kada želimo ono što je razumno. Vidjet ćemo da će ta podjela u “De Amicitia” biti od presudne važnosti za definiranje istinskoga prijateljstva. U trećemu dijelu knjige “Speculum caritatis” Aelred promišlja značenje ljubavi pod vidom: izbora (“electio”), razvoja (“motus”) i plodova (“fructus”). S obzirom na izbor, ljubav mora biti “affectuosus” (čuvstvena), glede razvoja “discretus”, tj. ne smije prelaziti mjeru te s obzirom na plodove “fortis” (snažna). Ako sva tri čimbenika skladno djeluju, tada se, prema Aelredu, može govoriti o “caritas”, odnosno o “urednoj ljubavi” - “amor ordinatus”.

U istoj knjizi Aelred također upozorava kako je istočni grijeh unio poremećaj u ljubav. Od tada nas često vode čuvstva bez razuma ili razum bez čuvstava. Stoga je potrebno otvoriti se Kristovoj milosti kako bi se ponovno ostvarila istinska ljubav: jedinstvo čuvstva i razuma. To bi ukratko bio kontekst njegovih promišljanja o prijateljstvu, kojima ćemo se sada podrobnije posvetiti.

2. “DE SPIRITUALI AMICITIA”

“Ecce ego et tu, et spero quod tertius inter nos Christus sit”. – “Evo i mene i tebe. Nadam se da je treći među nama Krist.”⁸ Tim snažnim riječima Aelred otvara prvi dio knjige koji je koncipiran kao dijalog sa svojim prijateljem i subratom Ivom. Već se u njima očituje kako je istinsko prijateljstvo samo ono u kojemu postoji “treći” - Isus Krist. Cijela je knjiga podijeljena u tri dijela. U prvome dijelu Aelred govori o naravi, u drugomu i trećemu dijelu, koncipiranima ponovno kao razgovor sa subračom Valterom i Gracijanom, o svrsi i koristi prijateljstva te o određenim poteškoćama koje prate prijateljstvo.

⁸ De Amicitia I., 1.

2.1. Narav prijateljstva

Definicija prijateljstva i razlikovanje ljubavi i prijateljstva

Aelred navodi Ciceronovu definiciju prijateljstva: “Prijateljstvo jest jednodušnost u stvarima ljudskim i božanskim, popraćena blagonaklonošću i ljubavlju.”⁹ U toj jednodušnosti, ističe Aelred, prijatelj prima drugu osobu, uživa je sa slatkoćom, grli je i čuva. U tom smislu prijatelj je “čuvar uzajamne ljubavi”, “čuvar same duše”¹⁰. Nadalje, Aelred, pozivajući se na sv. Jeronima, tvrdi da prijateljstvo nikada ne može prestati,¹¹ jer prestanak prijateljstva jest pokazatelj kako ono nikad nije ni postojalo.

Na pitanje subrata Ive o potrebi razlikovanja prijateljstva i ljubavi, Aelred tvrdi da je potrebno razlikovati jedno i drugo na sljedeći način: ljubav se odnosi na sve ljude, a prijateljstvo na one kojima se može povjeriti svoje srce i njegove tajne, s kojima smo povezani istim zakonom povjerenja i sigurnosti: “Prijateljima nazivamo samo one kojima se ne bojimo povjeriti svoje srce i sve što je u njemu; a oni su pak povezani s nama istim zakonom povjerenja i sigurnosti.”¹² Aelred zgodno primjećuje da je to razlikovanje zapravo posljedica istočnoga grijeha, jer se prije nije razlikovalo između prijateljstva i ljubavi.¹³

Tri vrste prijateljstva

Aelred potom razlikuje istinsko od pogrješnoga prijateljstva, koje se takvim ne bi ni trebalo zvati. Postoje tri vrste

⁹ “Amicitia est rerum humanarum et divinarum cum benevolentia et caritate consensus”. (I., 11)

¹⁰ “Quoniam amicum meum amoris mutui, vel ipsius animi mei oportet esse custodem.” (I., 20)

¹¹ I, 24: “Amicitia quae desinere potest, numquam vera fuit.”

¹² I, 31: “Amicos autem eos solos dicimus, quibus cor nostrum, et quidquid in illo est, committere non formidamus; illis vicissim nobis, eadem fidei lege et securitate constrictis.”

¹³ “At post lapsum primi hominis, cum refrigescente caritate cupiditas subintrasset, fecisset que bono communi privata praeponi amicitiae caritatis que splendorem avaritia invidia que corrumpit; contentiones, aemulationes, odia, suspiciones corruptis hominum moribus invehens. Tunc boni quique inter caritatem et amicitiam distinxerunt.” (I, 58-59)

prijateljstva:¹⁴ tjelesno, koje nastaje iz uzajamnoga sklada u poroku; sekularno koje nastaje iz određenoga dobitka; duhovno koje pretpostavlja sličnost života, moralnosti i koje se događa samo kod dobrih osoba.¹⁵

Tjelesno prijateljstvo koncentrira se samo na tjelesni užitak. Nije vođeno razumom, tako da su prijatelji u tomu prijateljstvo spremni čak na zlo i na zločin zbog drugoga. Budući da nije vođeno razumom, takvo čuvstveno prijateljstvo ne poznaje granice, ne promišlja gubitke i dobitke, prema svemu se usmjerava nepromišljeno, indiskretno, olako i neumjereno. Napoljetku, to se prijateljstvu, s istom lakoćom kojom je nastalo, i raskida.¹⁶

Mondeno-sekularno prijateljstvo jest prijateljstvo koje se sklapa zbog žudnje za ovozemaljskim stvarima i dobrima.¹⁷ To prijateljstvo lako propada, jer u njemu ništa nije provjereno, postojano i sigurno¹⁸, te podliježe sljedećoj maksimi: "Uzmi svojemu prijatelju nadu dobitka, i on će prestati biti tvoj prijatelj."¹⁹

Istinsko je prijateljstvo ono koje se ne traži zbog dobitka ili zbog nekoga drugog izvanjskog razloga već zbog dostojanstva same naravi i zbog osjećanja čovječjega srca.²⁰ Isto tako, plod i nagrada prijateljstva, prema Aelredu, može biti samo to isto prijateljstvo.²¹ To znači da istinsko prijateljstvo ne može biti sredstvo za postizanje nečega drugog.²² Takvo prijateljstvo "vođeno

¹⁴ To je klasična podjela prijateljstva koju možemo susresti primjerice kod Aristotela i Cicerona. Više o tomu T. Matulić, *Zaboravljeno prijateljstvo? 'O prijatelji moji, nema prijatelja!'*, str. 130.-134.

¹⁵ "Dicatur itaque amicitia alia carnalis, alia mundialis, alia spiritalis. Et carnalem quidem creat vitiorum consensus; mundialem spes quaestus accendit; spiritalis inter bonos vitae morum studiorum que similitudo conglutinat." (I., 38)

¹⁶ "Idcirco vel quasi quibusdam furis agitata a semetipsa consumitur vel eadem levitate resolvitur qua contrahitur." (I., 41)

¹⁷ "Amicitia mundialis quae rerum vel bonorum temporalium cupidine partitur." (I., 42)

¹⁸ I., 42: "Nihil in ea certum, nihil constans, nihil securum."

¹⁹ "Tolle spem quaestus, et statim desinet esse amicus." (I., 42)

²⁰ "Amicitia enim spiritalis quam veram dicimus, non utilitatis cuiusque mundialis intuitu, non qualibet extra nascente causa, sed ex propriae naturae dignitate, et humani pectoris sensu desideratur." (I., 45)

²¹ "Ita ut fructus eius praemium que non sit aliud quam ipsa." (I., 45)

²² Ciceron u svojemu djelu "De Amicitia" također naglašava kako je nagrada prijateljstva samo prijateljstvo. On se osvrće i na uobičajeni prigovor da čovjek sklapa prijateljstvo ipak iz potrebe i nedostatka. To bi značilo, tvrdi Ciceron, da bi ljudi imali tim više prijatelja što bi bili potrebitiji i osjećali nedostatke kod sebe. Stvarnost pokazuje da to nije točno. Upravo je suprotno slučaj prema Ciceronu. Što se čovjek više uzda u sebe, što je više bogat krjepošću i mudrošću, tim više

je razboritošću, uređeno pravednošću, čuvano hrabrošću i oblikovano umjerenošću”.²³

2. 2. Svrha prijateljstva

Drugi dio, kako smo već istaknuli, posvećen je analizi svrhe i prednosti prijateljstva. Aelred sada dijalog vodi s drugom dvojicom subraće Valterom i Gracijanom, budući da je njegov subrat Ivo preminuo. Stoga drugi dio započinje s predivnim rečenicama o preminulomu prijatelju Ivi, o prijateljskoj povezanosti koja ne prestaje ni nakon smrti: “Ondje je on uvijek sa mnom; ovdje meni sjaji njegovo pobožno lice; ondje mi se njegove slatke oči smiješe, ondje mi njegove ljupke riječi tako mirišu da mi se čini da sam zajedno s njime prešao prema boljemu, a on da i dalje druguje sa mnom ovdje na zemlji.”²⁴

Prednosti prijateljstva

Valter postavlja pitanje o prednostima i koristi prijateljstva. Aelred odgovara na to pitanje i nabroja prednosti prijateljstva: ono pobjeđuje poroke, umiruje neprijateljstva, uređuje uspjeh. Bez prijateljstva čovjek nalikuje životinji i uopće teško može uživati u svojoj sreći bez prijateljstva. Potpuno je sam onaj tko je bez prijatelja, a prijatelj donosi sreću kroz uzajamno darivanje i povjeravanje bez srama svega što nosimo u sebi.²⁵ Prijateljstvo je najbolji lijek, ukoliko ono uljepšava radosti uspjeha, a dijeleći

traži i njeguje prijateljstvo: “Ut enim quisque sibi plurimum confidit et ut quisque maxime virtute et sapientia sic munitus est, ut nullo egeat suaque omnia in se ipso posita iudicet, ita in amicitias expetendis condendisque maxime excellit.” (IX., 30). To ne znači da prijateljstvo isključuje korisnost, ali prijateljstvo ne slijedi korist, nego korist prijateljstvo: “Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam secuta est.” (XIV., 51)

²³ “Hanc nempe amicitiam prudentia dirigit, iustitia regit, fortitudo custodit, temperantia moderatur.” (I., 47)

²⁴ “Ibi enim semper mecum est; ibi mihi religiosus vultus eius elucet; ibi dulces eius arrident oculi; ibi eius iucunda mihi verba sic sapiunt, ut vel ego videar cum eo ad meliora transisse; vel ipse mecum adhuc in his inferioribus conversari.” (II, 5)

²⁵ “Solus omnino est, qui sine amico est. At quae felicitas, quae securitas, quae iucunditas habere cum quo aequae audeas loqui ut tibi; cui confiteri non timeas si quid deliqueris; cui non erubescas revelare in spiritualibus si quid profeceris; cui cordis tui omnia secreta committas, et commendes consilia.” (II., 11)

i priopćavajući neugodne stvari prijateljima, one postaju lakšima.²⁶

Prijateljstvo od Isusa Krista i prijateljstvo prema Isusu Kristu

Nakon što je istaknuo prednosti prijateljstva, Aelred naglašava da se navedene prednosti prijateljstva mogu istinski ostvariti jedino s Isusom Kristom. Time sada Aelred uvodi specifično kršćansko poimanje prijateljstva koje je utemeljeno u Isusu Kristu. Kristom utemeljeno prijateljstvo podrazumijeva sljedeće: ono treba uvijek započinjati od Krista, napredovati po njemu i biti usavršeno u njemu²⁷. To znači da je istinsko prijateljstvo moguće jedino s Kristom, po Kristu i u Kristu. Iz toga slijedi da za Aelreda istinski prijatelj može biti samo onaj koji je prijatelj s Isusom Kristom, koji se nadahnjuje prijateljstvom s Isusom Kristom. Po prijateljstvu s Isusom Kristom prijatelji postaju jedno srce i jedna duša, odnosno, prema Pjesmi nad pjesmama, jedan duh u jednomu poljupcu: "Tako prijatelj, koji u Kristovu duhu prijanja uz svojega prijatelja, postaje s njim jedno srce i jedna duša te tako, uspinjući se stupnjevima ljubavi prema Kristu, postaje s njim jedan duh u jednomu poljupcu."²⁸

Tri poljupca

Na tragu te slike i odnos među prijateljima također se objašnjava slikom poljupca.²⁹ Aelred razlikuje tri poljupca: tjelesni,

²⁶ "Amicitia ergo secundas res splendidiore facit, adversas partiens, communicansque leviores." (II., 13)

²⁷ "Quae omnia a Christo inchoantur, per Christum promoventur, in Christo perficiuntur." (II., 20)

²⁸ "Itaque amicus in spiritu Christi adhaerens amico, efficitur cum eo cor unum et anima una; et sic per amoris gradus ad Christi conscendens amicitiam, unus cum eo spiritus efficitur in osculo uno." (II., 21)

²⁹ U antičkom svijetu nigdje se prijateljstvo ne tumači tako intimno, kao kod Aelreda. Tu se očituje posebnost kršćanskoga poimanja prijateljstva, ali i posebnost cistercijske duhovnosti koja je istaknula važnost emocija u duhovnosti, ali i u međuljudskim odnosima. Takav Aelredov vrlo intiman govor o vlastitim prijateljima, ali i o prijateljstvu općenito, dalo je povoda nekima da kod Aelreda primijete homoseksualne sklonosti. (Vidi J. Boswell, *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality*, University Press, Chicago, 1980., str. 221.-226.) Promatrajući Aelredov život i djelo u cijelosti, ne može se ni u kojem slučaju doći do toga zaključka.

duhovni i intelektualni – “osculum corporale”, “osculum spirituale”, “osculum intellectuale”.

Važan je za Aelreda ovaj duhovni poljubac koji je zapravo poljubac među istinskim prijateljima, a on predstavlja jedinstvo duša, miješanje duša, koje je usavršeno i očišćeno Duhom Svetim: duhovni poljubac ne nastaje “dodirom usta, nego čuvstvom duha; ne spajanjem usana, već sljublivanjem duhova; nastaje Duhom Svetim koji pročišćuje sve i po kojemu duhovni poljubac zrači nebeskim mirisom.”³⁰ Taj poljubac među prijateljima Aelred naziva još i Kristovim poljupcem, jer po prijatelju Isus Krist nas ljubi: “Nije neprikladno taj poljubac nazvati Kristovim poljupcem, jer ga on daje ustima drugoga, a ne svojim, nadahnjujući one koje ljubi svojim najsvetijim čuvstvom te se njima čini da su poput jedne duše u različitim tijelima.”³¹

Taj duhovni poljubac vodi prema intelektualnom poljupcu, jer duhovni poljubac ostaje nedostatan i krhak te stoga teži izravnom poljupcu milosti, poljupcu Isusa Krista: “Stoga duh, naviknut na taj poljubac i ne sumnjajući da mu on dolazi od Krista, kao da promišljajući u sebi i govoreći ‘oh, kada bi on sam pristigao’, uzdiše za tim intelektualnim poljupcem te povikuje s najvećom žudnjom: ‘Poljubi me poljupcem usta svojih.’ Nakon što su umirene ovozemaljske strasti i nakon što su utišane sve misli i želje ovoga svijeta, radujem se njegovu poljupcu i smirujem se u njegovu zagrljaju, kličući i govoreći: ‘Njegova mi je lijeva ruka pod glavom, a desnom me grli’ (Pj 2, 6).”³²

³⁰ “Non enim fit oris attactu, sed mentis affectu; non coniunctione labiorum, sed commixtione spirituum, castificante omnia Dei Spiritu, et ex sui participatione coelestem immittente saporem.” (II., 26)

³¹ “Hoc osculum non inconvenienter osculum dixerim Christi, quod ipse tamen porrigit non ore proprio sed alieno; illum sacratissimum amantibus inspirans affectum, ut videatur illis quasi unam animam in diversis esse corporibus.” (Isto)

³² “Huic ergo osculo assuefacta mens et a Christo totam hanc dulcedinem adesse non ambigens, quasi se cum reputans et dicens: o si ipsemet accessisset, ad illud intellectuale suspirat, et cum maximo desiderio clamans: osculetur me, ait, osculo oris sui; ut iam terrenis affectibus mitigatis, et omnibus quae de mundo sunt cogitationibus desideriis que sopitis, in solius Christi delecter osculo, et quiescam amplexu, exultans et dicens: ‘Laeva eius sub capite meo, et dextera illius amplexabitur me’” (Cant. II, 6).” (II., 27)

Istinsko prijateljstvo samo među dobrima

U skladu s drugim nekršćanskim i kršćanskim misliocima, Aelred je protiv toga da se odnos među zlima naziva prijateljstvo. Ono započinje među dobrima, napreduje među boljima, a dovršava se među savršenima.³³ Dakako Aelred ne misli na dobre osobe koje su već potpuno savršene, već na dobre osobe koliko je to njima moguće u “granicama smrtnosti”.³⁴ Radi se o dobrim osobama koje nastoje živjeti trijezno, pobožno i pravedno u ovom svijetu. Aelredu je bilo to važno istaknuti, jer su mnogi tvrdili kako istinsko prijateljstvo zahtijeva savršenu dobrotu. A to bi značilo da prijateljstvo među ljudima uopće nije moguće. Stoga je Aelred protiv takvoga maksimalizma te naglašava kako čovjek treba ostvarivati prijateljstvo unutar mogućega, odnosno unutar onoga što je u skladu s čovjekovom konačnom naravi.

Aelred se također osvrće i na prigovor subrata Gracijana da je bolje ne ulagati previše u prijateljstvo, jer se time nesmotreno izlaže riziku, a i sebi stvara nepotrebne poteškoće i patnju, posebice kada prijatelj pati. Aelred, pozivajući se na Cicerona, odbacuje takav prigovor ukazujući na činjenicu da sve velike vrijednosti i krjeposti zahtijevaju rizik, spremnost na žrtvu, brigu, strah. A život bez krjeposti, a time i bez prijateljstva, ne bi bilo vrijedno živjeti, te bi ljudi više nalikovali životinjama, a ne ljudima: “Rekao bih da su prije životinje nego ljudi oni koji misle da treba živjeti tako da nikomu ne budu utjeha, da nikomu ne budu na teret i ne stvaraju bol; da uopće ne osjećaju radost u dobrom drugoga, da nikomu ne zagorčavaju život zbog svojih vlastitih pogriješaka; da ih nije briga ljubi li ih netko i ljube li oni nekoga.”³⁵

“Amicitia puerilis” i “amicitia spiritualis”

Aelred potom razlikuje dvije vrste dobrog prijateljstva, od kojih je jedna vrsta nesavršena, a druga savršena: djetinje i du-

³³ “Inter bonos oriri potest, inter meliores proficere, consummari autem inter perfectos.” (II., 38)

³⁴ “Nos hominem bonum dicimus, qui secundum modum nostrae mortalitatis, sobrie et iuste et pie vivens in hoc saeculo, nihil a quolibet inhonestum petere, nec rogatus velit praestare.” (II., 43)

³⁵ “Ego eos non tam homines quam bestias dixerim, qui sic dicunt esse vivendum, ut nulli consolationi sint; nulli etiam oneri vel dolori; qui nihil delectationis ex alterius bono concipiant, nihil amaritudinis sua aliis perversitate inferant, amare nullum, amari a nullo curantes.” (II., 52)

hovno prijateljstvo. Naime, djetinje prijateljstvo temelji se na čuvstvima. Njemu još nedostaje ponajprije razum, a to onda znači osjećaj za mjeru, težinu, i promišljanje prednosti i nedostataka.³⁶ Aelred nije protiv takvoga prijateljstva, budući da svakomu prijateljstvu obično prethodi “affectus” – čuvstvo. Ali, čuvstvo ne može biti jedini razlog prijateljstva. Razum treba voditi čuvstvo, čast ga utvrđivati, a pravednost upravljati.³⁷ U tom je smislu duhovno prijateljstvo ostvarenje prijateljstva na višoj razini koja, prema Aelredu, uključuje tri temeljne dimenzije: čistoću nakanе, učiteljstvo razuma i obuzdavanje umjerenošću. U takvom prijateljstvu, kako je već naglasio u prvom dijelu knjige, Aelred ponavlja da nagrada ne može prethoditi prijateljstvu, nego mora doći poslije njega: “Premda prijateljstvo, koje je svjesno svojih dobara, donosi mnoge i velike koristi, ne dvojimo da prijateljstvo ne proizlazi iz njih, nego one proizlaze iz njega.”³⁸

2. 3. Izbor prijatelja i poteškoće prijateljstva

Istinsko prijateljstvo: jedinstvo razuma i čuvstva

Treći dio djela možda je najzanimljiviji i najaktualniji, jer u njemu Aelred raspravlja o pravomu izboru provjeravanja prijatelja, ali i o načinima prekida prijateljstava. Odmah na početku trećega poglavlja Aelred ponovno ponavlja svoju temeljnu tezu, koju smo već mogli susresti u prvomu i u drugomu dijelu: “Vrelo i iskon prijateljstva jest ljubav. Ljubav je moguća bez prijateljstva, a prijateljstvo nije nikako moguće bez ljubavi.”³⁹ Budući da prijateljstvo nije moguće bez ljubavi, postavlja se pitanje kakva je to ljubav u prijateljstvu. Aelred navodi pet vrsta ljubavi, unutar kojih tumači i posebnu ljubav prijateljstva: iz naravi (majka i dijete), iz dužnosti (kod davanja i primanja), iz čuvstava, razuma

³⁶ “Sine ratione, sine pondere, sine mensura, sine alicuius commodi vel incommodi consideratione” (II., 57)

³⁷ “Licet autem plerumque amicitiam affectus praeveniat, numquam tamen sequendus est, nisi eum et ratio ducat, et honestas temperet, et regat iustitia.” (II., 57)

³⁸ “Nam cum multas et magnas utilitates pariat amicitia fida bonorum, non illam tamen ab istis, sed ab illa istas procedere non ambigimus.” (II., 62)

³⁹ “Fons et origo amicitiae amor est, nam amor sine amicitia esse potest, amicitia sine amore numquam.” (III., 2).

(prema neprijateljima) te iz razuma i čuvstava zajedno.⁴⁰ Tek se kroz ovu posljednju ljubav ostvaruje duhovno prijateljstvo, i ono je najsavršenija ljubav. Duhovno je prijateljstvo tako jedinstvo razuma i čuvstava: onaj kojega trebamo ljubiti zbog krjeposna života, ulazi u našu dušu i slatkoćom karaktera i ljupkošću pohvalnoga života.⁴¹ Aelred lijepo zaključuje kako je prijateljska ljubav čista zbog razuma, a slatka zbog čuvstva, jer se razum sjedinjuje s čuvstvom.⁴²

Četiri stupnja u nastajanju prijateljstva

Aelred razlikuje četiri stupnja u procesu nastajanja prijateljstva: izbor, iskušavanje, primanje i savršena harmonija⁴³. Ova Aelredova četiri stupnja ni danas nisu ništa izgubila na važnosti, jer iz iskustva zasigurno znamo kako u sklapanju prijateljstava često uopće nismo vodili računa o pravilnom izboru, a kamoli o iskušavanju mogućih prijatelja. Pogledajmo kako Aelred tumači nastajanje prijateljstva.

Izbor. Prvo i osnovno za svako prijateljstvo jest izbor. Aelred se pita koje osobe ne bi smjele biti nikako naši prijatelji. Radi se o sljedećim osobama: razdražljive, nestalne, sumnjičave i brbljave.⁴⁴ Aelred je dakako svjestan da je teško naći osobe koje ne bi imale neke od navedenih slabosti. Stoga je ipak popustljiv prema tim osobama i mišljenja je da ih možemo izabrati za prijatelje s tim slabostima, pod uvjetom da one imaju druge kvalitete i da ih se izliječi od navedenih slabosti te tako ospo-

⁴⁰ "Amor autem aut ex natura, aut ex officio, aut ex ratione sola, aut ex solo affectu, aut ex utroque simul procedit. Ex natura, sicut mater didigit filium. Ex officio, quando ex ratione dati et accepti, quodam speciali affectu coniungimur. Ex sola ratione, sicut inimicos, non ex spontanea mentis inclinatione, sed ex preaecepti necessitate diligimus. (Matth. V., 44) Ex solo affectu, quando aliquis ob ea sola, quae corporis sunt, verbi gratia pulchritudinem, fortitudinem. [...] Ex ratione simul et affectu, quando is quem ob virtutis meritum ratio suadet amandum, morum suavitate." (III., 2-3)

⁴¹ "Quando is quem ob virtutis meritum ratio suadet amandum, morum suavitate, et vitae lautioris dulcedine, in alterius influit animum." (III., 3)

⁴² "Ratio iungitur affectui, ut amor ex ratione castus sit, dulcis ex affectu." (III., 3) U duhovnomu prijateljstvu promatranje krjeposti oblikuje, a slatkoća čudi ukrašava: "Virtutis contemplatio format, et morum ornat suavitas." (III., 4)

⁴³ "Quorum primus est electio, secundus probatio, tertius admissio, quartus rerum divinarum et humanarum cum quadam caritate et benevolentia summa consensio." (III., 8)

⁴⁴ "Videlicet iracundi, instabiles, suspiciosi, verbosi." (III., 14)

sobi za prijateljstvo.⁴⁵ Cistercijski monah pojašnjava zašto su navedene osobe problematične za prijateljstvo: a) Razdražljive osobe lako se naljute i u toj ljutnji često ne znaju što govore, ne biraju riječi pa će stoga vrlo lako ponekad uvrijediti i prijatelja. Prema Aelredu, s razdražljivim prijateljima treba biti strpljiv, a opomena njihovih slabosti treba biti bezbolna, čak i ugodna.⁴⁶ b) Nestalne osobe pak ne mogu pružiti sigurnost prijatelju. Aelred ih uspoređuje s glinom. Te osobe dopuštaju da im se kao u glinu uvijek iznova utiskuju razna mišljenja koja ih čine nestalnim i nespremnim braniti svoje prijatelje.⁴⁷ c) Sumnjičave su osobe opet trajno nemirne te taj nemir prenose i na svoje prijatelje. Osim toga, one su znatiželjne, a ta im znatiželja stvara strah. Sumnjičavost također stvara ljubomoru što ugrožava prijateljstvo: “Ako vidi prijatelja kako je ljubazan prema drugoj osobi, misli da njega manje ljubi; ako ga prijatelj opomene, misli da ga mrzi; ako ga prijatelj hvali, misli da ga ismijava.”⁴⁸ On se treba liječiti “kontempliranjem ljubavi.”⁴⁹ d) Na tragu svih monaških pisaca, napose sv. Benedikta,⁵⁰ Aelred je također mišljenja da i brbljave osobe teško mogu biti dobri prijatelji. Navodi knjigu

⁴⁵ “Sed si alias vita eorum mores que placuerint, agendum cum eis summpere est, ut sanati ad amicitiam habeantur idonei.” (isto)

⁴⁶ “Difficile quippe est eum quem saepe iracundiae furor exagitat, non aliquando insurgere in amicum, sicut in Ecclesiastico scribitur: “Est amicus, qui odium, et rixam, et convicia denudabit” (Eccli. VI., 9). [...] Sunt quidam ex naturali conspersione iracundi, qui tamen ita hanc comprimere et temperare soliti sunt passionem, ut in quinque quibus, teste Scriptura, amicitia dissolvitur atque corrumpitur, numquam prosiliant; quamvis nonnumquam amicum inconsiderato sermone, vel actu, vel zelo minus discreto offendant. Tales si forte in amicitiam receperimus, patienter tolerandi sunt, et cum nobis constet de affectu certitudo, si quis fuerit vel sermonis vel actionis excessus, amico id indulgendum; vel certe sine aliquo dolore iucunde insuper, in quo excesserit, commonendum.” (III., 14, 17)

⁴⁷ “Cuius affectus molli luto comparatus, diversas et contrarias tota die, pro arbitrio imprimentis, suscipit et format imagines.” (III., 28) To su zapravo prijatelji koji nikada nisu spremni braniti svojega prijatelja. U takvim situacijama takvi, nestalni prijatelji, uglavnom šute. Ne pokušavaju čak ni ispričati prijatelja, jer se ne žele izložiti zbog prijatelja. Aelred je bio dosta blag u vrjednovanju takvih osoba za prijateljstvo. Mišljenja smo da se takve osobe *apriori* ne trebaju pripuštati prijateljstvu.

⁴⁸ “Si se benevolum alteri praebuerit, vel iucundum, ille se minus diligi proclamabit. Si eum corripuerit, odium interpretabitur. Si laudandum crediderit, irrisum se calumniabitur.” (III., 29)

⁴⁹ “Suspiciones dilectionis contemplatione propellant.” (III., 32)

⁵⁰ Šesto poglavlje pravila sv. Benedikta posvećeno je važnosti šutljivosti. Vidi H. Borak, *Redovnička pravila*, KS, Zagreb, 2005., str. 260. Nije potrebno posebno ni spominjati da je to jedna od omiljenih tema i sv. Bernarda iz Clairvauxa.

Izreka: “Jesi li vidio čovjeka brza na riječima? I bezumnik ima više nade nego on.” (Izreke 29, 20)⁵¹

No, postoje i osobe kojima nikako ne bismo smjeli dopustiti da postanu naši prijatelji. Aelred navodi Sirahovu knjigu: “I ako otvoriš usta protiv prijatelja, ne boj se, jer moguća je pomirba. Samo u slučaju pogrde, oholosti, otkrivanja tajne i udaraca iz potaje, odbjegne svaki prijatelj” (Sir 22, 22). Dakle, prema našem autoru, svetopisamski pisac navodi četiri osobine osoba koje ne bismo nikako trebali pripuštati sebi: a) Osobe koje vrijeđaju; one uništavaju dobar glas i guše ljubav.⁵² b) Oholice; oholice uništavaju prijateljstvo, jer ne žele priznati vlastite pogriješke pa će tako oholica uvijek drsko vrijeđati, a bahato drugoga korigirati.⁵³ c) Otkrivanje tajni; prijatelj ne može biti onaj koji olako odati tajne. Aelred žestoko kritizira takve osobe, jer “od odavanja tajni ništa nije odvratnije, ništa prokletije. Ono ništi svaku ljubav, svaku milost i svaku slatkoću među prijateljima te sve ispunja gorčinom i posvuda razlijeva žuč zlovolje, mržnje i boli.”⁵⁴

⁵¹ “Sed nec verbosum arbitror eligendum, quia vir linguosus non iustificabitur. ‘Vides’, inquit Sapiens, ‘hominem promptulum ad loquendum; magis illo spem habet stultus’ (Prov. XXIX., 20)”. (III., 30)

⁵² “Conviciium quippe laedit famam, caritatem extinguit.” (III., 23) Aelred tvrdi da su ljudi tako zlobni da će, ako prijatelj u naletu bijesa uvrijedi drugoga prijatelja, vrlo brzo to sve razglasiti svima kao izričaj onoga koji poznaje njegove tajne, premda mu i ne vjeruju. Jer ljudi vole uživati da ih drugi hvale, kao i u tomu da su drugi poniženi: “Tanta enim est hominum malitia, ut quidquid ira instigante ab amico aculatum fuerit in amicum, quasi a secretorum suorum prolatum conscio, si non credatur, verum tamen esse clametur. Multi enim sicut in propriis laudibus, ita in aliorum vituperationibus delectantur.” (III., 23-24)

⁵³ “At superbia quid minus ferendum, quae solum id quo tactae amicitiae subvenirendum foret, humilitatis et confessionis excludit remedium, reddens hominem audacem ad iniuriam, tumidum ad correctionem.” (III., 24) Mogli bismo reći da takve osobe uvijek trebaju prijatelje koji će im se diviti, a čim im se ukaže na bilo kakvu, pa čak i najsitniju pogriješku, odmah se nadure i srdito prekidaju prijateljstvo. Zapravo, takve osobe nisu sposobne za prijateljstvo.

⁵⁴ “Sequitur mysteriorum, id est secretorum revelatio, qua nihil est turpius, nihil execrabilius, nihil amoris, nihil gratiae, nihil suavitatis relinquens inter amicos, sed omnia replens amaritudine, et indignationis, et odii atque doloris, felle cuncta conspergens.” (III., 24.) Takve osobe, kada drugomu odaju prijateljevu tajnu, obično se služe izrazom: “Molim te, nemoj nikom reći.” Znaju kako ih je prijatelj zamolio da ništa ne govore drugomu, ali ipak ne mogu izdržati a da ne izbrbljaju prijateljevu tajnu. Tada se ta tajna širi dalje, svi je znaju i to pod krinkom izraza “Nemoj nikom reći”!! Prijateljeva tajna zabranjuje taj mrski izraz koji razara prijateljstvo. Dakako, tu treba nadodati da se samo istinskom prijatelju mogu povjeriti sve tajne, pa čak i one za koje mi drugi kaže da ih ne smijem nikomu priopćiti: “Tajnu za koju sam se zakleo da je neću otkriti nikome drugome mogu

Žrtva odavanja tajni baca se tako u očaj,⁵⁵ jer je njezina intima razotkrivena svima, svetost njezine intime “bačena je svinjama”. d) Potajno napadanje i klevetanje; osobe koje podlo napadaju druge i kleveću ih, a same nikada nisu sposobne otvoreno se suprotstaviti, prema Aelredu, nisu sposobne za prijateljstvo i treba ih se čuvati, jer će se tako ponašati i prema svojem prijatelju. Njihova su klevetanja poput smrtonosnoga ugriza guje ili zmije otrovnice.⁵⁶

Rasparivati (dissuere) i prekidati (rumpere) prijateljstvo

276

Nakon što je pokazao s kakvim osobama nikako ne smijemo prijateljevati, Aelred se pita što učiniti s prijateljima, s kojima smo postali prijatelji, a koji su se kasnije pokazali neprikladnima za prijateljstvo zbog navedenih poroka. S obzirom na to mučno pitanje Aelred daje mudre savjete. Što se tiče uvrjeda i pogrda prijatelja, prijateljstvo se ne bi zbog toga trebalo naglo prekinuti (discindere), već lagano “rasparivati” (dissuere). Nije dobro naglo prekinuti prijateljstvo, jer će se tako prijatelji strašno uvrijediti i postati, kako to često i biva, naši najljući neprijatelji. Stoga je puno bolje malo-pomalo, polagano “rasparivati” prijateljstvo, mi bismo rekli danas, stupnjevitim udaljavanjem i izbjegavanjem susreta.⁵⁷ Ipak, potrebno je sve učiniti, prema Aelredu, da se prijateljstvo ponovno uspostavi.

bez ikakve griznje savjesti povjeriti njemu jer on nije drugi: on je ja.” (M. De Montaigne, *Eseji* I., Demetra, Zagreb, 1998., str. 258.)

⁵⁵ “Super omnia autem amicorum revelare secreta sacrilegium arbitremur, quo fides amittitur, et animae captivatae desperatio importatur.” (III., 27)

⁵⁶ “Ultimum illud quod dissolvitur amicitia, plaga dolosa est, quae non est aliud quam occulta detractio. Plaga certe dolosa, plaga serpentis et aspidis mortifera: ‘Si mordeat serpens in silentio’, ait Salomon, ‘nihil eo minus habet, qui occulte detrahit’ (Eccle. X, 11).” (III., 25)

⁵⁷ “Quod si impossibile fuerit, non statim amicitiam rumpendam, vel discindendam arbitror. ... Sunt alia vitia pro quibus amicitiam non rumpendam, ut diximus, sed paulatim dissolvendam iudicamus; ita tamen ut non usque ad inimicitias, ex quibus iurgia, maledicta, contumeliae que gignuntur, erumpant. Turpe enim nimis est cum eo huiusmodi gerere bellum, cum quo familiariter vixeris.” (III, 41-42). “Si tamen haec omnia patiaris ab illo quem semel in amicitiam suscepisti, non statim eam rumpendam dicimus, sed paulatim solvendam.” (III., 57) U pravu je Aelred kada u prvomu navodu piše kako je mučno, odvratno voditi rat s onim s kojim smo dijelili intimu. Aelred se poziva na Cicerona koji je istoga mišljenja (*De Amicitia*, XXI., 76-77). Bolje je, prema Ciceronu, da se prijateljstva lagano gase, a ne guše: “Sin tale aliquid evenerit, ut exstinctae potius amicitiae quam oppressae esse videantur.” (XXI., 78)

Ali, što učiniti kada nas bivši prijatelj napada, vrijeđa i mrzi? Aelred je mišljenja da trebamo podnositi te napade, jer ako je bilo istinsko prijateljstvo, ljubav će uvijek ostati. Prijateljstvo, prema cistercitskom monahu, omogućuje četiri stvarnosti: ljubav, čuvstvo, sigurnost i sreća: “dilectio et affectio, securitas et iucunditas”⁵⁸. Prema bivšem prijatelju, što je sasvim razumljivo, ne možemo više imati čuvstva, osjećamo se nesigurnima i nesretnima. No, ljubav nikada ne smije biti uskraćena bivšem prijatelju, što je u skladu s novozavjetnom teologijom ljubavi prema neprijateljima.⁵⁹ Ali uvijek će, osim ako nije doživljen “veliki šok”,⁶⁰ ostati tragovi određenoga prijateljstva i nakon prekida. Prijateljstvo se pak treba odmah prekinuti, kada prijatelj ugrožava drugoga, napose svoju obitelj, domovinu, susjeda ili nekog drugog.⁶¹ Tu se pokazuje kako za Aelreda prijateljstvo ima društvenu i političku dimenziju. Ona se po svojoj naravi, budući da počiva na krjeposti ljubavi, nikako ne smije svesti u egoizam udvoje.

Toliko o toj važnoj temi, o izboru prijatelja i “rasparivanju” i “prekidanju” prijateljstva. Sada ćemo vidjeti, što se također vrlo često zaboravlja prije sklapanja prijateljstava, ali i drugih odnosa, na koji način treba “kušati”, provjeravati prijatelja.

“Probatio” - Proujeravanje

Prema Aelredu, potencijalnoga prijatelja treba kušati s obzirom na sljedeće osobine: privrženost, pravu nakanu, diskreciju, strpljivost - “fides, intentio, discretio, patientia.”⁶²

⁵⁸ III., 51.

⁵⁹ “Talis que servetur antiquae amicitiae reverentia, ut licet ipsum a secretis tuis amoveas; numquam tamen ei dilectionem subtrahas, auxilium tollas, neges consilium”. (III., 57) Tu očituje novost kršćanskoga poimanja prijateljstva. Dok Aelred tvrdi da prijatelj nikada ne može prestati ljubiti bivšeg prijatelja, Ciceron o tomu uopće ne progovara. U tomu se očituje novost kršćanskoga shvaćanja prijateljstva.

⁶⁰ “Ut si non nimius fuerit horror, semper antiquae amicitiae quaedam videantur remansisse vestigia”. (III., 52) Aelred mudro računa i s mogućnošću “šoka”, kada u potpunosti nestaju svi tragovi prijateljstva.

⁶¹ “Porro si patri, si patriae, si civibus, si subditis, si amicis inventus fuerit perniciosus, statim familiaritatis rumpendum est vinculum, nec unius amor perditioni multitudinis praeferatur.” (III., 58) Tako i Ciceron: “Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius supplicio omni vindicanda est, un ne quis concessum putet amicum vel bellum patriae inferentem sequi.” (*De Amicitia*, XII, 43)

⁶² III., 61.

a) *Privrženost*; Treba provjeravati prijatelja koliko nam je privržen, a istinska privrženost proizlazi iz toga da nas prijatelj ne želi ni zbog čega drugoga osim zbog našega srca.⁶³ Mogli bismo reći da istinskoga prijatelja ne zanima ništa drugo doli sam prijatelj. A sve ostale kvalitete, kako to lijepo piše Aelred, istinski prijatelj “ne procjenjuje ako su prisutne, niti ih traži ako nisu prisutne”⁶⁴. b) *Prava nakana*; Treba provjeriti, primjericе, traži li potencijalni prijatelj bogatstvo. Aelred tvrdi da je za prijateljstvo čak sigurnije biti siromašniji, jer kod siromašnoga ne može se ništa puno dobiti osim njega samoga. Osim toga, prema bogatašima čovjek se često pretvara da je nešto drugo negoli jest.⁶⁵ c) *Diskrecija*; pod diskrecijom Aelred misli na pravu mjeru u svemu: što treba učiniti u pravomu trenutku, što treba podnijeti i propatiti; na čemu se treba zahvaliti prijatelju; što se treba korigirati te ima li smisla način, vrijeme i mjesto prekoračivanja prijatelja. Neki prijatelj, piše Aelred, svoju nesposobnost za diskreciju pokazuju u tomu što zahtijevaju i traže od svojega prijatelja ono što oni sami ne mogu biti i ponuditi.⁶⁶ d) *Strpljivost*; istinski se prijatelj ne ljuti odmah, ako je prekoren. Ne mrzi ili ne prezire onoga koji ga upozorava na pogriješke. Također je jako važno provjeriti je li potencijalni prijatelj spreman podnositi svaki napad za dobro svojega prijatelja.⁶⁷

Neki drugi elementi prijateljstva

Osim navedenih kvaliteta za prijateljstvo, Aelred navodi i neke druge pretpostavke za istinsko i dobro prijateljstvo. To je ponajprije sličnost, odnosno ne preveliko razlikovanje naravi

⁶³ “Fidelis quippe amicus nihil in amico quod extra animum eius sit, intuetur.” (III., 62)

⁶⁴ “Nec multum probans si adsint, nec si absint requirens.” (III., 62.)

⁶⁵ Certiores autem plerumque sunt amicitiae pauperum vel inopum quam divitum; cum spes lucri sic tollat paupertas, ut amicitiae non minuat, sed potius augeat caritatem. Divitibus itaque assentatorie gratificatur; erga pauperem nemo simulator est.” (III., 70-71)

⁶⁶ Quidam perverse satis, ne dicam impudenter, talem amicum habere volunt, quales ipsi esse non possunt.” (III, 72) Također i Ciceron: “Sed plerique perver-sae, ne dicam impudenter, habere talem amicum volunt, quales ipsi esse non possunt, quaeque ipsi non tribuunt amicis, haec ab iis desiderant.” (XXII., 82)

⁶⁷ “Patientia vero, ne correptus doleat, ne corripientem contemnat vel odiat, ut eum pro amico quaelibet adversa sustinere non pigeat”. (III., 61)

među prijateljima.⁶⁸ Prijatelji također trebaju dijeliti iste interese, jer bez toga prijateljstvo postaje nestabilno i ugroženo nepovjerenjem⁶⁹. Cistercitski monah također naglašava kako je u prijateljstvu važno na koji način pomagati prijatelju: ako je prijatelj u nevolji, nemoj dopustiti da on pita tebe, nego mu ti prije iziđi u susret, jer senzibilne osobe ne žele same pitati i tražiti pomoć.⁷⁰ Na taj će način prijatelj koji pomaže i pruža biti radostan, a onaj prijatelj koji prima ne će izgubiti pouzdanje i ne će se osjetiti poniženim što je bio ovisan o prijateljevoj pomoći. Tada će se dogoditi preokret u pomaganju između darivatelja i primatelja: “Činit će se da onaj koji prima više pruža uslugu od onoga koji ju je dao.”⁷¹ U prijateljstvu prijatelji postaju jedna duša u dva tijela,⁷² ne postoji više “moje” i “tvoje”: Nema više “moje” i “tvoje”.⁷³

U prijateljstvu, ali ni zbog prijateljstva, nije dopušten “simulatio”, tj. himbeno pretvaranje koje Aelred definira kao “prevarantski pristanak”, kao prijetvorno slaganje sa svim što dru-

⁶⁸ “Maxime qui non nimium a tuis dissentiat moribus, nec a qualitate discordet.” (III., 58) Tu treba reći kako početak prijateljstva ne pretpostavlja uvijek potpunu jednakost naravi.

⁶⁹ “Neque vero hi qui non eisdem rebus moventur, nec eisdem consentiunt stabiles esse possunt, aut fidi.” (III., 88) Tu treba reći kako na samomu početku prijateljstva prijatelji ne dijele uvijek iste interese. No, ljubav među njima stvara iste interese. Kod srednjovjekovnih duhovnih pisaca važan pojam za ljubav jest “conformitas” koji bismo mogli prevesti kao stupnjevito suobličavanje, stapanje dviju osoba u jedno. Tako se u ljubavi prijatelj suobličava s interesima, s bavljenjem određenim temama drugoga prijatelja (zanima se i čita primjerice one knjige koje čita prijatelj, sluša istu glazbu, jede istu hranu itd.) i prihvaća ih kao svoje. I on se sam počne baviti zanimanjima svoga prijatelja ili ih barem prati svojom brižnošću i ljubavlju. Tamo gdje ljubav nestane, nestane i “conformitas”: ne samo da se tada više ne događa suobličavanje, nego i interesi prijatelja postanu potpuno nebitni i strani.

⁷⁰ “Sed serena facie, hilari vultu, sermone iucundo intercide verba petentis; occurre benevolentia, ut non rogatus videaris praestare quod petitur. Ingenuus animus nihil magis erubescendum aestimat quam rogare.” (III., 99)

⁷¹ “Sic et nos debemus amicorum necessitates subtilius explorare, petiturum beneficiis praevenire, talem in dando modum servare, ut *ille gratiam videatur praestare qui accepit, magis quam ille qui dedit.*” (III., 100; kurziv I. R.)

⁷² Augustin, *Ispovijesti*, KS, Zagreb, 2002., IV., 6: “Ja sam osjetio da je moja duša i njegova duša bila jedna duša u dva tijela. I zato mi je strašan bio život jer nisam želio živjeti raspolovljen, i zato sam se možda bojao umrijeti da ne umre sav onaj kojega sam toliko ljubio.” Montaigne, *Eseji* I., str. 254.: “U prijateljstvu o kojem govorim isprepletene su one i stopljene jedna s drugom tako te se briše i ništi sastavak koji ih spaja. Ako bi me prisilili da kažem zašto sam ga volio, čutim da tomože izraziti jedino ovaj odgovor: ‘Zato što je on bio on; zato što sam ja bio ja.’”

⁷³ “Felicissimam vitam, ait Sapiens, ducerent homines, si duo haec verba de medio tollerentur, meum et tuum.” (III., 101)

gi kažu.⁷⁴ Ali, zanimljivo je da Aelred dopušta “dissimulatio”. Na hrvatski se jezik taj pojam teško može prevesti. Možda ga je najbolje prevesti parafrazom kao dobrohotno pretvaranje (u suprotnosti s himbenim, prijetvornim pretvaranjem) ili jednostavno kao neobaziranje. “Dissimulatio” ima u tom smislu dva značenja: prvo, ako je prijatelj učinio nešto pogriješno, njegov prijatelj ne će odmah prekoriti i kazniti (ne će se obazirati), nego će voditi računa o vremenu i mjestu njegove pogriješke te će odgoditi svoj prijekor za prikladnije vrijeme⁷⁵; drugo, kada je prijatelj nešto pogriješio u javnosti, prijatelj ga ne će prekoriti pred drugima, nastojat će se ne obazirati na navedenu pogriješku pred drugima, čak je dopušteno i ispričavati prijatelja zbog njegove pogriješke kako bi ga se kasnije na miru i u tajnosti moglo upozoriti na navedenu pogriješku.⁷⁶

Aelred je mišljenja da se na taj način svakako više koristi prijatelju nego ako ga se odmah kritizira pred drugima, ne vodeći računa o mjestu i vremenu. U prikladno vrijeme i na prikladnom mjestu prijatelj će lakše moći podnijeti kritiku.⁷⁷ Aelred upozorava da prijatelj mora ostati vjeran istini i da zbog istine treba opominjati i prekoravati prijatelja. Treba korigirati prijatelja, makar ga ta “correctio fraterna” ranjava i vrijeđa, jer “se lakše podnose rane koje nanose prijatelji, nego poljupci ulizica”.⁷⁸ No, “correctio fraterna” treba se događati bez srdžbe i gorčine duha. Treba suosjećati s prijateljem, poniziti se, osjećati njego-

⁷⁴ “Simulatio, ut mihi videtur, deceptorius quidam consensus est, contra iudicium rationis, quam Terentius in persona Gnatonis satis eleganter expressit: negat quis? Nego. Ait? Aio. Postremo imperavi egomet omnia mihi assentari.” (III., 111)

⁷⁵ “Porro dissimulatio dispensatoria quaedam est, vel poenae, vel correptionis dilatio, sine consensu interiori, pro loco, pro tempore, pro persona.” (III., 112)

⁷⁶ “Neque enim si quis amicus constitutus in plebe deliquerit, subito et palam obiurgandus est; sed dissimulandum pro loco, immo et quantum salva veritate fieri potest, excusandum quod fecit, et ad debitam correptionem inferendam expectandum familiare secretum.” (isto)

⁷⁷ “Sic eo tempore quo animus intentus pluribus, minus est ad ea quae dicenda sunt idoneus, vel, aliis supervenientibus causis, paululum commotior sensus ei fuerit aliquantulum perturbatus, dissimulatione opus est, donec interiori tumultu sedato, corripientem aure pacatiore sustineat.” (isto)

⁷⁸ “Sunt enim bonae correptiones, et plerumque meliores quam tacita amicitia. Etsi laedi se putet amicus, tu tamen corripe. Etsi amaritudo correptionis animum eius vulneret, tu tamen corripe. Tolerabiliora enim sunt amici vulnera, quam adulantium oscula’ (Prov. XXVII, 6).” (III., 106)

vu slabost kao svoju slabost⁷⁹: “Neka ga se prekorava s tužnim licem, tugaljivim riječima, a suze neka prekidaju riječi da ne vidi samo, nego da i osjeti kako prijekor proizlazi iz ljubavi, a ne iz kivnosti.”⁸⁰

Nadalje, pravi prijatelj ne će svojega prijatelja opterećivati nepotrebnim častima, štoviše nastojat će ga ne opterećivati prevelikim obvezama i častima.⁸¹ Jer onaj koji bi pod svaku cijenu želio da prijatelj ima istu čast i obveze kao on, ili onaj koji bi od prijatelja isto to zahtijevao, pokazao bi time da ne ljubi svojega prijatelja zbog njega samoga, da su mu važnije časti i dužnosti prijatelja negoli on sam. Stoga Aelred zaključuje: “Pružimo prijateljima koliko god možemo predanja, milosti, ljupkosti i ljubavi, a isprazne časti i terete dajmo onima koje nam razum propisuje, znajući da onaj nikada istinski ne ljubi prijatelja, ako mu sam prijatelj nije dostatan, nego su mu potrebne takve bezvrijedne i prezirne stvari.”⁸²

Naposljetku, Aelred još jednom naglašava kako je u istinskom prijatelju uvijek prisutan “treći”, Isus Krist: grleći svojega prijatelja grli samoga Isusa Krista i radosno dobiva udjela u duhovnomu plodu prijateljstva.⁸³

⁷⁹ “Debet enim amicus compati, condescendere, vitium eius suum putare; corripere humiliter, compatienter.” (III., 107)

⁸⁰ “Corripiat eum vultus tristior, sermo deiector; intercipient verba lacrimae; ut non solum videat, sed etiam sentiat correptionem ex amore et non ex rancore procedere.” (isto)

⁸¹ “Nec his imponendus est honos vel onus istud quos habemus amicitiores, sed quos ad ea sustinenda credimus aptiores.” (III, 116) Aelred navodi primjer Petra. Isus je više volio Ivana te je zbog toga teret službe radije dao Petru: “Dominus Iesus Petrum Iohanni in hac parte praetulerit, nec ideo subtraxerit Iohanni affectum, quia Petro dederat principatum. Petro commendavit Ecclesiam suam, Iohanni commisit dulcissimam matrem suam. Petro dedit claves regni sui, Iohanni reservavit archana pectoris sui. Petrus ergo sublimior, sed Iohannes securior. Petrus licet in potestate constitutus, dicente Iesu: unus ex vobis tradet me, cum caeteris timet et trepidat, Iohannes ex sinus sui participatione factus audacior, innuente Petro quisnam ille esset, interrogat. Petrus ergo exponitur actioni, Iohannes reservatur affectui.” (III, 117)

⁸² “Praestemus amico quidquid amoris est, quidquid gratiae, quidquid dulcedinis, quidquid caritatis; fuites hos honores et onera, illis quos praescripserit ratio imponamus; scientes quia numquam vere diligit amicum, cui amicus ipse non sufficit, nisi haec vilia et contemptibilia adiecerit.” (III., 118)

⁸³ “Ita a sancto illo amore quo amplectitur amicum, ad illum conscendens, quo amplectitur Christum; spiritalem amicitiae fructum pleno laetus ore carpebit.” (III., 134)

3. UMJESTO ZAKLJUČKA

Aelredova promišljanja ne daju odgovor na sva pitanja⁸⁴ i dvojbe današnjega čovjeka s obzirom na prijateljstvo,⁸⁵ ali svakako pružaju poticajne misli, razmišljanja i savjete kako danas

⁸⁴ Jedno od gorućih pitanja prijateljstva svakako je pitanje o mogućnosti prijateljstva između muškarca i žene. Friedrich Nietzsche piše o toj temi: "Žene mogu jako dobro sklopiti prijateljstvo s muškarcem. Ali, da bi se ono održalo, tomu ipak mora pripomoći mala fizička antipatija." (*Menschliches, Allzumenschliches* I, u: *Sämtliche Werke* 2, hrsg. Von G. Colli und M. Montinari, München, ²1998., str. 267.) Tom lucidnom i ironičnom mišlju Nietzsche zapravo upozorava na problematičnost prijateljstva između muškarca i žene. Drugim riječima, čini se da takvo prijateljstvo nije moguće, jer je u prijateljstvu uvijek prisutno čuvstvo ("affectus") koje u odnosu između muškarca i žene nužno vodi prema tjelesnom sjedinjenju ili braku. S druge pak strane, prijateljstvo koje ne počiva na čuvstvu, nego na "maloj fizičkoj antipatiji", kako to misli Nietzsche, ne može se nazvati prijateljstvom, budući da je prijateljstvo jedinstvo čuvstva i razuma. Prema našem mišljenju, prijateljstvo je između muškarca i žene ostvarivo, ali samo ako je čuvstvo budno vođeno i usmjeravano razumom. U tom je smislu prijateljstvo s osobom drugoga spola puno teže ostvariti. Ali jednom istinski ostvareno, može donijeti više plodova nego prijateljstvo s osobom istoga spola (npr. prijateljstvo sv. Franje i sv. Klare, sv. Terezije Avilske i sv. Ivana do Križa, Hansa Ursa von Balthasara i Adrienne von Speyr). Čak i jedan Montaigne, koji je skeptik prema takvoj vrsti prijateljstva, priznaje da bi takvo prijateljstvo bilo najsavršenije: "Nadalje, istini za volju, žene obično i nisu kadre uzvratiti bliskost i međusobno povjerenje kakvi tvore tu svetu vezu; izgleda da im duša nije dovoljno snažna da bi podnijela sponu tako tijesne i trajne veze. A zacijelo, kada tome ne bi bilo tako, i kad bi se mogla ostvariti takva slobodna i dobrovoljna bliskost, pri kojoj ne bi samo duše doživljavale takav posvemašnji užitak nego bi i tijela sudjelovala u takvu savezu, u kojemu bi se čovjek predavao u svojoj punini; izvjesno je, takvo bi prijateljstvo bilo ispunjenije i savršenije." (*Eseji* I., str. 252.)

⁸⁵ Vrlo važno pitanje, kojim se Aelred ne bavi, jest također o tomu može li se imati samo jednoga ili više prijatelja. Mišljenja smo moguće je istinsko prijateljstvo njegovati samo s jednom osobom, jer istinsko prijateljstvu zahtijeva cijeloga čovjeka. O tomu zgodno piše Montaigne: "Jer savršeno prijateljstvo o kojemu ja govorim nije djeljivo: svatko daje cijeloga sebe jednom prijatelju te ne preostaje ništa što bi se još moglo s drugime podijeliti. Naprotiv, on još žali da nije dvostruk, trostruk ili četverostruk i što nema nekoliko duša i više volja jer bih sve bio rad pokloniti toj jednoj osobi. Obična se prijateljstva mogu dijeliti: možemo nekoga voljeti s njegove ljepote, drugoga s lijepa ophođenja, jednog s velikodušja, drugoga s očinske brige, trećega s bratstva i tako dalje; ali prijateljstvo koje je obuzelo dušu i njome upravlja u punoj slobodi ne može biti dvostruko. [...] Ništa nije izuzetno ako mu ima ravna. A onaj tko bi pretpostavio da svakoga od dva prijatelja volim jednako, a da oni vole jedan drugoga i mene kao što ja volim njih, traj promeće u mnoštvo ono što je najjedinije i najjedinstvenije, ono što je samo jedno i najrjeđe što se na svijetu može naći." (*Eseji* I, str. 258.) Temeljni pokazatelj imamo li istinskoga prijatelja jest taj da prema njemu nemamo nikakve "zadržke": "Jer, lako je naći ljude pogodne za površno druženje. Ali u onom drugome, pri kojemu se bez ikakve zadržke druži iz najveće dubine duše, sve naše pobude moraju biti čiste i savršeno pouzdane." (*Isto*, str. 259.)

ostvarivati i živjeti prijateljstvo. Predstavljanjem Aelredova djela o prijateljstvu htjeli smo postići dvoje: prvo, ponovno aktualizirati važnost prijateljstva tamo gdje je ono potpuno zanemareno; drugo, ukazati na istinsko prijateljstvo tamo gdje je ono svedeno na prijateljstvo isključivo iz interesa.

S početkom novovjekovlja može se uočiti prava kriza prijateljstva. Prijateljstvo se relativizira ili odbacuje zbog različitih razloga. Navest ćemo samo poneke: ono se promatra kao partikularno, kao "egoizam udvoje" koji je protivan univerzalnosti kršćanske vjere i ljubavi, univerzalnosti određene crkvene ili redovničke zajednice; ono je apolitično, interesno i protiv je kozmopolitičnoga ozračja novovjekovnoga čovjeka; ono se čini nepotrebnim pa čak i ugrožavajućim za brak, jer onaj tko živi u braku već ima prijatelja i nisu mu potrebni drugi prijatelji. Iz analize Aelredova djela dostatno se moglo uvidjeti da ovakvi prigovori ne pogađaju istinsko prijateljstvo, nego se odnose na pogrešno ostvareno prijateljstvo, na prijateljstvo iz interesa, na prijateljstvo među zlima, a ne među dobrima. Istinsko prijateljstvo događa se uvijek među dobrima, a to znači da ono ne može biti zatvoreno u sebi, nego se otvara svima. Jer, narav same dobrote jest otvaranje, razlijevanje, darivanje drugomu ("bonum diffusivum sui"), tako da dobrota nikada ne može biti samo partikularna. Drugim riječima, partikularnost ostvarenja dobrote u prijateljstvu uvijek je već po sebi dobrota koja je univerzalna, koja se tiče svih ljudi. Istinsko prijateljstvo može samo koristiti svima, budući da se u istinskom prijateljstvu osobe uče ljubavi te su pozvane ostvarivati tu ljubav prema drugima. To odgovara i samoj strukturi kršćanstva koje polazi upravo od partikularnoga događaja (objava u Isusu Kristu) koji je univerzalan, koji se odnosi na sve ljude. Tako je kršćanstvo u samoj svojoj strukturi "universale concretum", a iz toga slijedi da istinsko prijateljstvo samo ozbiljuje tu temeljnu strukturu kršćanstva. Ono je također upozorenje i bračnomu životu.⁸⁶ Tamo gdje se bračni život zatvori u sebe, gdje apsolutno isključi druge, a time i prijateljstvo, brak prestaje biti zajedništvo u ljubavi, postaje zajedništvo egoističnih osoba koje je upravo zbog toga egoizma osuđeno na kratkotrajni vijek.⁸⁷ Stoga je sposobnost za ostvarenje istinskoga

⁸⁶ Tu treba također spomenuti kako se Aelredovo djelo može shvaćati u širem smislu kao pravi savjetnik kako izabrati i pronaći bračnoga partnera.

⁸⁷ K. Rahner, *Brak kao sakrament*, u: *Isti, Teološki spisi. Izbor*, FTI, Zagreb, 2008., str. 364.-365.: "Brak nije čin u kojemu dvoje oblikuje jedan 'mi', što se odmice

prijateljstva s drugim osobama pokazatelj i bračnim partnerima da je njihova ljubav istinska ljubav.

Sve u svemu, Aelredovo je djelo o prijateljstvu velika kritika svim prijateljstvima iz interesa i upozorenje istinskom prijateljstvu, ukoliko ono može imati budućnosti samo u trajnom ukorjenjivanju u dobroti, odnosno njegovanja prijateljstva s “trećim”, s Bogom koji nam je u Isusu Kristu postao prijatelj. Ovaj ćemo članak privesti kraju rečenicama samoga Aelreda iz Rievaulxa:

“Kako li je korisno uzajamno trpjeti i raditi jedan za drugoga, uzajamno nositi terete, jer svakomu je slatko da zaboravlja sebe zbog drugoga; više voljeti volju drugoga nego svoju vlastitu volju, više se brinuti za potrebe drugoga negoli za svoje potrebe; suprotstavljati se i izlagati se nevoljama. Kako je također slatko voditi zajedno razgovore, jedan drugomu razotkrivati svoje nakane, sve zajedno ispitivati te se u svemu slagati. K tomu se još dodaje i molitva jednoga za drugoga, a molitva koju upućuje prijatelj toliko je djelotvornija koliko je strasnije upravljena Bogu, i to s prolivenim suzama, pobuđenima strahom, izazvanima strašću i potaknutima bolju.”⁸⁸

od ‘svih’ i zatvara u se, nego je čin, u kojemu se konstituira ‘mi’, što se u ljubavi otvara *svima*. [...] Bračna ljubav ne može biti tako intimna i ekskluzivna da prestane biti ljubav. Međutim, ljubav po svojoj biti jest to samo kad ne isključuje, nego otvara i uključuje, kad se uvijek nanovo odvažuje prema neistraženom i neproniknutom tuđincu. [...] Ne smije za sebe tražiti opravdanje da druge *ne* ljubi: mora se držati otvorenom za sve, ma koliko njezina ograničena snaga i mogućnost nametale stvarne granice. [...] Uvijek smo svima dužnici, možda češće i više onim daljima nego bližima. Brak je konkretan početak otplaćivanja toga beskonačnog duga, a ne dispenzija od toga beskrajnog zadatka, što ga se može ispuniti samo polazeći od Boga.”

⁸⁸ “Quam utile tunc dolere pro invicem, laborare pro invicem, onera sua portare invicem, cum unusquisque pro altero semetipsum neglegere dulce habet; alterius voluntatem suae praeferre, illius necessitati magis quam suae ipsius occurrere; adversis semet opponere et exponere. Interea quam dulce habent conferre invicem, sua studia mutuo patefacere, simul examinare omnia, et de omnibus in unam convenire sententiam. Accedit et pro invicem oratio, quae in amici memoria tanto efficacius, quanto affectuosius ad Deum emittitur, profluentibus lacrimis, quas vel timor excutit, vel affectus elicit, vel dolor educit.” (III., 132-133)

AELRED OF RIEVAULX ON SPIRITUAL FRIENDSHIP

Summary

The article presents one of the most important philosophical-theological works on friendship "De spirituali amicitia", which was written by a medieval Cistercian Aelred of Rievaulx. The first part of the article briefly speaks about Aelred's life and his work "Speculum caritatis", which is important for a better understanding of the work "De spirituali amicitia". The second, central part of the article analyses Aelred's thoughts on friendship, and all that in three fragments that follow the composition of the work itself. The first one considers the nature, the second the purpose, and the third certain difficulties and important pieces of advice for the realization of true friendship. In the end, in conclusion, two basic aims of this article are summarized: to actualise the importance of friendship where it has been totally neglected and to point to true friendship where it has been reduced to a friendship only out of self-interest.

285

Key words: Aelred of Rievaulx, friendship, friend, love, affection, reason

Ghilsan Lafont
EUHARISTIJA. HRANA I RIJEČ

TREĆE POGLAVLJE

EUHARISTIJA

Može nam se učiniti pretjerano smatrati euharistiju nekom vrstom “blagdana čovječanstva”. Međutim, nije li euharistija uzbiljenje živog sjećanja, kao zaloga čitave povijesti, na onaj temeljni Događaj, koji se odnosi na sav ljudski život u kojem se želi odraziti? U nastavku nećemo dokazivati tu tvrdnju – jer je to uostalom nemoguće – nego ćemo ukazati da je euharistija odgovor na posljednja pitanja smisla, odgovor dostojan povjerenja. U prethodnim smo poglavljima vidjeli kako ta dimenzija izranja iz najuobičajenih ljudskih čina kao što su blagovanje i govor.

Kršćanska euharistija je prvotni i konačni govor koji podsjeća na iskon, razvoj i konac svakog čovjeka, čovječanstva i svijeta. To je govor prepun zahvale. To je govor koji može biti upućen samo Bogu. I u blagdanskom blagovanju sjećanje i zaziv isprepliću se zahvaćajući čitavog čovjeka, dosežući čak i njegovo tijelo. Da bi smo to razumjeli, da bismo obratili pozornost na prinos darova i na euharistijsko blagovanje uz kojega su te riječi vezane, predlaže nam se razmatranje i tumačenje jednog od tekstova bez premca nazvanog “euharistijska molitva”. Kroz njega će ono o čemu smo razmišljali u prethodnim poglavljima doći do svojega ispunjenja.¹ Ovo ćemo poglavlje po-

¹ Na ovom mjestu se postavlja pitanje metode, budući da se radi o tekstu bilo da je on profanog, biblijskog ili liturgijskog podrijetla. Priklanjam se radije književ-

tom zaključiti hermeneutičkim tumačenjem razine euharistijskoga govora.

Opći pregled

Invokacija

Kad promatramo euharistijsko slavlje bez predrasudnih stavova, postaje nam jasno da se ono događa u znaku invokacije, zaziva, u duhu nanovo prepoznatog sinovstva, u govoru prepunom ljubavi u ime "Oca". U tom trenutku postajemo ponovno svjesni da smo sinovi. Među svim mogućim vrstama jezika i govora, euharistija je obilježena molitvenim načinom govora, odnosno, komunikacije utemeljene na ispovijesti vjere. Euharistija nije samo tekst, nego i glas, nije samo izlaganje, nego i zaziv: "Bože, Oče sveti, svemogući i vjekovječni Bože". Sve druge jezične figure upisuju se u zaziv koji se stalno pojavljuje i stalno naglašava. Spram samoga sadržaja govora, od prvotne je važnosti invokativna snaga spomenutih termina. Bog je onaj koga zazivamo, jer je On prvi koji nas je zazvao, "pozvao" da pred njim živimo u slobodi. Na tom temelju uočavamo varijacije i druge izričaje, koji dosežu svoj puni smisao unutar zaziva.

Kada se prepustimo toj logici molitve i tom obraćanju Bogu, ostajemo iznenađeni ulogom "ne-racionalnoga". *Sveto i svetost*, na primjer, termini su koji se nikako ne daju s preciznošću definirati. Hvala, čast i slava – liturgijski tekstovi upisuju ove termine u usklike i zazive. Vazda je na početku zaziv a na koncu doksologija, tj. "slavospjev". No, tko je u stanju definirati slavu? Čitava struktura euharistijske molitve ispunjena je i drugim riječima istoga podrijetla: zazivima koji opisuju, pozivaju, uzvišuju, glagolima koji ne žele reći "ništa", jer žele izreći "nekoga"

nom načinu tumačenja. S jedne strane predlaže se analiza strukture teksta zajedno s tumačenjem njegove dinamike. S druge pak strane obraćamo pozornost na simbole koji u tom sklopu ulaze u igru značenja. Ovaj odabir slijedi zadani smisao ove knjige. Pretpostavlja stanovitu spoznaju povijesti tekstova, koji u ovom slučaju štite tumačenje od pada u fantaziju. Povijesno-kritičko proučavanje anafora u prošlosti i danas slijedi različite putove i imaju različite značajke, ali se susreću u istim rezultatima. Jer se radi o "tekstu", radi se i o "beskonačnoj interpretaciji" (Usp. P. C. Bori, *L'interpretazione infinita. L'ermeneutica cristiana antica e le sue trasformazioni*, Bologna, Il Mulino, 1987.). Odabir jedne metode ne znači osudu drugih, nego potvrda da se može doći do pravog smisla slijedeći tu metodu. Hermeneutika je u isti mah jedinstvena i pluralna.

(tj. Boga) i izraziti “sve” (tj. nas) uzajamnim odnosom, potpunim predanjem i zato onim neizrecivim – zajedništvom.

Kao zaziv i molitva euharistija je također pjesma. Predviđeno je da se većina tekstova pjeva što nas ne treba iznenaditi, ako uzmemo u obzir da je pjesma vlastita govoru. Ako uzmanjka pjesma, tekst riskira postati monoton. Kada u četvrtoj euharistijskoj molitvi sadašnjeg Rimskog misala recitiramo dugu pripovijest o povijesti spasenja, vidimo da bez pjevanja ona gubi svoj lirizam. Možda zaboravljamo da se obraćamo Bogu? Zar Bog ima potrebu da se ispriповjedi sve što je on učinio, sve do najsitnijeg detalja? Svećenici i leviti Staroga zavjeta “vapili su snažnim glasom” (Neh 9,4). Euharistijsko pripovijedanje je *chanson de geste* Boga s ljudima. U tom zazivu sveta glazba ima središnju ulogu.

Evokacija

Naglašavajući invokativni vid euharistijskoga govora, ne kanim nipošto svesti sav govor o euharistiji na pitanje zaziva. Unutar invokacije, kao odjek stvarateljske i spasiteljske Riječi, Euharistija evocira. Preko jednostavnog pripovijedanja u kojem je sačuvano ono sržno, ona unosi u sjećanje na Događaj u kojem kršćanska vjera ispovijeda početak i svršetak pomirenog čovječanstva, priznaje Događaj prema kojem struji sav naš život: smrt i uskrsnuće Isusa iz Nazareta anticipirani na posljednjoj večeri. Pred Bogom se tako prisjećamo stvarne i otajstvene povijesti. Euharistija navješćuje da se naše zajedništvo s njim događa preko tog izuzetnog trenutka. Kao što dijete ne može stasati bez vlastitog imena i bez svoje vlastite povijesti, na isti način ne možemo zaživjeti našu ljudsku povijest a da se ne priznamo Boga našim stvoriteljem i spasiteljem.

Uočavamo da se radi o svojevrsnom obratu. Znanstvena istraživanja i mitske pripovijesti zaokupljene su onim krajnjim pitanjima, pitanjima o početku i svršetku svijeta. Kršćanska euharistija slavi događaj koji je djelomično smješten u vremenu, a djelomično na koncu vremena. Čin stvaranja i konačno odredište naše povijesti pojavljuju se samo u svjetlu smrti i uskrsnuća. Istodobno, govor o počecima i o koncu sastavni je dio onoga što nam priopćuje utemeljiteljski Događaj. Tako se nalazimo unutar cjelovitog govora, kojega valja prije izreći a potom razumjeti, čije se postupno shvaćanje potvrđuje putem ispovijesti na našim usnama.

Evokacija je bitna. No, skloni smo smatrati da su ova pitanja zasebna i vjerujemo da ih je moguće razumjeti izvan ozračja euharistijskoga spomena. Stoga je dobro stalno naglašavati taj vid. Zaboravljamo da smo euharistijske riječi odvojili od njihova lirskog ozračja i mislimo da se one mogu shvatiti same po sebi. Kao znak te sklonosti možemo uzeti za primjer euharistijsku molitvu (koju često i ne nazivamo molitvom), odnosno, gotovo isključivu ulogu pridanu takozvanim “riječima ustanove”, koje se još nazivaju i “riječi posvete”, gubeći tako iz vida njihovo značenje i njihovu učinkovitost. Takva selekcija dovela je i do suprotne reakcije, tj. do svođenja euharistijskog govora na puku komunikaciju. O tom problemu će biti riječi nešto kasnije. Na koncu ovog razmišljanja, možemo reći da se euharistijska riječ smješta između invokacije i evokacije, između zaziva i pripovijedanja. Upravo je to ono što je čini egzistencijalnom, dok sve ono što je želi podčiniti ili poremetiti njezin red umrtvljuje njezinu životnost.

Zajedništvo

U konačnici, prigodom svakoga blagdana euharistijska riječ pruža smisao razmjenjenim darovima. Čeznja za potpunim darivanjem, prisutna u svakom pozivu na objed, na tom mjestu doseže svoj vrhunac. Prineseni i primljeni darovi utjelovljuju sada, u našem ljudskom tijelu, božanski i ljudski Savez kojega zazivamo i kojega se sjećamo u našoj euharistijskoj molitvi.

TREĆA EUHARISTIJSKA MOLITVA

Dvaput ponovljena gesta

Sada bismo željeli proučiti tekst euharistijske molitve, odnosno, način na koji se obraća Bogu, ljudima i stvarima, zatim govorne registre koje koristi te sam sadržaj molitve. Cilj nam je uočiti prisutnost i igru iskona i konca o kojima je bilo riječi u prethodnom poglavlju, te ukazati kako se oni isprepliću u obraćanju Bogu i kako bivaju povjereni simbolima blagovanja. Izabrao sam treću euharistijsku molitvu rimske liturgije. Ona nije niti najduža niti najkraća. Čini mi se da se rijeđe koristi u euharistijskim slavljinama.

Stariji oblik euharistijske molitve imao je cjelovitu strukturu. Uvođenjem himna *Svet* ta se struktura promijenila. U sadašnjem obliku kao da euharistijska molitva započinje dva puta. U dugoj *invokaciji* spominju se mnogostruka imena Božja (predslovlje). Ona završava usklikom (*Svet*) – vapajem zajednice koja se izražava pred Bogom i priznaje ga svojim. Unutar invokacije predslovlja pronalazimo i jednu *evokaciju* – prisjećanje na ono što je Bog učinio za nas i na vrhunac tog djela u Kristovu Otajstvu.² Potom zahvaljujemo, jer nam to Otajstvo pruža otvoreni put k Bogu sada i vazda, te se stoga usuđujemo klicati. Tako pripovijedanje postaje ispovijest vjere u Isusa Krista. Taj prvi krug sadrži u sebi invokaciju, evokaciju i poklik. Poput zdravice, taj se govor obraća slavljeniku prisjećajući se pomno njegovih zasluga da bi sve završilo gromkim aplauzom.

Druga cjelina euharistijske molitve ima istu strukturu. Nakon himna *Svet*, invokacija ponovno započinje, a pripovijedanje se nastavlja na još konkretniji i širi način da bi sve završilo s velikom zaključnom doksologijom. Razlika između dvaju krugova euharistijske molitve odražava se na sljedeći način. Dok je prvi dio povjeren “govoru”, drugi dio taj govor nadopunja “činom” najprije činom prinosa, a zatim blagovanja. Invokacija i evokacija nikada se ne odvajaju, nego se uzajamno potvrđuju u onim simbolima koji se nalaze između nas i Boga. Komunikacija između Boga i ljudi izražena u obliku invokacije, evokacije i zahvale događa se i preko kruha i vina. Zaziv nije samo prisjećanje na Isusa Krista, nego se on ostvaruje i putem prinosenog kruha i vina kao i preko geste *pinosa*. Vidjet ćemo kako taj termin povezuje govor čina i zbiljnost euharistijskih darova. Potonji, naime, postaju darovi preko invokativnog i evokativnoga načina govora. Osim toga, potpuni govor zajedništva s Bogom ne ostvaruje se izvan praktičnih i simboličnih odnosa sa stvarima. “Zemlja” je primjerice veoma bitna za liturgiju.

Najsloženiji vid teksta i prisutnost stvari ne pojednostavljuju strukturu druge cjeline. Sadašnja rimska liturgija ima trinaest euharistijskih molitava. Moglo bi se reći da se u tim kratkim tekstovima artikuliraju svi registri ljudskoga načina govora prema ritmu i oblicima koje je vrlo teško analizirati. Stalni i nepromjenjivi element je invokacija. Sve se obraća Bogu i vazda zadržava

² Ova evokacija koja sačinjava središnji dio predslovlja može uključivati ovaj ili onaj vid Kristova Otajstva, ovisno o blagdanu ili o spomenu na Bl. Djevicu Mariju i svete, ali vazda u svjetlu Kristova Otajstva.

oblik izravnog govora u kojem sve struji prema komunikaciji s Bogom. Tako je euharistijska molitva oblik i vrijeme zajedništva, kojega stvarno sadržava.

Struktura druge cjeline

Da bismo uočili ritam ove molitve želio bih obratiti pozornost na dvije odgovarajuće pojave. Molitva započinje ispoviješću vjere koja na indikativan način potvrđuje dovršeno Božje djelo i kazuje ljudski odgovor: *i neprestano okupljaš svoj narod da od istoka sunčanog do zapada prinosi čistu žrtvu imenu tvome*. Ova ispovijest na određeni način igra ulogu izlaganja motiva da bi se opravdalo posredništvo o kojem je riječ u sljedećim recima (*Stoga te smjerno molimo...*) te u imperativu moli za posebno djelovanje Božje nad darovima prinesenim na oltaru. Kasnije ću se još vratiti na posebne vidove ovih riječi kao i na dvostruko pripovijedanje povijesti spasenja i na Kristove čine. Ono što bismo trebali naglasiti nalazi se u molitvi prinosa, koja točno odgovara na ono što je bilo rečeno na koncu ispovijesti vjere: *udostoj se tim istim Duhom posvetiti ove darove, koje ti donosimo (mi, narod Božji) za žrtveni prinos*. Ono što je Bog učinio za nas postaje naš žrtveni prinos i njega “mi” prinosimo.

Čini mi se da ovaj motiv definira prvu cjelinu euharistijske molitve, koja preuzima ritam prinesenog i uzvraćenoga dara kao da je to sasvim prirodna stvar, onoga dara kojim je protkano ljudsko blagovanje i koji objavljuje posljednji smisao te se odnosi na savez sklopljen u toj razmjeni darova. Po tom znamo da je s Bogom život dar, žrtva Božja, žrtva ljudi. Kada se radi o Bogu osjećamo da je moguća “potpuna razmjena”, ona razmjena koja se može naslutiti, ali nikada ostvariti u ljudskim gestama. U euharistiji se tako događa pobožanstvenjenje gesta, ponazoćenje čina stvaranja i dovršetka, smrti i uskrsnuća. Euharistija je blagovanje Božje s ljudima.

Zagovorna molitva sada može nastaviti svoj tijek, ali je njezin temelj i objekt različit. Upravo ta razlika utiskuje drugačiji karakter drugoj cjelini euharistijske molitve. Više se ne radi o posveti stvari, nego o sjedinjenju osoba, odnosno, o onome što je molitva željela izraziti sve od početka, a to je da zajednica ljudi postane žrtva Bogu u znaku proslavljenoga saveza. Euharistija zaziva to ispunjenje što podrazumijeva poseban odnos s prostorom i vremenom. Zaziva se jedinstvo svih nas danas prisutnih,

svih nas koji prinosimo žrtvu i molimo za jedinstvo danas i za uvijek, molimo za eshatološko ispunjenje tog zajedništva. Molimo također za jedinstvo svih drugih, onih koji nisu prisutni u našem slavlju. Molimo za jedinstvo kršćana, za sve ljude, žive i mrtve. Temelj ove molitve za jedinstvo nije više samo opći i providonosni Božji stvarateljski čin, nego Tijelo i Krv Kristova netom prineseni.

Konačno, s jednom vrstom odvažne anticipacije kao da se sve to već ispunilo: zajedništvo živih i mrtvih, anđela i svetih, pohvalni trinitarni usklik zaključuje molitvu. Naposljetku, zadnja riječ može biti samo kliktaj radosti i hvale. Tako ritam euharistijske molitve slijedi vremensku dimenziju, od njezina otajstvenog ukorjenjenja u Božjem stvarateljskom djelu pa sve do neposrednog ostvarenja u sadašnjem slavlju. No, ona se pronalazi u svojem odnosu prema prošlosti i povijesti spasenja i u odnosu prema anticipaciji apsolutne budućnosti. Ritam euharistijske molitve slijedi i prostorne dimenzije, jer obuhvaća čitavu zemlju, od istoka do zapada, odnosi se na konkretni prostor tog liturgijskog slavlja te se ponovno ispočetka širi na sav svijet i na sve odnose unutar tog liturgijskog prostora.

Pokušajmo sada detaljnije razmotriti sam tekst.

Uistinu svet si, Gospodine, i pravo je da te sve stvorenje tvoje slavi

Prva rečenica ove ispovijesti vjere predstavlja prijelaz između prve i druge cjeline molitve. Ona ponavlja ispovijest Božje svetosti o kojoj neposredno prije pjeva himan *Svet*, te usmjeruje taj svijet i to stvorenje Bogu. No, taj isti svijet i to isto stvorenje kazuju upućenost Bogu u posljednjem pokliku hvale i slave:

Svet si, Gospodine, i pravo je da te sve stvorenje tvoje slavi...

Druga rečenica daljnje razvija ispovijest vjere. Povrh svega ona kazuje da Bog *svemu daje život i sve posvećuje*, da djelo spasenja i posvećenja proizlazi iz njegova unutarnjega života, te da se utjelovljuje u vječnom proizlaženju: *po svome Sinu, Gospodinu našem Isusu Kristu, djelotvornom snagom Duha Svetoga*. Međutim, iako biva posvećeno, Bog ne zaustavlja svoje djelovanje na stvorenju. Ono doseže ljude koje je Bog objedinio u vremenu pa sve do krajnjih granica zemlje (*od istoka sunčanog*

do zapada). Od te zajednice on iščekuje čistu žrtvu kao slobodan odgovor na njegovu inicijativu u stvaranju i otkupljenju. Kao da sve ono što je Bog Otac po Kristu i Duhu stvorio, treba biti predano u ljudske ruke, a zatim radosno uzvraćeno Izvoru iz kojega sve potječe. Bog pripravlja stvorenje i ujedinjuje ljude. Kad gesta prinosa potvrdi to iskonsko Božje darivanje, pokreće se beskrajna igra između dara stvorenoga i ljudske hvale upućene Bogu stvoritelju. Čudesna razmjena (*admirabile commercium*) može se ostvariti između Boga i stvorenoga. Ne samo u božanskom životu, nego i u samom stvorenju potvrđuje se u potpunosti zakon života, odnosno, život izrasta iz onoga što mu biva darovano, a ne iz onoga što biva sačuvano. Ono što se događa u najobičnijem pozivu na objed i u razmjeni riječi, sada se događa također između Boga i ljudi: život postaje Savez. To nipošto nije statičan odnos, nego čin kojim svaki od partnera stavlja u igru ono što jest. Dar života u kojem Bog takorekući iscrpljuje svoju bit da bi stvorio, neophodno zahtijeva čistu žrtvu po kojoj sve stvoreno biva predano Izvoru od kojega potječe. I to se događa na beskrajn način.

Teme kao što su stvaranje/posvećenje i čista žrtva pružaju stvarnu, utjelovljenu i materijalnu sliku zaziva i hvale. One potpuno zauzimaju prvu cjelinu euharistijske molitve, te nadahnjuju i drugi dio. Invokacija, pripovijedanje, hvala djelo su usta koja "kazuju". Žrtva je djelo ruku koje "uzimaju i prinose", prinose gore ono što je Bog stvorio svojim prstom okrenutim prema dolje. Ako stvaranje uključuje vrijeme i prostor, onda odgovor ne može biti samo spontani čin glasa, nego treba obuhvatiti rukama čitav svijet.

Stoga te smjerno molimo...

Netom prikazana ispovijest vjere slavi Božje djelo nad svijetom i nad ljudima. Možda je zbog toga čitav tekst napisan u prezentu, mogli bismo reći u "stalnom prezentu". Božje djelo je opisano bez posebnog govora o vremenu i prostoru. Sve ono što Bog kaže događa se sada i zauvijek na način da žrtva i hvala mogu ući u to uzvišeno i vječno djelo i uzmognu doseći beskraj.

Sljedeća molitva stoga prelazi sa ispovijesti božanskoga djela na liturgijski čin koji se događa u "određenom prezentu" u kojemu se nalazimo. Radi se o tome da mi sada prinosimo Bogu čistu žrtvu. Molimo stoga da vječno djelo Božje, čiju smo veliči-

nu ispovijedili i proslavili po svemu stvorenom i po ljudima svih vremena i prostora, djeluje sada i ovdje nad ovim darovima koje prinosimo, nad pukom i nad nama samima. Djelo oživotvorenja i posvećenja, kojega smo prethodno ispovijedili, i u kojem se naglašava posredništvo Sina i Duha, postaje božansko posvećenje i duhovna posveta darova prinesenih na oltar, preobrazba u Tijelo i Krv Kristovu po kojoj naša žrtva postaje savršena.

Prije negoli ukratko protumačimo sadržaj ove molitve, potrebno je osvrnuti se na govor. Zapravo, sve do ovoga mjesta nismo naišli u našim liturgijskim tekstovima na govor posredništva. On se na tom mjestu pojavljuje i nastavlja igrati zajedno s molbenim motivima u harmoniji naše molitve. Dok *invokacija*, kao dragocjeni biser naše molitve znači na određeni način zajedništvo jednakosti osoba koje uzajamno pozivaju jedna drugu vlastitim imenima, *posredištvo* ili, kako kaže liturgijska terminologija, *epikleza*, donosi razlike, odvojenost, naglašava nepremostivi jaz. Za onoga tko se obraća to pak znači zazivati dobrohotnost drugoga kako bi on premostio razliku. Posredništvo ozbiljuje one vidove govora koje je Lévinas opisao kao lice, visina, pouka.³

Zaziv Božjega imena nosi sa sobom žudnju za savršenim jedinstvom, koje se slavi i ostvaruje u čistoj žrtvi. No, ljudska svijest tu uočava nemoć i povlači se pred veličinom tog otajstva. *Stoga te smjerno molimo* – zaziv je ponizne molitve upućene Bogu pune pozornosti. Na nju ćemo se nešto kasnije opet vratiti. Epikleza, dakle, nije neki rubni element unutar euharistijske molitve, nego pruža posebni ton čitavoj cjelini. Zasigurno, ona se smješta između početne molitve hvale (*i pravo je da te sve stvorenje tvoje slavi...*) i završne doksologije (*Po Kristu, s Kristom i u Kristu...*) ugrađujući se u slavlje zajedništva s Bogom. No, tu se očituje i nejednakost partnera. Ona se može nadići samo Božjom dobrohotnošću kojoj se obraća s poniznom molbom. Ponavljanje epikleze kazuje atmosferu milosti koja odiše euharistijom. Milost može biti “prinesena” samo ako je darovana i može biti darovana samo ako je iščekujemo. Zajedništvo između Boga i ljudi, kao što se očituje iz cjeline euharistijskog govora, jest preobraženje i pobožanstvenjenje. Zato se moli za milost u istom mah kada je se ona i slavi.

³ Usporedi drugo poglavlje.

U stvarnosti, posrednička molitva nastavlja iskati da uzmognemo savršeno prinijeti ono što naš zaziv, naša hvala i naši darovi sadrže i da ponazoče ono što je početna ispovijest vjere prikazala kao čitav svijet i svemir. Potpuni zaziv moguć je samo ako sav čovjek i svi ljudi, ako se sav svijet ujedini na način da ta veličanstvena riječ stvarno dođe do Boga i da uđe u dijalog i u savez s njime. No, kako možemo zahvaljivati mi ljudi ograničeni prostorom ove zemlje i razasuti diljem vijekova, kako možemo prinositi, kako možemo jedinstvenom i punom gestom uzvratiti na dar kojega neprestano primamo? Što su naši *darovi* koje *prinosismo* obzirom na dar koji nam je darovan i u odnosu na *živi i sveti prinos*? Bi li savez bio nemoguć u samome trenutku njegova iščekivanja? Hoćemo li ponavljati tragičnu povijest žrtvovanja preko koje se ne dolazi do Boga niti ona može pružiti početak istinskoj razmjeni života? Da bi se Savez ostvario, potrebno ga je zaiskati.

Parafrazirajući sv. Bernarda po kojem se Riječ "umanjila" i "skratila" da bi bilo moguće stvaranje svijeta, možemo reći da je potrebno da se to stvorenje proširi i iziđe iz svojih granica, a da ne prestane biti ono što jest, kako bi doseglo dimenzije čistoga prinosa. Evo zašto prineseni i položeni darovi na oltar trebaju biti preobraženi djelovanjem Duha Svetoga i zašto oni koji ih prinose trebaju biti također preobraženi Duhom Svetim tako da svi budu ujedinjeni u jedan jedincati žrtveni prinos. Ne samo u prinos Tijela i Krvi Kristove (odnosno u prinos njegove osobe, njegova život i otajstvo njegove smrti i uskrsnuća), nego i u prinos svih ljudi i čitavoga svemira. Samo tada se ostvaruje gotovo savršeni sklad riječi i geste zaziva i onoga što on sadržava. Riječ kazuje cjelinu i ako je ta cjelina preobražena, vječni dijalog između Boga i pobožanstvenjenoga stvorenja postaje stvaran u euharistijskom slavlju.

Zagovorna molitva moli dakle za jedan novi Božji zahvat po Kristu i Duhu Svetome. Stoga epikleza djeluje nad konkretnim stvarnostima, nad darovima koje prinosimo, nad darovima koji nisu savršena žrtva, ali po Božjem djelovanju to mogu postati. Molba se najprije izražava u općem obliku (*posvetiti*), a potom ukazuje na ono što iščekujemo (*da postanu Tijelo i Krv Kristova*).

Slike

Tijelo i Krv tvoga Sina, Gospodina našega Isusa Krista. Možda je potrebno da se malo zaustavimo na ovim riječima. Tijelo

i Krv prizivaju slike nasilne smrti. No, većina ljudi danas nema nikakvu predodžbu o takvom nasilju. Ne radi se o smrti na bojištu, nego o smrtnoj kazni. Prije mnogo vjekova pogubljenje je bilo javno. Evandjelja govore o bičevanju i raspeću Kristovu, govore o spektaklima kažnjavanja koji bijahu u starini poznati svima. Sve do 19. stoljeća događale su se slične smrtno kazne i torture: rastezanje tijela, spaljivanje i bičevanje. To je bio sastavni dio javnoga života. Izmučeno tijelo i prolivena krv bili su gotovo svakodnevno iskustvo ljudi toga vremena. Zato se djelomično može razumjeti pobožnost prema muci i prema ranama Kristovim koja se razvila na Zapadu.⁴ Nije potrebno dodatno objašnjavati tu pojavu. Međutim, propustili bismo nešto bitno ako bismo zaboravili pravi smisao riječi koje izgovaramo, jer euharistijska molitva povezuje upravo te slike patnje uz izvor života. Izgleda kao da je sam čin darivanja života i posvećenja istovjetan s trpljenjem onoga kojemu život biva nasilno oduzet. I kao da živjeti i biti osuđen na smrt postaju jedna gesta.

Na neki način nismo iznenađeni s tim zaključkom. Prethodno razmatranje poziva na objed malo po malo nam je ukazalo da se bit ljubavi i saveza sastoji u darivanju vlastitog života, u darivanju da bi drugi živio. Sama bit se ostvaruje u darivanju. I uočili smo da su poziv na objed i dar vlastitog života za druge upravljani ozbiljenju saveza. Ako nam je život darovan, razumjet ćemo ono što se događa preko smrti. I ako trebamo darovati život, u tom je darivanju prisutna i smrt.

Ustanova

Pripovijedanje: činjenice i smisao

Kada je riječ o ustanovi unutar euharistijske molitve, na tom mjestu uočavamo potrebu *pripovijedanja*. Zaziv i zagovor zahtijevaju pripovijedanje koje će obznaniti otajstvo Tijela i Krvi Kristove, ulogu njegova života i smrti i objasniti zašto su Tijelo

⁴ Obzirom na spomenutu pojavu posebno u doba baroka, vrijedi uputiti na P. Camporesi, *Le officine dei sensi*, Milano, Garzanti, 1985. kao i na *Il sugo della vita: simbolismo e magia del sangue*, Milano, Mondadori, 1990. Pridodajmo tome da slike nasilja, široko prisutne na televiziji nemaju identičan utjecaj. To su posredovane, virtualne slike koje tvore jedan drugi odnos odnosa od prave stvarnosti. Mogli bismo paradoksalno ustvrditi da kad bi naši mladi došli u doticaj sa stvarnim slikama smrti (slikama nasilne, ali i naravne smrti) ne bi bili skloni nasilju.

i Krv po Duhu Svetome savršeni Božji dar i ujedno čisti prinos Bogu. Zajedništvo s Bogom, za kojega molimo, traži dakle evokaciju jedne određene, konačne i otajstvene prošlosti unutar koje se pronalazi smisao naše zahvalne molitve, evokaciju koju je potrebno nanovo doživjeti kroz pripovijedanje događaja. To je nesumnjivo smisao pripovijedanja unutar kanona euharistijske molitve.

Međutim, nismo mi oni koji preuzimamo inicijativu pripovijedanja. U trenutku kada naša riječ dolazi na vrhunac evokacije, nju zamjenjuje Kristova zapovijed da proslavimo to Otajstvo, da to činimo "njemu na spomen". Dakle, ne samo ponovno reći, nego ponovno učiniti. Pozvani smo ponoviti Kristov simbolički čin, blagovati posljednju Večeru i prionuti k onome što taj simbol ponazočuje kao i onome u što on unosi: u smrt i uskrsnuće Kristovu kao put prema savršenom savezu s Bogom. "Ustanova" se dakle pojavljuje kao temelj našega zaziva Duha Svetoga, zaziva izrečenog u epiklezi. Budući da je to sam Krist zapovjedio, a mi želimo slijediti njegovu zapovijed, Duh silazi nad naše slavlje da uzmognemo proslaviti spomen i prinijeti čistu i savršenu žrtvu, odnosno Tijelo i Krv Kristovu.

Kao i svako drugo pripovijedanje, tako i ovo na neki način briše vremensku distancu između onoga što je Isus rekao i učinio i nas koji to isto pripovijedamo. Pripovijedanje obnavlja spomen, odnosno upućuje na prošlost. No, ono povrh svega donosi prošlost u stvarnost sadašnjice da bi pružila smisao našem življenju. No, ovdje se radi o mnogo većoj stvarnosti od jedne aktivne prisutnosti sjećanja koje sabire ljude u molbeni zaziv. Riječ slijedi gesta Kristova. Prinosimo kruh i vino kao što bijaše jednoc na stolu na kojemu je Krist zahvaljivao i dok pripovijedamo ono što je on izrekao i učinio, to isto ponavljamo.⁵ I nije samo riječ ona koja relativizira tako rekuć jedan vid "prošlosti" o kojoj se govori, nego aktualnost geste i zbiljnost spomen-čina koji izražava i produžuje zborenje riječi. Cjelina riječi i gesta tako tvori jedan novi oblik prisutnosti zazvane prošlosti. Sjećanje se

⁵ U stvarnosti, ne može se sa sigurnošću utvrditi narav i točno odvijanje posljednje Isusove večere s učenicima. Stoga ne možemo reproducirati iste geste. S druge strane, doslovno reproduciranje ne jamči otkrivanje pravoga smisla. Naše djelovanje je u punom smislu te riječi *simbolično* s obzirom na ono što je Isus učinio. Na taj isti način izvještaji o ustanovi euharistije u Novom zavjetu govore o Isusovoj posljednjoj večeri preko vlastitog tumačenja. Usp. *Nourriture et repas dans les milieux juifs et chrétiens de l'Antiquité*, Mélanges Perrot, ed. M. Quesnel – Y. M. Blanchard – C. Tassin, Paris, 1999.

tu ne oslanja samo na riječ niti na zamišljaj, nego se ozbiljuje na području izvanjskih osjeta. Kruh o kojemu je riječ jest kruh kojega dotičemo. Na isti način i vino kojega vidimo. Vrijeme biva dokinuto u svome toku, a prostor gotovo nestaje u svojim dimenzijama. Stvarnost tih prilika u našim rukama ukazuje da se upravo ovdje i sada događa ono o čemu pripovijedamo. I ako Isus nije postavljao razliku između razlomljenoga kruha i darovanja tijela, između prinešenog vina i prolivene krvi, zar bismo tu razliku mi trebali praviti?⁶

Primljena Kristova zapovijed da ponavljamo njegove geste, očituje obilježje aktualnosti onoga što činimo. Ako u stvarnosti svaki prošli događaj nastavlja postojati unutar pripovijesti, koja je poput nove dimenzije prisutnosti, on se događa i preko gesta. Naime, taj događaj inicira seriju simboličkih ponavljanja. Zasiurno, postoji mogućnost njegova predstavljanja. No, ta mogućnost nije dio njegove strukture. Naime, bit liturgijske geste sastoji se u tome da događaj biva ponovljen. Tako se i sama Posljednja večera upisuje u tradiciju svetoga blagovanja i slavljenja Saveza opisanih u Bibliji i kod nekih religijskih grupa iz Isusova vremena. No, ono što kršćanstvo preuzima i ponavlja nije tek sveta tradicija mističnog blagovanja, nego sasvim određeno blagovanje. To je posljednja Isusova večera sa svojim učenicima, koja stoji u odnosu prema punini značenja tog izvornog čina. Naša euharistija upućuje na Pashalno Otajstvo Kristovo na isti način kao i Posljednja večera i ona ostvaruje, u prostoru i u vremenu u kojem se nalazimo, vječni Savez, koji je plod tog Otajstva.

Liturgijska riječ i gesta

Ova zapažanja o strukturi pripovijedanja unutar euharistijske molitve dopuštaju nam ukratko ispitati sadržaj samoga čina. Stapajući geste s riječima, koje su poput "legende", ponavljamo jednostavan Kristov čin nad kruhom i vinom. Kod tih euharistijskih prilika uočavamo četiri trenutka:

⁶ U svakom pripovijedanju, a osobito u onom euharistijskom, postoji istančana vremenska figura, koja protječe i u isti mah biva dokinuta. Ta figura je nesumnjivo ono što Biblija naziva *zkr*. No, općenito ona se čini središnja u autentičnom filozofskom razmatranju vremena.

- Uzeti (tvar);
- Zahvaliti (Bogu) i blagosloviti (tvar): dva načina označavanja iste radnje; prvi posvećuje uzetu tvar i stavlja je u odnos prema Bogu unutar zahvalne molitve;
- Dati (učenicima);
- Govoriti učenicima tumačeći dar; s obzirom na njegovu uporabu (jesti i piti), a potom i s obzirom na narav dara. Smisao riječi “narav” može se shvatiti u dvostrukom smislu: u smislu indikacije stvarnosti (*ovo je*) i u smislu finaliteta (*predati za vas, proiliti za vas*).

Odvijanje tog čina može se opisati slikom uzlaznog kretanja. Isus uzima stvari i nosi ih u odnos prema Bogu. Njegova riječ upućena Bogu potvrđuje i daje im smisao u perspektivi odnosa svijeta s Bogom. Potom slijedi silazna dimenzija: kruh i vino bivaju prineseni Bogu i stoga posvećeni, te darovani ljudima. Riječ kazuje do koje se mjere to događa. Učenici su pozvani ponavljati tu gestu koja izražava sam smisao prinosa: oblagotvoriti odnos s Bogom započet u uzlaznoj dimenziji i tako ući u konačan Savez. Cilj ovog dvostrukog kretanja je dakle nov i vječan savez, tj. proces uzajamne razmjene između Boga i ljudi preko kojega čovjek postaje dionik vječne razmjene Trojstva.

Potrebno je podsjetiti da je sav proces simboličan. Isus uzima kruh i govori o svome Tijelu, uzima vino i govori o svojoj Krvi. Postoji stanovita razlika između čina, koji se odnosi na određene stvari, i riječi, koja govori o drugim stvarnostima. Zapravo ta je razlika potvrda jedinstva. Jer se riječ ne zadovoljava s posredovanjem onoga što nam je pred očima te upućuje na drugi smisao, ona naviješta da se geste prinosa i dara kruha i vina, odnose (sve do poistovjećivanja) na druge geste nad Tijelom i Krvlju – raspeće Tijela na križ iz kojega će poteći krv i voda. Ako uđemo u najdublju logiku onoga što biva izrečeno nad kruhom i vinom, shvatit ćemo u punini smisao čina nad Tijelom i Krvlju. I riječ i gesta upućuju na savršeni savez. I jedno i drugo su zapravo ista stvarnost: poziv na objed *je* otvaranje boka iz kojega se rastvara život; razlomljeni kruh *je* darovano Tijelo, a prineseno vino *je* prolivena Krv. Ono što Isus govori na Posljednjoj večeri je dakle potpuno jedinstveno, jer u svojem govoru i činu nad kruhom i vinom on gleda i stvarno doseže do jedne druge, a u isti mah iste dimenzije Otajstva, do žrtve svojega Tijela i Krvi.

Anamneza

Promotrimo li kretanje euharistijske molitve polazeći od početne ispovijesti vjere, uočavamo da se ona razvija u znaku intenzivne prisutnosti. Pošli smo od “neodređenoga prezenta” Božjega koji pobuđuje s naše strane čisti prinos. Potom slijedi zaziv snage Duha Svetoga, koji ozbiljuje “određeni prezent” u kojemu se nalazimo, odnosno ostvarenje *žrtve žive i svete* prinesene Bogu stvoritelju i otkupitelju. Ta snaga pokreće pripovijedanje koje se usredotočuje na “određenu prošlost” i preobražava našu sadašnjost u duhu samoga pripovijedanja. Ponavljanje spomenutih gesta u odnosu na Kristovu zapovijed, iziskuje od nas i ponavljanje smisla riječi i gesta Kristovih.

U euharistiji se nalazimo unutar jedne posebne rasporedbe vremena. Prošlost Kristova Otajstva duboko utječe na sadašnjost našega slavlja i to tako da uzmognemo prinijeti Bogu *sada* to isto Otajstvo koje ostvaruje savez i omogućuje nam da na savršeni način zazovemo njegovo Ime. U molitvi nazvanoj “anamneza” riječ je o osobi (*slavimo spomen spasonosne muke tvoga Sina...*) i o otajstvenim događajima koji određuju naše iščekivanje (*veličanstvenog uskrsnuća i uzašašća u nebesku slavu, te iščekujući njegov drugi dolazak...*) i konačno ono što euharistija evocira pod prilikama kruha i vina, darovanih u znaku i stvarnosti Saveza. Taj je kruh darovano tijelo, a vino prolivena krv. Prijevod ili tumačenje gestualiziranoga pripovijedanja temelj je mogućnosti geste uzdarja spram slavljenog događaja, koja se simbolizira i ponazočuje u darovima prinesenim na oltar (*zahvalno ti prinosimo ovu žrtvu živu i svetu*).

Međutim, tu euharistijska molitva ne završava. Ona prelazi od zahvalnog sjećanja i prinosa njegova Otajstva prema učinkovitosti tog spomena u nama.⁷ Činiti to njemu na spomen znači postati dionik spomena, jer je Krist to osobno učinio da bismo mogli biti pritjelovljeni njegovu prinosu. Zbog toga, netom po završetku zagovorne molitve o čistoj žrtvi, čija je jezgra u potpunosti kristološka, odmah započinje jedna druga velika epikleza, koja se smješta između govora o čistoj žrtvi Tijela i Krvi Kristove i sakramentalnoga zajedništva oko oltara. Ona se temelji na Kristovom činu i prinosu svetih darova (*Pogledaj, Gospodine, prinos*

⁷ Na ovom mjestu želim prikazati drugi dio euharistijske molitve. Taj će prikaz biti vrlo kratak, jer ne ulazi u složena antropološka i teološka pitanja unutar kristiološkoga dijela molitve.

Crkve svoje). I anticipira prijanjanje učenika euharistiji u pričesti Tijela i Krvi preobraženih Duhom (*okrijepi nas Tijelom i Krvlju Sina svoga, ispuni njegovim svetim Duhom*). Molitva potvrđuje smisao sakramentalnog zajedništva koje se približava i ište da se ono ispuni u nama. Moli da uzmognemo odgovoriti na Kristov dar uzdarjem u kojemu prinosimo same sebe. Moli da živa i sveta žrtva Tijela i Krvi Kristove prijede u duhovnu žrtvu zajednice koja, ujedinjena u Duhu i ljubavi, slavi njegovo Otajstvo. To je dvostruka molba vezana uz anticipirano euharistijsko zajedništvo: postati jedno tijelo i jedan duh, postati duhovna žrtva u perspektivi konačnog ispunjenja o kojemu je bilo riječi u anamnezi i u zagovornoj molitvi zajedništva sa svima svetima (*učinio nas Duh Sveti vječnim darom za tebe*).

Spomen-čin i prinos na tom se mjestu ne zaustavljaju. Ako su Tijelo i Krv Kristova savršena žrtva koja objedinjuje prostor i vrijeme, spomen se treba proširiti i na one koji tu nisu prisutni. I upravo to se događa, jer su oni također uključeni u slavlje. Tako zajedništvo biva upotpunjeno sjećanjem na žive i mrtve. No, cjelina biva doseguta u završnoj doksologiji kanona, koja obuhvaća sav prinos u zahvali i uskliku slavljenja Boga. Žrtva postaje riječ i kliktaj, ali riječ koja obuzima cjelinu Kristova Otajstva, čitavog ljudskoga roda i svijeta.

Blagovati njegovo Tijelo, koje nam je predano, a kojega prinosimo, piti njegovu Krv prolivenu za nas, utvrđuje u našem vlastitom tijelu vječni Savez.

Kršćanski blagdan

Na ovoj točki našega razmatranja postavljaju nam se neka pitanja. Kada tražimo konstante u našem razmišljanju i djelovanju, često se događa da uočavamo sa strahom da smo prešli granice. Aktualnost savršenoga zaziva, žrtva čista i hvala neokaljana, Otajstvo Tijela i Krvi, kruha i vina, pripovijedanje, usklik. Nalazimo li se doista na području istine ili smo pak nehotimično upali u svijet loše demitologiziranoga zamišljaja?

Euharistija, ispunjenje razmjene dara i riječi

Poteškoće oko razumijevanja smisla kršćanske euharistije pronalazile su riješenja u prethodnim poglavljima i zaključcima u kojima smo razmotrili elementarna ljudska ponašanja kada je

bilo riječi o hrani i govoru. Na koncu poglavlja o govoru uvidjeli smo da se sve vrste ljudskoga govora nužno upisuju u jednu riječ, koju nije moguće uspoređivati s drugima, jer se ona odnosi na početak i na konac svijeta. Naglasili smo da ta utemeljiteljska riječ biva izrečena u okviru blagdana te da ima neka vlastita obilježja. Govor o početku i koncu ne može biti znanstveni govor u smislu nepogrješivog logičkog izvođenja, niti može biti mitski, budući da ne odvajaju početak i kraj povijesti, niti ih projicira u bajkovito vrijeme i prostor, koje je prethodilo pojavku svijeta i zla u svijetu.

Znanstveni govor, odveć homogen, ne uspijeva izreći početak i kraj, nego samo izvjestan broj ograničenih struktura prostora i vremena. Mitski govor, odveć udaljen od svakodnevnoga života, uzrokuje statične i regresivne zamišljaje, koje ne samo da kane izgnati zlo, nego i poništiti vrijeme. U stvarnosti, istinski govor o početku i kraju je pripovijedanje *sui generis*. To je u isti mah pripovijest i poezija, koja sugerira trenutak u kojemu je sve nastalo i trenutak u kojemu će sve biti pomireno i dovršeno. Istini tog govora vlastito je obraćanje onome od kojega sve proizlazi i prema kojemu je upravljeno sve stvoreno. Paradoksalno je to da zahvaljujući "pripovijesti-molitvi", tako različitoj od svih drugih načina govora, naša riječ i naše djelovanje postaju oslobođeni za prostor i vrijeme pred nama, postaju slobodni da bismo mogli govoriti i djelovati. U stvarnosti, primamo to od onoga koji nam sve daruje. I te iste stvarnosti stavljamo u zajedništvo između nas i njega.

Međutim, nije moguće prozboriti bilo koju blagdansku riječ, ako ljudi ne slave blagdan svojim vlastitim tijelom i osjećajima, ako ne izražavaju preko međusobne razmjene ono što su priskrbili za život. Zajedništvo ne proizlazi samo iz razmjene, nego iz procesa uzajamnoga gubitka onoga što imamo da bismo se otvorili prema onome što nam biva darovano. Do tog zaključka smo došli razmatrajući na različitim razinama fenomen ishrane, kojega svakodnevno proživljavamo. Blagdanska razmjena hrane potka je svečanoj razmjeni riječi. I tu se potvrđuje istina blagdanskoga blagovanja u kojemu dajemo sve ono što imamo, a prepuštamo se riziku nadanja.

Kršćanska euharistija posjeduje upravo ta ista obilježja blagdanske riječi. Ona je riječ upravljena Bogu, žrtveni prinos na visini svojega smisla. U ozračju zaziva, euharistija evocira temeljni i konačni događaj, događaj Kristova Otajstva. Euhari-

stija sabire zaziv i spomen u žrtvu u kojoj sve postaje dar između Boga i ljudi: Tijelo i Krv Kristova kao cjelina povijesti i svijeta. Stoga kršćanska euharistija oslobađa ljude od nadmoći upravljanja poviješću. Ona ih oslobađa i od paralizirajuće mitologije kao i od ograničenoga realizma, te omogućuje razvoj spoznaje i slobode u vremenu i prostoru, koji više nisu besmisleni, nego otvoreni prema potpunijoj preobrazbi.

Euharistija: konac vremena posred vremena

Spram onoga što predstavlja ljudski blagdan početka i kraja, valja priznati da kršćanska euharistija ima neke posebnosti. Ono što ona pripovijeda i slavi ne smješta se u neke nedohvatljive vremenske dimenzije, u nekakav apsolutni početak i konačni završetak. Euharistija ne spominje izravno početak i kraj svijeta i vremena, nego događaje koje, barem djelomično, možemo potvrditi i točno datirati unutar opće povijesti, a to je život, smrt i uskrsnuće Isusa iz Nazareta. Ne pripadaju li možda ti događaji početku i kraju? Pronalazi li se istina stvaranja i dovršenja svijeta u Isusu iz Nazareta? Na tom se mjestu kršćanska vjera očituje kao *vjera* u čijem okrilju više nisu mogući dokazi. Možemo samo odgovoriti "da" na ova dva pitanja. Da je Isus iz Nazareta raspeti i uskrsnuli "alfa i omega", to nitko ne može dokazati. No, ako ispovijest vjere u Isusa kao Gospodina odgovara iskonskoj čovjekovoj težnji za apsolutnim, žudnji njegova govora i tijela, i ako ta vjera oslobađa čovjekove snage, onda je nesumnjivo pozudano ujediniti se s mnoštvom onih za koje je On postao središte života. Onda je prihvatljivo prionuti uz istinu te ispovijesti vjere preko slobode, koja je plod vjere i ući u potpuno darivanje s Bogom i ljudima.

Ispovijediti Krista Gospodinom, s druge strane, ne predstavlja se kao slavlje jedne dovršene prošlosti, koja postoji samo u sjećanju. Naprotiv, slavlje sadrži pripovijedanje jedinstvenog događaja čiji je opis neusporediv s drugima u sadašnjosti, prošlosti ili budućnosti. Zapravo, u njemu se nalazi pitanje smrti i uskrsnuća, odnosno jednog završetka i jednog početka. Razmatrajući to Otajstvo u njegovoj cjelini, u cjelini smrti i uskrsnuća, kršćanska tradicija govori o "punini vremena" ili o "dovršetku" (eshatološkim jezikom rečeno o koncu). Istovremeno govori o "novom stvaranju" (govor o počecima). Naše pripovijedanje ulazi, dakle, u granično područje govora o kojemu je bilo riječi u pret-

hodnim poglavljima. U stvarnosti, mi nikad ne možemo stvarno govoriti o smrti, jer još uvijek nismo kroz nju prošli. Još manje možemo govoriti o uskrsnuću, jer to je događaj jednog novoga svijeta. Ne možemo iznaći riječi za naše pripovijedanje kao što to činimo da bismo opisali bilo koji drugi događaj.

Nemoć našega govora nije dovoljan razlog da bismo posumnjali u tu stvarnost. Istinito je upravo suprotno. Smrt i uskrsnuće Isusovo toliko su stvarni koliko mi ne uspijevamo riječima savršeno izreći tu istinu, nego je možemo samo evocirati. Ne možemo je svesti na našu racionalnost, jer bi bio znanstveni pokušaj; niti je izgnati u potpuno drugo područje koje nam uopće ne pripada kao ljudima od krvi i mesa, jer to bi bio mit. Govorimo o stvarnoj smrti i uskrsnuću kao "povijesnim" zbivanjima koja pružaju smisao čitavom vremenskom razvoju stvarnosti. Početak i kraj djelomično izlaze iz tog razvoja, a djelomično mu pripadaju. Naposljetku, ova jedinstvena situacija pashalnog događaja u svojoj stvarnosti i u našem govoru pruža nam mogućnost vjerovati da euharistijski zaziv uprisutnjuje i ponazočuje Otajstvo na jedinstveni način. Ne samo kao neko sjećanje, nego kao stvarnost.

Na isti način blagdanska razmjena, vezana uz slavlje vjere, ne može biti svedena na bilo koju vrstu razmjene. U konačnici, radi se o malo stvari, budući da u euharistiji koristimo samo malo kruha i malo vina. No, to je zapravo sve, jer u tim simbolima ispovijedamo prisutnost savršene žrtve, žrtve Tijela i Krvi Kristove. U euharistiji se događa ono što nijedna razmjena hrane i darova ne može ostvariti, tj. potpuno izgubiti sebe da bi darovao život i nadu drugima. U euharistiji je upravo materijalnost darova na visini događaja kojega ispovijedamo.

Bolje ćemo razumjeti posebnu bit euharistijske riječi i kruha, zaustavimo li se na trenutak na komemoraciji događaja – smrti i uskrsnuća Isusa iz Nazareta. Je li moguće odgovoriti na pitanje: na koji se način takav događaj može smatrati iskonskim, u istome smislu kao početak i kraj svijeta? Postoji li u tom pogledu svojevrsna verifikacija vjere, inteligencija Otajstva koja nam omogućuje obnovljeno slavlje i još svjesniji pristup Savezu i povijesti koju taj savez otvara? (Nastavlja se)

Romano Guardini
NESEBIČNOST

Vrijedno je pažnje i ime kreposti o kojoj sada želimo razmišljati. Ako ga želimo proraditi, dolazimo do razmišljanja. Što može značiti: nesebičnost – a ujedno i njena suprotnost: sebičnost? Kako se može tražiti ono što je ipak tu, vlastito jastvo? Kako se htjeti odvojiti od onoga što ipak sve nosi, od onoga što netko jest i radi, i još od toga pokušaja? Pogledajmo jednom točnije što je to nešto vrijedno pažnje: to jastvo o čemu se govori na neobičan način.

To čovjekovo “jastvo” može se najprije odnositi na dio stvarnosti, koji je on. On, čovjek, za razliku od stabla ili životinje. On, taj čovjek, za razliku od drugoga i uopće od svih drugih ljudi. To bi bilo ispravno, ali bi ostalo u vanjskom, tako reći u statističkom.

Mora se dakle ići dublje. Tu “jastvo” znači ono osebujno, karakteristično, koje je netko; njegova svojstva, sklonosti, mogućnosti; ali i njegove granice, pogreške, mane; sve to kao jedinstvo, okupljeno oko jednog težišta – upravo oko Njega-samoga. Znači na primjer ono što zovemo “osobnošću”. Ona je toliko bogatija i odlučnija što su razvijenija svojstva, što se jasnije ona ističu, što se čvršće ona međusobno povezuju, što je djelotvornija cjelina. Polazeći odatle, govorimo o velikoj, osrednjoj ili maloj личности, o jakoj ili slaboj, pravoj ili nepravoj, i tako dalje.

U još jedanput dubljem smislu “jastvo” znači pažnje vrijednu činjenicu, da to biće tu, nazvano čovjekom, nije samo tu, nego da se drži ponosno. Kako se to on drži ponosno? Prije svega on je svjestan sebe. Nijedna životinja, pa ni na visokom nivou, nije svjesna sebe. Čovjek zna da on postoji. Poznaje svoje mogućnosti i nedostatke – u svakom slučaju neke od njih, jer mu

dnevno iskustvo to donosi u svijest. On ih uvijek može bolje upoznati, ako se za to potruži. Jer on može razmišljati o samom sebi i sebe razumjeti. Može se ispitivati i prosuđivati: zašto sam to tako uradio a ne drukčije? Je li to bilo ispravno ili krivo? Ukoliko tako radi, on se shvaća i vlada sobom u svom duhu. Ponekad u trenucima uspješnog rada ili uzlaznog života osjeća sa srećom: To mi je priušteno; to smijem biti...

Time se postiglo nešto daljnje – barem mogućnost za to: “imati jastvo” znači da taj čovjek može raspolagati sa sobom. To doživljavamo kad razmišljamo o bilo kojoj stvari: Što moram učiniti? Ovo ili ono? I na koncu odluka: Učinit ću to! U tom “učinit ću to” čovjek raspolaze sa sobom, opredjeljuje se sam. On nije tjeran samo izvana kao neki kamen snagom koja je veća od njegove težine, nego je iznutra aktivan. Ali on nije prisiljen ni samo iznutra kao životinja svojim nagonima, nego se sam opredjeljuje po nekoj točki koja je dublja nego sve što spada u njegovu nutarnju bit: organi, nagoni, sposobnosti i tako dalje. A može se reći i: ona je dublja nego sve to, sloboda. Budući da to čovjek može, on ima vlast nad svojim djelovanjem. On može raditi i na sebi: ograničiti određena svojstva, ojačati druga, a time odnos različitih elemenata zamijeniti jedan s drugim; ukratko: učiniti sve ono što zovemo odgojem samoga sebe, samoodgojem.

Bezbroj puta se naglašavalo i naglašava se da nema slobode. Dok se trenutno čuju ti prigovori, oni se doimlju. A kad onda čovjek dođe sebi, zna se: oni nisu ispravni. Sloboda ipak postoji. Ja sam slobodan. Ne uvijek; često ne potpuno slobodan, i ne rijetko, stvarno slobodan.

Jasno, veoma različite okolnosti djeluju na moju odluku: nasljedstvo, sklonost, okoliš, dotična situacija; nagoni; tjelesna ili duševna stanja i drugo. Međutim to sve stvara područje na kojemu sloboda odlučuje. Ali ona zbilja odlučuje. Pa čak ako su odnosi ostvarenja za odluku spriječeni, ona je ipak tu kao osnovna mogućnost i mjerilo i daje cijelom događanju njegov osobiti, a ponekad i veoma gorke - karakter.

Svakako sve što se događa ima svoj razlog, pa i slobodna odluka. Uvijek se može zapitati: Zašto radiš tako? I dobiva se odgovor: zbog ovoga ili onoga razloga. Prema tome prigovara se, da se ne bi moglo govoriti o slobodi. Ali tu se brka “razlog”, bolje reći “motiv” s “uzrokom”. Motiv je za odluku uvijek ta ili ona namjera; uzrok je razlog sam sebi. On je početna snaga, “inicijativa”.

Ali bez obzira na takva rasuđivanja sloboda se oglašava u nutarnjem odjeku: u savjesti, u svijesti o odgovornosti za učinjeno. Vrijedna pažnje, čak tajanstvena pojava da unutarnji osjećaj ne kaže samo: To je bilo štetno, ili: To je bilo opasno, nego: To je bilo krivo, nisi smio to učiniti; a ipak si to učinio! To ide skupa s tobom. Ti moraš stajati iza toga (odgovarati) – pred poretkom za dobro i zlo. Ne netko drugi nego ti. Tu u toj odgovornosti očituje se to jastvo u svojoj neizbrisivoj strogosti.

Naravno za to pitanje trebalo bi još mnogo toga reći iz logike, psihologije, sociologije i koje čega; pretresanja o slobodi su beskrajna. Ovdje se radilo samo o tome da se pojasni što se misli pod tom riječi, kako bi se moglo konačno istaknuti, kamo ide govor o sebičnosti i nesebičnosti, naime o načinu na koji je neki čovjek upravo on i kako vlada sobom; koji on stav pri tome uzima i koje ga mišljenje u tome određuje.

Eto netko mora obaviti posao koji traži njegov poziv. On ga može tako obaviti da pri tome vodi računa samo o sebi: kakav će dojam ostaviti na druge, koje će prednosti izvući iz toga i tako dalje. Onda je on tražio sama sebe u tom radu. Što se tiče rada, vjerojatno je slabo obavljen, barem gore nego je mogao biti obavljen. A onomu na što je pazio, njegovu jastvu cjelina nije dobro prijala, jer pogled na sama sebe ukrućuje, pažnja na dojam čini lažnim. Biti nesebičan ovdje bi značilo biti gotovo stvaran (realan); predati se onom zadatku, a ne misliti na vlastiti Ja. Obaviti posao lijepo i uredno kao što ga treba obaviti. Tada će rad jednom najprije uspjeti; jer onaj koji ga obavlja, on je “na samoj stvari” umjesto na svom ispraznom Ja. A osim toga – a to nas se ovdje posebno tiče – po takvom držanju tu nastaje neobično slobodni duhovni prostor u kojemu dotični postaje tek onaj “pravi-on”.

Time se dotičemo nečega neobičnog što mora potaknuti svakoga ozbiljno osvjedočenog čovjeka na razmišljanje, naime na protuslovnost osobe. Dok god ona (osoba) ima sebe u vidu, ona tako reći ispunja taj duhovni prostor, u kojem se odgovarajući dio života mora ispuniti; staje na put vlastitom ostvarenju. Ali ako se ona zaboravi, ako se obraća samoj stvari, onda se otvara prostor, pa ona sada postaje upravo ona.

Veliki se broj svakodnevnih životnih čina sastoji u tome da stupimo u vezu s nekim čovjekom; to su Ja-Ti odnosi. Ali oni se mogu ostvariti na posve različit način. Susreti u prijateljstvu i društvu, suradnja u zvanju, pružanje pomoći u nevolji – u sve-

mu tome može se tako ponašati da se u tome igra neka uloga, i to činimo veoma često. Pazimo na to kako se doimljemo; cijeni li nas drugi ispravno; i dobivamo li ako dajemo, i tako dalje. Ali što se u tom događa?

Ogorčava se životni odnos Ja-Ti; ono što bi moralo biti iskreni odnos oči-u-oči ode u dvije različite stvarnosti koje priječe jedna drugu; prekida se, ode ukrivo. A drugi to osjeća. On primjećuje: Pa ovaj nije skroz ispravan prema meni; pa on uvijek misli na se! To ga ponovno čini nesigurnim. On ne dolazi do pravog, povjerljivog Ti, nego postaje nepovjerljiv. Onaj naprotiv koji je otvoren u prijaznosti, koji ne traži poštivanje, upravo u toj pomoći diže sebi slobodno i samo-jedinstveno svoje vlastito jastvo i izaziva jastvo drugoga. U tom se ispunja tajanstvena dijalektika osobe: Što više čovjek traži sama sebe, to se više odmiče od sebe. Što važnije radi, to postaje bjedniji. Isprazni, sebični, samoživi čovjek misli da raste (ulazi) u sve punije, jače jastvo; u stvari on se osakaćuje u nutrini, jer oko njega nikada ne nastaje onaj slobodni prostor koji stvara samo nesebičnost.

U odlaženju vlastitog Ja prema Ti budi se i raste vlastito jastvo za rad, za dužnost. U to većoj mjeri je netko on sam, što slobodnije prijeđe od sebe k čovjeku s kojim ima posla; k stvari koja ga traži. Jasno on mora paziti i na vlastito. Mora se ispitivati, je li ispravno postupao; nasuprot drugome bio mudar; unapređivao ciljeve svoje profesije. Mora izvršiti sve korekture koje predočuje život, jer u protivnom nastaje zlovolja, dosada, neuspjeh, šteta. A ispravni je stav čovjeka ovaj: prijeći od sebe k drugome, uhvatiti se zadatka.

Isti poredak vrijedi i na vjerskom području. I prema Bogu postoji sebičnost i nesebičnost. Isus je rekao: "Ne kako ja hoću nego kako Ti". (Mt 26, 40) Kako oštro dijeli riječ između volje koju bi on htio i one koju Otac traži. Ukoliko čovjek Njega traži, on prelazi od sebe k božanskom Ti; ali ne tako da on u tome nestane nego da se u svojoj ispravnosti nađe u Njemu. To obećava riječ koju je upravo Gospodin izgovorio a koja kaže: "Tko sačuva svoj život, izgubit će ga, a tko zbog mene izgubi svoj život, sačuvat će ga". (Mt 10, 39) To je najprije rečeno o gubljenju života u mučeništvu. A grčka riječ za "život" pod *psyche* misli u Novom zavjetu i na "dušu" i njezin vječni život. Svaki put kad čovjek prema Bogu "sačuva svoj život", to je gubitak; ali ako ga Njemu predaje, onda ga nalazi. On ga daje u svakoj poslušnosti prema

njegovoj volji – i u istom trenutku Bog mu ga opet vraća, pa je to život u većoj mjeri nego je bio prethodno.

Tajanstvena razmjena između čovjeka i Boga! Što dulje on to čini, što život ide dalje, to čovjek više ide u tom stalnom davanju sama sebe i primanju iz Božje ruke prema onome što mora postati – a može se reći prema onome kakav je zapravo.

Mistici govore o “Božjem rađanju u čovjeku” – tajanstvena riječ o čijem značenju ovdje ne želimo govoriti – ali bez daljnjega jedno od toga razumijemo: Bog se želi nastaniti u čovjeku, želi u njemu naći prostora i dobiti ljudski lik – ovdje u ovom čovjeku koji je po rodu jedan između mnogih, po osobi Jedinac, upravo on je taj.

U svim se stvarima nalazi Božja sličnost. Svaka stvar odražava Njega već prema načinu kako je stvar zamišljena; a taj Božji odraz je njegovo stvaranjem osnovano biće. Ali na poseban način Bog se želi odraziti u čovjeku; u svakom pojedincu na njegov poseban način. To je najnutarnija srž onoga što zovemo “ličnošću”; svjetlosni uzorak – ako je dozvoljeno upotrijebiti tako veliku usporedbu – o utjelovljenju vječnoga Sina. Osobito, bitno utjelovljenje dogodilo se u Kristu; ali u milosti koja oslikava to utjelovljenje Bog se želi nastaniti u svakom čovjeku i u njemu se odražavati; i u svakom onako kako je u njemu moguće. Svaki vjernik mora biti odraz Boga. A u krštenju je za to postavljen temelj; u tom “preporođenju iz vode i Duha Svetoga”, o čemu govori noćni razgovor Gospodina s Nikodemom (Iv 3,5). A svaki prijelaz čovjeka vjernika na djelo te Božje volje korak je u tom pravcu.

Kako može izgledati ispunjenje toga, za to je svjedočanstvo Svetac. U njemu se “pojavljuje” Bog. Ali budući da je čovjek Božja slika, a Bog onda čovjekov pralik, u tom pojavljivanju svijetli i ono iskonsko čovjekovo, dakako određenog čovjeka. On sasvim postaje samim sobom. Kako je Franjo Asiški postao samim sobom? Tako da nije ništa htio za se! Da je ostao sin Bernardonov i dalje igrao u Asizu i Umbriji veliku ulogu koju je prema volji svoga oca i po svojoj nadarenosti i svojem imanju bio mogao igrati, bio bi sjajan i ljubazan čovjek, međutim ono osobito ostalo bi zastrto. Ali kad je učinio veliki korak: “samo Bog i ništa drugo”, u njemu je zablistala Božja ljepota, pa je postao onakav kakav je morao biti, postao onim čovjekom koji je odražavao velikodušnost božanske ljubavi kao inače malo tko drugi.

Svaki svetac na poseban način odražava to Božje utjelovlje-

nje u Kristu. Ukoliko on više ne želi sebe, Bog u njemu dobiva prostora i čini ga onakvim kakav zapravo mora biti – kao što je Božje bitno utjelovljenje u Kristu očitovalo, što je taj čovjek uopće, taj “Sin Čovječji”. Naravno da put u tom pravcu znači samo-zadatak, žrtvu za žrtvom. “Bolno propadanje” (umiranje) to nazivaju duhovni učitelji.

Svaka krepost ima svoj pralik u Bogu. Sve su kreposti načini, kako se, dakako u različitim vezama, odražava Božja dobrotu u čovjeku. To nije drukčije ni kod nesebičnosti – pa kako čudnovato taj iskaz mogao zvučati na prvi mah. Najprije i u prvom redu Bog je beskonačno On-Jastvo (Onaj-Pravi). Kad ga je Mojsije na brdu Horebu zapitao o Njegovu imenu da se potvrdi Njegova poruka u poganskoj vrevi bogova, On je odgovorio: “Ja sam onaj koji jesam”. Time je izrazio svoje vječno jastvo – pa svako ozbiljno razmišljanje o Bogu mora se uputiti u školu te riječi, ako se ne želi pogriješiti. Ta riječ kaže da nema “imena” koje bi po beskonačnom moglo nazvati Boga, to jest svrstati ga ga među zemaljski poznato. Da njegovo ime glasi: “On”. Drukčije rečeno: Da je to tako – to bi bilo Božje ime.

A sada piše u poslanici Filipljanima o Božjem Sinu, znači o samom Bogu: “Ne činite ništa iz sebičnosti ili tašte slave, nego u poniznosti smatrajte jedan drugoga većim od sebe! Ne gledajte pojedini samo na svoju vlastitu korist nego i na korist drugih! Težite među sobom za onim za čim treba da težite u Kristu Isusu! On, božanske naravi, nije se ljubomorno držao svoje jednakosti s Bogom, nego se nje lišio uzevši narav sluge i postavši sličan ljudima. Kad postade kao čovjek, ponizi sam sebe postavši poslušan do smrti, i to do smrti na križu. Zato ga Bog uzdiže na najvišu visinu i dade mu jedincato ime koje je iznad svakoga drugog imena, da se Isusovu imenu “pokloni svako koljeno” nebeskih, zemaljskih i podzemaljskih bića, i da “svaki jezik prizna” - na slavu Boga Oca: Gospodar je Isus Krist” (2, 3-21)

Silno je tu rečeno: da Božji Sin nije prisvojio svoje vječno jastvo kao bespravn, nije ga se grčevito držao, nego se “oplijenio” - recimo još jače “ponišio” (ponizio) predao svoje jastvo time što je on Gospodar uzeo lik “sluge”, čovjeka vezana na mnogo toga i to u najokrutnijoj stvarnosti, sve do smrti kakvu je zlikovac morao podnositi na križu. Zato mu je dano novo “ime”, ime “Krist”, Pobjedonosni- Pomazanik, ime “Kyrios”, Bog Gospodin koji kraljuje nad svim stvorenim, a taj je događaj vječna slava Bogu Ocu.

Neizreciva tajna: da Bog tako radi, može raditi i ostati Bogom. Da je to objava, da je Bog takav, da je pred Njim slava tako raditi. Nema Boga koji bi bio drukčiji, drukčije razmišljao, drukčije htio. Prema riječima Pascala On bi bio "Bog filozofa", takvo zamišljanje Boga. Po takvom je zamišljanju čovjek pokušao opravdati svoju samo-zapletenost (samo-sputanost)...

Bog je onaj Suvereni i Nesebični – pa svaka prava čovjekova nesebičnost odražava u dalekom odsjaju Njegovu tajnu.

S njemačkog preveo Karlo Bašić

Raniero Cantalamessa
RIJEČ I ŽIVOT

DVADESET I OSMA NEDJELJA KROZ GODINU

Čitanja: Iz 25,6-10a; Fil 4,12-14.19-20; Mt 22,1-14;

“PRIJATELJU, KAKO SI OVAMO UŠAO?”

Za čitanja na današnjoj misi možemo reći da su veliki naještaji nade i veselja, poruka Božje utjehe njegovu narodu. Iza-ija kaže: Bog će raskinuti zastor žalosti, uništiti će smrt i otriti suzu sa svakog lica.

Da pravo kažemo, povijest i književnost svih naroda krcate su tih i takvih natuknica o nadi, jer- posebno u vremenima velikih nevolja i nedaća- narod treba poticati da priželjkuje lijepu budućnost, neku vrstu povratka na zlatno doba iz mitova. Uostalom, i današnji ljudski rod podržava ideologiju koja ga potiče da radosnije gleda naprijed i svoju nadu postavlja u budućnost u kojoj će se ostvariti puno oslobođenje i kad će čovjek konačno biti ono što do sada nikada nije bio- svoj na svome.

U čemu se, dakle, razlikuju obećanja biblijskoga proroka od jednakih obećanja pjesnika ili proroka sanjara, koji obećavaju kule u zraku? Za razliku od ovih zadnjih, Božja obećanja se odnose na nešto što će se točno zbiti u budućnosti, tj. temelje se na Božjoj obvezi i obećanju: Gospodin će jednoga dana svim narodima spremi gozbu od pretiline. U prvi mah to obećanje ostaje neodređeno i nejasno i ljudi znaju u čemu je zapravo ta gozba koju Bog sprema.

Međutim, netom prijedemo na čitanje evanđelja, čujemo kako Isus kaže: Kraljevstvo je nebesko kao kad kralj pripravi svadbu sinu svomu i šalje sluge da pozovu uzvanike: najprije

one izabrane uzvanike, a zatim, kad su ovi pozive odbili, sve ljude. Kraljevstvo je nebesko svadbena gozba; na njoj je Isus zaručnik, Bog Otac je kralj prispodobe, a i tvorac i začetnik čitavoga plana.

Sva su se Božja obećanja ispunila dolaskom Isusa Krista. Za njega će reći sv. Pavao da je on Božji "da" na sva njegova obećanja (usp. 2 Kor 1,19-20). On je pravi pravcati "Amen" (Otk 3,14). Kraljevstvo nebesko, koje je on donio na zemlju, u isto je vrijeme i velika dvorana u kojoj se gozba slavi, a i sama gozba: to je Crkva, a to je i otkupljenje koje se u njoj postiže.

Zašto je kraljevstvo nebesko nazvano svadbenom gozбом? Zato jer je svadbena gozba u pravom smislu riječi znak veselja i otkupljenja koje je izvršio Krist- "velika radost svemu narodu". Prije svega, svadbena gozba, jer je Isus došao na svijet da sa sobom ujedini ljudski rod na tako novi i tako intimni način, tako da se može govoriti o zarukama između njega i Crkve (usp. Ef 5,25 sl.). Mnogo se puta Isus i predstavio kao zaručnik. On svoje učenike naziva "prijateljima zaručnika"; govori o vjernim dušama kao o djevicama koje idu u susret zaručniku; napokon, Ivan naziva "Jaganjčevom zaručnicom" (Otkrivenje), a Pavao kaže da je kršćanska ženidba velika tajna, lijepa u duboka stvarnost, baš stoga što za uzor ima zaručnički odnos koji postoji između Krista i njegove Crkve (Ef 5,32 sl.).

Trebalo bi zastati na ovoj polovici stranice današnjega evanđelja i zadržati se u ovom zaista sjajnom i optimističkom ozračju. Međutim, ova divna vizija u kojoj smo svi oko Božjega stola, kao njegovi sustolnici i zaručnikovi prijatelji, ima i svoj oblak koji tu viziju pomračuje: to je odbijanje sa strane uzvanika. U prispodobi to odbijanje uzvanika, koji su bili pozvani od prvoga časa, podsjeća na odbijanje kojim se hebrejski narod usprotivio Isusu i njegovoj poruci. Bili su prvi, sada su posljednji. Njihovo će mjesto zauzeti drugi- pogani. Čuli smo već prošle nedjelje, na zaključku prispodobe o nevjernim vinogradarima, da smo baš mi, koji smo nasljednici poganskoga svijeta, pozvani mjesto onih prvih. Mi smo, dakle, ovaj drugi val uzvanika, koji su sluge tražili na raskršćima putova, val dobrih i zlih (Luka kaže: slijepi, kljasti, hromi).

Što će biti s nama? Jesmo li mi zaštićeni od svakog odbijanja poziva? Jesmo li doista, sigurni da više nećemo ispasti iz Kraljevstva, da nas neće izbaciti s gozbe, baciti van u tamu? I za nas, barem u jednom svom kutiću, prispodoba sadrži veliku

opomenu. Među nanovo pozvanima bio je i jedan bez svadbenoga ruha; tj. jedan koji se tu našao pukim slučajem, ali su njegove misli i srce bili drugamo: mi bismo danas rekli jedan oportunistu ili parazit, nametnik. Drugi sustolnici nisu smogli snage da ustanove tko je on. Dovedeni su u zabludu i drže da je jedan od njih. Ali nije tako mislio i gospodar: netom je unišao, njegovo se oko zaustavilo na njemu, pa će mu: "Prijatelju, kako si ovamo ušao?"

Prijatelju, kako si ovamo ušao? Ostavimo začas prisporodbu. To je pitanje upravljeno i svakome od nas koji se ovoga časa nalazimo u velikoj svadbenoj dvorani, a to je Crkva: nalazimo se radi gozbe, a to je euharistija. Sili nas da uđemo u same sebe i da se zapitamo, jesmo li, možda i mi ovdje bez svadbenoga ruha: da možda i mi nismo ovdje pukim slučajem, iz običaja, bez sudjelovanja i zanimanja za sve ono što se ovdje zbiva; da možda i mi nismo srcem odsutni, a mislimo na svom polju i na svojim poslovima.

Govorio je sv. Pavao prvim kršćanima: neka svatko ispita samog sebe te onda jede od ovoga kruha i pije iz ovoga kaleža (1 kor 11,28).

Ovdje se, to je jasno, ne radi samo o tome da smo mi sada ovdje- ta došli smo na misu- nego, što je još važnije, o tome zašto smo mi u Crkvi, zašto smo kršćani? Možda je i opet došao čas, kad se prvi klanjaoci moraju klanjati Ocu u duhu i istini, kao što je Isus govorio onoj ženi Samaritanki. (Iv 4,23), tj. u duši, ali i stvarno, a ne samo iz običaja ili samo riječima. Došlo je vrijeme da se posvijesti i usvoji ono što je izvršeno preko našega krštenja. Možda je Gospodin htio baš to naglasiti slikom o svadbenom ruhu. Obući se u svadbeno ruho moglo bi značiti prebući se u djela evanđelja, zaogrnuti se plaštom dobre volje i ljubavi koja prekriva golotinju naše ljudske naravi.

"Jer Bog želi takve klanjaoce"; one koji se klanjaju djelom, a ne samo riječima, koji "slušaju riječ Božju i vrše je svaki dan".

Spadamo li mi u ove? U svakom slučaju, Božja riječ nas poziva da to budemo; kaže nam da to i možemo biti; da možemo biti uvjereni i pravi kršćani, sretni da to i jesmo: jednom riječi, kršćani "u duhu i istini". Zar sami po sebi? Ne! "Gospodin je pastir moj", pjevali smo u pripjevnom psalmu, i stoga "ni u čemu mi ne oskudijevamo". Sredstva su nam uvijek na raspolaganju.

Sad ćemo se približiti njemu, dobrom pastiru i zaručniku iz današnje prisposodobe ali na drukčiji način. Kad se s njim združimo po euharistijskom tijelu, molimo ga da nam dade svog Duha i snagu svoga uskrsnuća.

DVADESET I DEVETA NEDJELJA KROZ GODINU

Čitanja: Iz 45,1. 4-6; 1 Sol 1,1-5b; Mt 22,15-21;

“PODAJTE CAREVO CARU...”: KRŠĆANIN I POLITIKA

315

Evandjelje ove nedjelje poziva nas da se pozabavimo jednim vidom kršćanskoga života koji nekako obično izmakne našoj pažnji za naših nedjeljnih sastanaka: to je politički vid. Danas su svi odreda uvjereni da evandjelje vjernika ne odvlači od njegove društvene i političke zauzetosti i angažiranosti, nego ga, štoviše, baš na tom polju pozivlje na posebnu odgovornost i svjedočenje. Međutim, teško je znati kako tu zauzetost temeljiti na evandjelju, kako je spajati s vjerskom angažiranošću, a da se i dalje ne nastavi s tužnim razdvajanjem između vjere i prakse, između davanja poreza caru i duga Bogu.

Isusova nam riječ danas omogućuje da otkrivamo baš taj evandeoski temelj. Ona nam najprije kaže da se carevo kraljevstvo i Božje kraljevstvo uzajamno ne isključuje, kako su to mislili Židovi: Isusov učenik može, u isto vrijeme, djelovati i na jednom i na drugom području, bez neizlječivih sukoba. Na drugom mjestu ta ista Isusova riječ uvodi nas u otkrivanje njegova konkretnoga stava prema političkoj stvarnosti njegova vremena. To su dvije nužne pretpostavke od kojih ćemo moći, na kraju, povući crtu ponašanja i stava za kršćanina u povijesti i u životu.

Farizeji poslaše Isusu neko, nazovimo ga tako, poslanstvo-zamku, sastavljenu od farizeja i herodijanaca, tj. od pripadnika stranke narodnjaka i onih koji su bili nakloni rimskim okupatorima, i to u želji da ga izlože pogibli. Naime, ako odgovori “da” farizeji će ga optužiti kao kolaboracionista, suradnika s Rimljanima; ako odgovori “ne”, herodijanci će reći da je subverzivac, prevratnik. Ali, plan im mrsi Isus s odgovorom koji razuzlava čvor i problem postavlja na kudikamo jaču razinu. Isusov odgovor jedna je od njegovih riječi koje čovjekovoj savjesti omogućuju

znatni korak naprijed i bitno razbistravanje u toj stvari. I baš tu je početak odvajanja između vjere i politike, između Crkve i države, što je, prije njega, bilo nepoznato.

Židovi su se bili navikli da Božje kraljevstvo, koje će inaugurirati budući Mesija, zamišljaju u obliku teokracije, tj. kao kraljevstvo u kojemu će Bog izravno vladati nad svom zemljom. Međutim, evo sada Isus svojim odgovorom najavljuje i objavljuje da postoji i Božje kraljevstvo u povijesti, i da u to kraljevstvo od sada može ući svaki čovjek (a ne samo Židov), tj. i ne čekajući da se uspostavi neko pretpostavljano političko Jahvino kraljevstvo na svoj zemlji. Odluka o ulasku u Božje kraljevstvo moguća je i u poganskom svijetu, kao i tamo gdje vlada teokracija, jer se Božje kraljevstvo ne poistovjećuje ni s jednim ni s drugim. Na taj način do izražaja dolaze dva kvalitetno različita tipa Božje vladavine ili suvereniteta u svijetu: duhovni suverenitet koji sačinjava Božje kraljevstvo ili politika, koje Bog vrši neizravno, jer je to povjerio slobodnoj čovjekovoj odgovornosti.

Prvo čitanje donijelo nam je i primjer toga neizravnoga Božjeg suvereniteta u liku perzijskoga kralja Kira.

Sve što smo do sada rekli u svezi je s načelom: je li dopušteno dati porez caru ili nije? U novom redu što ga je objavio Isus "plaćati porez caru" je ne samo dopušteno nego je i dužnost, tj. Priznavati svjetovnu vlast, pridonositi za izdržavanje i poboljšanje reda u svijetu. A sada pogledajmo konkretni Isusov primjer. Ako analiziramo Isusovu političku zauzetost, na prvi mah se jednostavno razočaramo, osobito ako pođemo od pojma promjene političkog i društvenog uređenja njegovoga vremena. Istina, on sasvim jasno prosuđuje svjetovnu vlast i otvoreno iznosi kako je u većini slučajeva obilježje te vlasti nasilje i izrabljivanje (usp. Lk 22,25). Ali, ipak on ne poduzima ništa konkretno da bi to i izmijenio. Ne započinje revoluciju protiv Rima, iako su ga u tom smjeru poticali primjeri revnitelja.

Ne propovijeda ustanak siromaha ili emancipaciju žene, iako voli i jedne i druge.

Ipak se Isusov život odvija između dvije osude na smrt sa strane političke vlasti: prvu je izrekao Herod, netom je rođen, drugu Pilat, na kraju života. Dakle, Isus nekako uznemiruje političku vlast. Ona se, s njime, ne osjeća odviše sigurnom u samu sebe, pače osjeća da je minirana na svim razinama i reagira. Čini se da je Isus opasniji od svih mesijanskih agitatora koji su se pojavili prije njega.

Kako sve to protumačiti? Isus propovijeda obraćenje i stoga polaže sjekiru na korijen čovjeka. On izvrće i sam pojam vlasti i zamjenjuje ga s pojmom služenja. Zna se unaprijed što će biti od političke vlasti i kako će ići naprijed na grbači podložnika, ako se prihvati načelo da “onaj koji vlada bude kao poslužnik”? (Lk 22,26). Prije svega, Isus čovjeka oslobađa od straha. Od straha od onih koji mogu ubiti tijelo i poslije toga ne mogu više ništa učiniti! (Lk 12,4), tj. od onih koji drže vlast. Tako oslobođeni čovjek uvijek je za vlast prijetnja, jer je spreman zauzimati se za braću i, bude li potrebno, ići i u rizik, pa i život dati za istinu, kao što je prvi učinio Isus (usp. Iv 18,37).

Isus je političku i vojničku moć poimao kao nešto što je temeljito omeđeno i razmjerno. Prvi je to osjetio Pilat pa reagira: “Ne znaš li da imam vlast osloboditi te i da imam vlast razapeti te?” (Iv 19,10). Ali, brzo je opazio da prijetnja čovjeku kao što je bio Isus ne pali, jer on je već “slobodan”. Od toga dana pred Pilatom otvara se još jedna nova i velika mogućnost na zemlji: da čovjek živi svoje ljudsko dostojanstvo.

Evo nas i u našoj situaciji. Kakav stav mora zauzeti Isusov učenik s obzirom na kraljevstvo Cezarovo, tj. s obzirom na svjetovnu vlast i postojeći red i poredak? Na prvi pogled, nađemo se pred dvjema stvarima koje su suprotne. Naime, iz Isusove riječi o porezu koji treba davati caru, tj. zakonitoj vlasti, zaključili smo da se njegov učenik svjetovnoj vlasti mora pokoravati i s njom surađivati; ali smo, isto tako, iz proučavanja konkretnog Isusova stava i ponašanja, zaključili i to da njegov učenik mora zauzimati i stav otpora i slobode. Novi zavjet temeljito rješava tu neizbježnost biranja između dvije neugodne mogućnosti: Isusov je učenik postao slobodan ne samo da se opire svjetovnoj vlasti nego i da je sluša. Svjetovna vlast više nije nešto apsolutno, božanska vlast, kao što je bila prije nego li je objavljeno kraljevstvo Božje. S tom svjetovnom vlasti njegov se učenik susreće živeći u svijetu i može je prihvatiti u slobodi, bez straha da će upasti u obožavanje države. Pače, sv. Pavao dužnost priznavanja svjetovne vlasti i poslušnosti njoj izvodi iz same poslušnosti prema Bogu (Rim 13,1 sl.).

Međutim, iako je kršćanin slobodan da se u isto vrijeme svjetovnoj vlasti i opire i da joj se pokorava, jasno je da ga u tome davanju ili nijekanju pristanka ne smiju voditi ni mir ni osobni interes, nego mu kriterij mora biti: koliko se određeno političko ustrojstvo slaže s voljom Božjom koja se objavila u Kristu, a koja se, isto tako, objavljuje i u savjesti kršćanina.

Sve to govori koliko je potrebno da kršćanin ne samo kritički prosuđuje društvenu i političku stvarnost oko sebe (pa da, na kraju, ostane neutralan i pasivan), nego da se i aktivno u tu stvarnost uključuje, razmjerno svom položaju i pozivu, i pridonosi da se ta stvarnost što bolje uskladi s Božjim nacrtom i bude zaista na služenje čovjeku.

A kada to Isusov učenik mora povući svoj pristanak, reći “ne” svjetovnoj vlasti i zauzeti stav koji sv. Ivan u otkrivenju naziva otporom? (Otk 13.10). Drugim riječima, kada sloboda mora biti preča od pokornosti?

Novi zavjet u prvom redu misli na jedan slučaj: kad je u pitanju njegova vjera, tj. kad se svjetovna vlast ogriješi o dužnosti prema Bogu i sebi i ponovno izdigne na prvu i jedinu vrednotu, kao što je to bilo prije Krista, i kad mu ne dopušta da “daje Bogu Božje”. A to je slučaj koji se, kao što znamo, i još uvijek obistinjuje pod mnogim političkim režimima gdje je Crkva prisiljena na šutnju i gdje kršćanin ne može sa svom svojom iskrenošću reći bezuvjetni “da” takvoj vlasti. A to je već pravo i otvoreno progonstvo.

Ali, postoji i drugi slučaj preko kojega, isto tako, ne smijemo šutećke prijeći: kad se svjetovna vlast ogriješi o dužnosti prema čovjeku, jer čini da trpi nepravde i nasilje; jer, makar Boga ne niječe riječima, vrijeđa njegovu sliku, a to je čovjek. I to su sasvim poznate i konkretne političke stvarnosti, nama možda još i bliže. Ni u tom slučaju kršćanin ne može bezuvjetno priznati postojeći poredak. Njegovo davanje poreza caru mora biti kritičko darivanje, aktivna zauzetost za preobražaj društva.

Ovdje završava ono što nam na ovom području može reći evanđelje. I dalje ostaje toliko nesigurnosti i toliko mogućih odluka i izbora na konkretnom planu. I Isusov učenik, kao uostalom i drugi ljudi, mora se s njima suočavati često puta s mnogo nestalnosti pa i drama. Odlučiti se uz koga pristati i na koju se stranu svrstati, za koju se stvar boriti, koji stav zauzeti u pitanju štrajka, borbe, referenduma. Ipak, učenik mora znati da ga Učitelj ne ostavlja sama ni na ovom području životne stvarnosti. I riječ koju sluša, i euharistija koju slavi, sredstva su koja u njemu stvaraju evanđeosku savjest i svijest i uvelike mu pomažu, kao što smo čuli i u pokliku prije evanđelja: “Tko ide za mnom, imat će svjetlost života”, a to znači: treba u svijetu svijetliti držeći visoko riječ života!”

TRIDESETA NEDJELJA KROZ GODINU

Čitanja: Izl 22,20-26; 1 Sol 1,5c-10; Mt 22,34-40;

“LJUBI GOSPODIMA BOGA SVOJEGA...A BLIŽNJEGA SVOGA
KAO SAMOGA SEBE”

U čemu je zapravo bit Zakona, bilo je pitanje zbog kojega su se i religiozni ljudi u Isusovo vrijeme silno uzbuđivali. Što je zaista za Boga najvažnije u onoj silnoj hrpi zapovijedi? I sam je Isus sudjelovao u tom naporu objedinjivanja. Na pitanje: “Koja je najveća zapovijed”, odgovorio je: “Ljubi Gospodina Boga svoga svim srcem svojim; ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe. O tim dvjema zapovijedima ovisi sav Zakon i Proroci”.

Prvu i najveću zapovijed - ljubav prema Bogu- Isus preuzima iz Staroga zavjeta: “Čuj, Izraele, pisao je ili potomstvu ostavio Mojsije: Gospodin je Bog naš, Gospodin je jedan. Zato ljubi Gospodina, boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom” (Pnz 6,4 sl.). Te svečane riječi postadoše “vjerujem” izabranoga naroda; svaki pobožni Izraelac ponavljao ih je kao subotnju večernju molitvu. I u vremenima koja su nama veoma blizu mnogi Židovi su recitirali “Shema Israel”- “Čuj, Izraele”, odlazeći u strahu ususret smrti u koncentracijskim logorima.

Isusova velika novost je “druga zapovijed”: ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe. Zapravo, i ta je zapovijed bila formulirana već i u Starom zavjetu (Lev 19,18). Uostalom, zar i ono što smo čuli u današnjem prvom čitanju nije u stvari rješavanje pitanja savjesti u vezi s ljubavi prema bližnjemu? “Ne tlači pridošlicu; ne cvili udovicu...” Ali, radilo se o zapovijedi koja je bila raspršena u mnoštvu drugih sporednih, gdje je, uz to, bližnji gotovo uvijek bio sunarodnjak ili obraćenik. U Isusovo vrijeme oni najpobožniji među Izraelcima (eseni iz Qumrana) probili su se čak do načela: “Ljubi sve sinove svjetla, a mrzi sve sinove tmina”. Ali, dalje ne.

Na pitanje: “Tko je moj bližnji?” Isus daje sasvim novi odgovor, pa pojam “bližnji” dobiva univerzalnu dimenziju. U prispodobi o Samaritancu taj “bližnji” je onaj koji je na etničkom i političkom planu neprijatelj, a na religioznom planu “sin tmine”!

Ali, još veća je novost u mjestu koje ta zapovijed sada ima u samom “Zakonu”: Isus je stavlja odmah uz prvu zapovijed: “A druga je jednaka prvoj”. Ljubav prema čovjeku stavljena je u

isti plan s ljubavi prema Bogu, a to je zaista moralo zvučati kao nešto što je do tada bilo nečuveno. Ivan je objasnio tu Učiteljevu zapovijed pišući: "Ovu zapovijed imamo od njega: tko ljubi Boga, neka ljubi i svoga brata!" (1 Iv 4,20 sl.).

Pitamo se: zašto, evo, Bog, na neki način, abdicira; zašto se snizuje čak dotle da se izjednačuje- on Stvoritelj i Gospodar- s bližnjim i s njim dijeli prijestolje ljubavi u srcu vjernika? Možda se može odgovoriti ovako: ljubiti znači izlaziti iz sebe da bi se išlo k drugome. A Bog je taj radikalni Drugi, ukoliko je "drugi" po naravi (jer je "Bog a ne čovjek; Duh a ne tijelo", kako kaže Hošea) i kao osoba; tj. Drugi i kao objekt i kao subjekt. Zato će on, i samo on na kraju biti konačni stalni i posvemašnji domet (cilj) naše ljubavi. Ali, dok smo ovdje na zemlji, putnici, ne možemo ga doseći onako kako on jest, tj. kao onoga koji je "posve Drugi". Za ljubav vrijedi ono što je rečeno za spoznaju Boga: Sada ljubimo kao u ogledalu, nejasno, a onda ćemo ljubiti licem u lice (usp. 1 Kor 1,12). A to ogledalo, ili zagonetka, Božje jest bližnji!

Dakle, Bog dolazi ususret našoj slabosti dajući nam da "drugoga" ljubimo po mjeri našega ljudskog i tjelesnog stanja; da ljubimo nekoga koji je "drugi" negoli mi po osobi, a ne po naravi. Brat je drugi "sam ja", tj. stvorenje kao i ja, ali različito od mene. Stoga mi Isus naređuje da ga ljubim "kao samoga sebe", i kaže da je druga zapovijed "jednaka" prvoj. I zbilja je ona istovrsna, trajno povezana, s prvom zapovijedi; nije smještena "uz" prvu, nego je "u" prvoj. Ljubav prema bližnjemu je put, a ljubav prema Bogu je kraj toga puta.

Bili bismo u velikoj zabludi kad bismo tvrdili da su kršćani uvijek shvaćali i ostvarivali ravnotežu između te dvije zapovijedi. Nama se u prošlim vremenima predbacivalo da smo previše važnosti davali ljubavi prema Bogu, a ne zanemarivali bližnjega ili ga pretvarali u obično oruđe prvoga (ljubiti čovjeka "iz ljubavi prema Bogu", ili radi sticanja zasluga). Ne znam koliko je istinit i opravdan taj prigovor. Ipak sada u ovom euforičkom ozračju sekularizacije, prešli smo u suprotnu skrajnost, čak dotle da držimo kako treba prestati voditi računa o Bogu da bismo ozbiljno i uspješno mogli ljubiti bližnjega. Da se, možda, nije, barem s jedne strane, pretjeralo pretpostavkom "religije druge zapovijedi" i one "čisto horizontalne religije"?

Korijeni toga zastranjenja sežu daleko, ali ih je potrebno iznijeti na vidjelo, da bi se dao sud o stablu koje je odatle izra-

slo. Jedan od tih korijena svakako je i nauka koja je, početkom ovoga stoljeća, propovijedala “smrt Boga” kao uvjet za došašće čovjeka, pače “nadčovjeka”: nauka kojoj je otac F. Nietzsche sebi za svrhu života postavio “raskrinkavanje kršćanskoga morala”, a odjek i popularnost toj nauci dala su pera mnogih glasovitih pisaca. Jedan od njih, J.P. Sartre, pisao je: “Ako postoji Bog, onda je čovjek ništavilo”.

Drugi korijen bila je marksistička ideologija prema kojoj je čovjek jedina svrha i smisao povijesti. Po toj ideologiji, ljubav prema Bogu je otuđenje, rasipanje blaga- a to je ljubav- u nebu, a ona su određena za zemlju i za čovjeka.

A kakvi su bili plodovi te bezbožne ljubavi prema bližnjemu? Tko se zavaravao, taj je morao izmijeniti mišljenje: iza smrti Boga nije uslijedila ljubav i poštivanje čovjeka, nego uništenje čovjeka.

S obzirom na tako negativan ishod, nije samo slučaj što mi kršćani stavljamo u zagrade “druga zapovijed”, ili što tu zapovijed smatramo kao jednu od vježbi u svetosti, kao neko “davanje milostinje”. Pravi problem i jest i ostaje kako sintetizirati, kako spajati dvije zapovijedi, kako zajedno spajati potpuno predanje Bogu i njegovu štovanju s potpunim predanjem bližnjemu. Moramo uvijek nanovo otkrivati ono čemu nas je poučilo Evanđelje: da je ljubav prema Bogu, i to baš ona, najčvršći temelj ljubavi i poštovanja bližnjega; da čovjek nije nikada dovoljno osiguran od nasilja, od spletkarenja i pretvaranja u obični predmet kao što je osiguran ondje gdje se Boga priznaje svojim stvoriteljem, čuvarom i Ocem.

Dakle, jedina ljubav koja se od ljudi diže k Bogu, jedina naša vjera koja je u isto vrijeme i okomita i vodoravna. Ako, ipak, sebi postavljamo pitanje: odakle počinjati ostvarivanjem te ljubavi, da li odozgo ili odozdo, evanđelja je načistu: od bližnjega. Kod Luke je ulomak evanđelja popraćen, poput primjera, prisposodobom o milosrdnom Samaritancu (Lk 10,29 sl.), a kod Mateja, malo dalje, onim velikim tekstom o ljubavi prema bližnjemu: “Jer bijah gladan, i dadoste mi jesti; bijah žedan, i napojiste me...(Mt 25,35 sl.),

To ne znači odgađati za kasnije ljubav prema Bogu, nego od sada Boga ljubiti na onaj jedini način na koji se on i stvarno među nama ponazočuje, a to je u bratu čovjeku. Kaže se da je Isus, izvan evanđelja, rekao: “Jesi li vidio svoga brata, vidio si Boga”. I brat je neka vrsta sakramenta, najsvakodnevniji od

svih sakramenata, kao što je i ljudsko tijelo u kojemu se skrivala Riječ, i kao što se euharistijski kruh u kom se skriva tijelo Kristovo: "Meni ste učinili to, mene ste zaodjenuli". Dakle, on je bio nazočan u gladnome, u golome, u utamničenome. To je onaj "Bog susjed" s kojim se susrećemo na svakom koraku života, kojemu možemo stisnuti ruku i sada na izlasku s ovoga našega sastanka. Neka nas euharistija koju sada slavimo posveti baš za ovu svetu ljubav. "Gdje je ljubav, prijateljstvo ondje je i Bog".

TRIDESET I PRVA NEDJELJA KROZ GODINU

Čitanja: Mal 1,14b-2,2b.8-10; 1 Sol 2,7b-9,13; Mt 23,1-12;

"NA MOJSIJEVU STOLICU..."

Svaka stranica Sv. pisma koju nam bogoslužje čita kroz crkvenu godinu, upućena je svim vjernicima bez razlike: i svećeniku koji je objavljuje, i puku koji tu riječ sluša. Na sreću, danas je sve rjeđi slučaj da svećenik- kao što je to bilo u prošlosti- s tom Božjom riječi vitla kao da je mač, tj. nešto što štiti onoga koji njime maše, a udara onoga koji je pred njim. To iskrivljivanje koje se, npr., očituje u čestoj uporabi riječi "vi" tamo gdje bi se moralo reći "mi": "jao vama grešnicima" mjesto "jao nama grešnicima"; "pokajte se za svoje grijehе" mjesto "pokajmo se za svoje grijehе".

Crkva je iza Drugoga vat. sabora u toj stvari mnogo osjetljivija, jer smo svi uvjereni da smo u odnosu na riječ Božju svi "slušaoci", svi ovčice, svi "Crkva koja se uči".

Kako bismo tu osjetljivost još više proučili, produbili, bogoslužje nam danas stavlja pred oči ulomak evanđelja koji smo malo prije čuli. U njemu je obzirni, ali jaki poziv nama svećenicima da budemo samokritički, poziv koji moramo prihvatiti iskreno i ponizno i prevesti ga u javni ispit savjesti pred vama, Božjim narodom.

Isusova riječ ima dva dijela: optužbu i opomenu. Optužba oštrim jezikom iznosi na vidjelo dvije naše mane: nedosljednost i licemjerje. Nedosljednost: "govore, a ne čine"; vežu i ljudima na pleća tovare teška nesnosna bremena, a sami ni da bi ih pr-

stom makli. Licemjerje i hvastanje: sva svoja djela čine zato da ih ljudi vide i dive im se; proširuju zapise svoje i žele da ih časte i pozdravljaju.

Sigurno je da je Isus tim riječima izravno optuživao književnike i farizeje svoga vremena. Ali Crkva, u okviru današnjega bogoslužja, jasno daje na znanje da Isusove riječi primjenjuje na poglavice i pastire Novoga saveza prenoseći Kristovu optužbu na nas svećenike i na naš način ponašanja pred vjernicima i prema vjernicima.

Nedosljednost i licemjerje: tko može poreći da i danas nisu dvostruki crvotočac koji tako često nagriza život pastira oduzimajući vjerodostojnost njihovu svjedočenju? Ponekada se i mi samo toga sjetimo po grižnji savjesti koja čini da se ponizimo i prestrašimo. Baratamo svetim stvarima, narodu tumačimo uzvišene Isusove riječi- posebno riječ o milosrđu i dobroti prema bližnjemu- a u dnevnoj životnoj praksi pokažemo se i surovi i čak nemilosrdni. Govorimo o odcjepljenju i oslobađanju od stvari, interesa, novaca, a odmah zatim smo- razmišljajući nad nekim našim činima i potezima- primorani priznati da smo se i mi, kao i drugi, zapleli u mrežu svih tih stvari. Pače, ponekad i više od drugih, možda da nadoknadimo sigurnost koje smo se odrekli tražiti u obitelji i potomstvu. Uspoređivanje s evanđeoskim življenjem nekih vrijednih svjetovnjaka, s kojima se svećenik susreće u svojoj službi, učini da konstatacija o nedosljednosti postane još vruća.

Uvjeravam vas da to iskustvo dođe veoma dobro. To sam Gospodin otkriva ranu da je liječi i zaliječi. Ona čini da osjetimo kako smo slabi i svjesni svoje stvarnosti; prisili nas da izgubimo lažni osjećaj sigurnosti koji mnogo smeta u onome koji objavljuje riječ Božju. I doista, malo- pomalo, često već i dok propovijedamo, nekako nas navodi da sami kažemo: zar baš ti ne činiš to što sada drugima govoriš?

Rekoh već da drugi dio Isusova govora sadrži opomenu. Ona je otvoreno upućena apostolima i Isusovim učenicima, tj. pastirima Crkve, čiji smo mi nasljednici ili suradnici. Kaže: ne dajte se zvati Rabi, tj. učitelji: ta jedan je Učitelj vaš, a svi vi ste braća.

Tim riječima Isus sigurno ne poriče ono svoje drugo obećanje, tj. da će u njegovoj Crkvi, po njegovoj volji, uvijek biti i učitelja i učenika, po nekoj podjeli služba i karizma, što mora poslužiti rastu njegova tijela. On sam je rekao apostolima "Tko

vas sluša, mene sluša” (Lk 10,16); i opet: “Što god svežete na zemlji, bit će svezano i na nebesima” (Mt 18,18); i opet: “Učinite sve narode mojim učenicima”(Mt 28,19). Isus želi spriječiti samo jedno: učitelji ne smiju biti umišljeni i bolovati od “kompleksa učitelja”; ne smiju se odvajati od naroda, podizati zid superiornosti ili razdaljine, kao što su to činili književnici i farizeji.

Evandeoski učitelj - baš zato što je evandeoski- mora prije svega biti učitelj poniznosti. Za razliku od svih drugih učitelja, mora biti svjestan da će tim više i tim bolje biti učitelj ako manje bude učio od svoga, a ako više se osjećao tumačem jedinoga Učitelja: “Nije učenik nad svojim učiteljem...” A on zna da je u biti samo učenik! Jedan je samo Učitelj među nama kršćanima, a mi smo svi učenici, i svećenici i laici.

Eto to su razmišljanja koja nadahnjuje današnje evanđelje nama svećenicima. Ima u tom evanđelju i jedan dio, istina kratki ali važni dio, koji se izravno tiče vas: “Obdržavajte sve što vam kažu”. To znači: ako pastiri i budu nedosljedni i nedostojni, to vas ne oslobađa od dužnosti da slušate njihove riječi, makar to, u ovom slučaju, postaje teže: “Obdržavajte sve što vam kažu, ali se nemojte ravnati po njihovim djelima”. Doista, ono što govore, nije od njih, nego od Boga ili od Crkve; dok je ono što čine njihovo i ostaje na računu njihove odgovornosti.

Ipak neću, radije, naglašavati taj dio današnjega evanđelja da ne bih upao u pogrešku i protiv vas okrenuo mač Božje riječi koja je danas nekako spasonosno okrenuta prema nama svećenicima.

Samo molite za svećenike. Ako je ikako moguće, usvojite one zaista divne osjećaje koje je prema svećenicima izrazio sv. Franjo u svojoj Oporuci: “I kad bih posjedovao toliku mudrost koliko je imao Salomon i naišao na najsiromašnije svećenike ovoga svijeta, u župama gdje oni borave neću propovijedati protiv njihove volje... I neću na njima gledati grijeha, jer u njima vidim Sina Božjega... I sve teologe i one koji navještaju svete Božje riječi moramo častiti i poštivati, jer nam oni daju duh i život”.

Rekoh: molite za nas svećenike, da nam Gospodin dade snage i jača slabost našega tijela- koja je jednaka slabosti tijela i svih drugih ljudi- i da nas pomogne te budemo ponizni i dosljedni nagovjestitelji njegove riječi.

TRIDESET I DRUGA NEDJELJA KROZ GODINU

Čitanja: Mudr 6,12-16; 1 Sol 4,13-18; Mt 25,1-13;

USUSRET ZARUČNIKU KOJI DOLAZI

Liturgijska godina evo ide k svom kraju i Božja riječ ove nedjelje poziva nas da pogleda vjere upravimo prema “posljednjim stvarima”. Da, nekoć smo te stvari nazivali “posljednjim stvarima”, a danas radije govorimo o kršćanskoj eshatologiji, konačnom određenju ljudi i svijeta. Padaju nam na pamet riječi koje je Isus izgovorio pri kraju svoga života: “Uspravite se i podignite glave, jer je blizu vaše oslobođenje” (Lk 21,28).

Prispodobom o deset djevica koje idu u susret zaručniku, Gospodin je htio opisati življenje svojih učenika u svijetu kao i samo značenje njihova životnog puta; htio nam je pomoći da odgovorimo na ono vječito i uznemiravajuće pitanje: kamo idemo? Razmišljati nad tim pitanjem isto je što i razmišljati nad našim određenjem; isto što i gledati se u ogledalu Božje volje.

Što je život u svjetlu te evanđeoske prispodobe? Aktivno čekanje. Očekivanje. U čitavoj toj zaista prekrasnoj slici koju je ocrtao Isus (poznavanje svadbenih običaja onoga vremena pomaže nam da ga shvatimo i u nekim nejasnim detaljima) dominira osjećaj čekanja. Kao da sve živi u nekom iščekivanju, u nekoj neizvjesnosti. Zna se da zaručnik dolazi (dolazi preuzeti zaručnicu iz njezine kuće) i sve je rasvijetljeno tom mišlju: uši su na vratima, a oči na prozoru; svi razgovori govore samo o “njemu” i očekuje se da svakog časa zaori glas: “evo zaručnika, izađite mu u susret!”

Eto, to je život na ovoj zemlji u svjetlu kršćanske vjere: očekivanje. Kršćanin je siguran da se odlučni događaj mora jednom zbiti i za njega, pa živi tako da sve što čini nosi pečat toga očekivanja. Ali, ne radi se o nekom bezbrižnom i neradnom očekivanju, očekivanju u kojemu je glavno da vrijeme odmiče i ništa više, kao što je učinio i onaj sluga koji je zakopao primljeni talenat i čekao da se gospodar vrati. Za djevice iz prispodobe očekivanje je bilo ispunjeno dvjema brigama: svijete su morale biti upaljene, a one spremne da izađu zaručniku ususret. Prenesemo li to na naš život, znači živjeti u budnosti i vjernosti.

Isus govori često o tim crtama koje su oznake pravog učenika. Uspoređuje vjernika s “vjernim slugom” kojega je gospodar ostavio da čuva kuću, da ne zaspe, da ne krade iz smočnice, da

ne bude drzak s drugim slugama; naprotiv, da bude spreman i budan, i da svome gospodaru otvori vrata čim se vrati u kuću sa svadbe (usp. Lk 13,35 sl.). Poklik prije evanđelja privukao je našu pažnju baš na tom prijeko potrebnom odličju: "Ostani vjerman do smrti, i dat ću ti vijenac- život!" (Otk 2,10).

Ali što to znači biti vjerman? Sveti je Pavao to kršćanima tumačio govoreći: "Neka nam ne dodije činiti dobro, jer ćemo u svoje vrijeme žeti ako sad ne smalaksamo. Prema tome, dok imamo povoljnu priliku, činimo dobro svima" (Gal 6,9-10.) Biti vjerni s Bogom znači, dakle, ustrajati, ne odlaziti s bojnog polja ni onda kad se očekivanje otegne a obveza bude sve zahtjevnija.

326

Vjernost i budnost: ima nešto što sve to čini bitnim:- ne znamo časa: "Bdijte, jer ne znate ni dana ni časa!" (Mt 25,13). Nisu ga znale ni one djevice, a ne zna ga ni nitko od nas. Nisu za taj čas znala ni naša braća koja su jutros autom izašla na naše prometnice i nisu se vratila kući jer su sreli smrt. Kad ozbiljno promislimo, to je najozbiljnija stvar u životu: znamo da moramo umrijeti, ali ne znamo "gdje" ćemo umrijeti. To je misao od koje se ne može pobjeći, pravi Damoklov mač koji visi nad glavom sviju onih koji su sjeli na gozbu života.

Ali, što u toj stvari znači bdjeti, a što tako uporno naglašava evanđelje? Znači li to živjeti suspregnuta daha, misleći na smrt danju i noću, kao oduzeti i paralizirani tom mišlju? Naprotiv! Znači misliti na život i na to kako taj život ispuniti sadržajem; znači uvijek raditi u skladu s voljom Božjom, ali raditi! Eto, to su crkveni Oci gledali izraženo u znakovitosti upaljene svijeće: vjeru koja se hrani dobrim djelima, ili- kako kaže sv. Pavao -"vjeru koja očituje svoju snagu ljubavlju" (Gal 5,6). Prisjećamo se odmah nekih svetaca, kojima je misao na smrt podvostručavala snagu i revnost u djelotvornoj ljubavi. Sveti je Franjo, u času umiranja, smogao snage da braći oko sebe kaže: "Braćo, započnimo činiti dobro, jer smo sve do sada učinili veoma malo." Sjećamo se, nadasve, one lijepe Gospodinove izreke: "Hodite dok imate svjetlo" (Iv 12,35), što je isto kao da se kaže: Idimo što je moguće više naprijed, u očekivanju da se trka završi i da nas netko pozove na počinak.

Sigurno je da se ovaj život vjere i evanđeoske radinosti ne može rastavljati od čežnje srca prema onome što je s onu stranu i da nije bez očekivanja Zaručnika koji mora doći. Tko se potpuno smjesti u ovom životu na zemlji, taj ne očekuje više ništa. "Očekivanje" je riječ koja u ovome kontekstu znači i "težnju" prema nečemu. Moramo ponekada i doslovce "dizati pogled prema

gore". U vremenu u kojemu svi govore o "vjernosti zemlji", i u kojemu su kršćani u napasti da se izjednače s masama, nije loše da se netko podsjeti da postoji i "vjernost nebu" koju treba sačuvati; vjernost koja, uostalom, nije nikakva zapreka i prepreka vjernosti zemlji, nego je kao sol koja priječi da se ne pokvari.

Bilo bi žalosno, kad bi- a i to se ponekada zna dogoditi- svjetovna i bezbožna misao bila primorana da sama razotkriva neminovnost i urgentnost problema smrti; bilo bi žalosno, jer bi se, idući tim putem a to znači mimo evanđelja, otkrilo da je smrt nešto "apsurdno" ili, u najboljem slučaju, neko "veličanstvo", ali ne i posvemašnja nada koju ona skriva. "Vjerni sluga" koji čeka svoga gospodara mora biti, i to nužno, i prorok toga očekivanja, tj, njezin svjedok pred ljudima.

Bogoslužje nam nije zaboravilo preporučiti i riječi s kojima ćemo izraziti tu želju i težnju: "Tebe žeda duša moja, Gospodine, Bože moj!"- ponavljali smo u pripjevnom psalmu. Zatim smo, u drugom čitanju, čuli riječi sv. Pavla, koji je kršćane pozvao da na smrt ne gledaju s panikom nego s vedrom sigurnošću da će se opet združiti s Kristom: "Braćo, nećemo da budete u neznanju glede onih koji su usnuli, da ne tugujete kao ostali koji nemaju nadu. Doista, ako vjerujemo da Isus umrije i uskrsnu, onda će Bog i one koji usnuše u Isusu, privesti zajedno s njime... Tješite se, dakle, uzajamno ovim riječima".

Tim riječima Sv. pisma htio bih pridodati jednu zgodu koja nam živo pokazuje kako se kršćanin osjeća s obzirom na smrt. Oslonjeni na prozoru jedne kuće u Ostiji, majka Monika i njezin tridesetogodišnji sin Augustin, razgovarali su jednog dana sasvim nježno. Govori li su, naime, o životu "koji oko nije vidjelo, uho nije čulo i na koji ljudsko srce nije ni pomislilo" (1 Kor 2,9). Dok su tako razgovarali, kao da je, malo pomalo, pred njihovim očima nestajalo svijeta. U dubokoj tišini, koja je iza toga nastala, a potrajala je samo trenutak, njihove su usne uživale u slasti vječnoga života. Kad su se trgli iz ushita, majka će sinu: Ovaj svijet nije više predmet moje čežnje. Željela sam živjeti jedino da te vidim kršćaninom, a sada, kad me je Bog uslišao, ja ne znam što bih više radila na ovoj zemlji. Samo par dana kasnije, dok su čekali ukrcanje na brod za Afriku, majka se naglo i teško razboli od groznice. "Pokopajte svoju majku ovdje"- reče dvojici svojih prisutnih sinova- a onda, vidjevši kako su se smutili od žalosti na pomisao da je moraju ostaviti daleko od domovine, nadoda: "Bogu ništa nije daleko i nema opasnosti da bi on mogao zabo-

raviti gdje me mora na kraju vremena potražiti da me uskrisi. Tražim samo jedno: ma gdje bili, sjećajte se svoje majke pred Gospodinovim žrtvenikom. "Eto, to je "mudra djevica" koju je Gospodin našao budnu i u očekivanju. Njoj i njezinim majčinskim suzama čitavo kršćanstvo duguje velikog Augustina koji nam je to ispričao (Ispovijest, X, 10 sl.). Ona je išla za izgubljenim sinom od rodne Afrike do Milana, kao sjena Božje milosti, sve dok nije uspjela da ga, kao obraćenika, vrati i Crkvi i nama koje tako često rasvjetljuje svojom riječju.

Završimo naše današnje razmatranje obraćajući pažnju na završni trenutak prispodobe: one djevice koje su bile pripravne udoše sa zaručnikom na svadbu, i zatvoriše se vrata. To je trenutak na koji i mi mislimo i koji unaprijed zovemo na svakoj našoj misi kad kažemo: "Blago onima koji su pozvani za stol Gospodnji", tj. "Blago onima koji su pozvani na gozbu Jaganjčevu" (Otk 19,9). Dakle, mi smo, ovdje i sada, onih pet mudrih djevice koje sjede za stolom sa zaručnikom. Povjerimo svi zajedno, s vjerom i poniznošću, ovu želju dobroti Boga našega: da se svi mi, nazočni na ovoj euharistijskoj gozbi, i da nitko ne ostane iza onih tajanstvenih vrata, tamo "gdje je plač i škripanje zubi".

TRIDESET I TREĆA NEDJELJA KROZ GODINU

Čitanja: Izr 31,2-13.9-20.30-31; 1 Sol 5,1-6; Mt 25,14-30;

ISUS I ŽENA

Protivno dosadašnjem običaju, danas ćemo u središte našeg razmišljanja staviti prvo čitanje. A ono započinje ovako: "Tko će naći ženu vrsnu? Više vrijedi ona nego biserje".

Bogoslužje riječi danas traži da govorimo na temu o ženi. U pripjevnom psalmu čuli smo pjevati: "Žena će ti biti kao plodna loza u odajama tvoje kuće". Nedavno smo slavili i svjetsku godinu žene, inicijativu koja je Crkvi posebno na srcu. Sa svih strana se o ženi piše i govori. Svoj glas digli su i feministički pokreti, a to oni čine svakim danom sve svjesnije i sve odvažnije.

Kako smo sebi stavili u zadatak da ćemo razmišljati nad Božjom riječi u svjetlu znakova vremena, ne smijemo mimoći ni ovu prigodu koju nam bogoslužje pruža. Pokušavajući saznati

što Božja riječ govori o ženi, danas želimo iskazati poštovanje našim sestrama koje redovito sačinjavaju tri četvrtine na našem nedjeljnom sastanku, a kojima, možda, posvećujemo veoma malo pažnje. Tko zna, možda na kraju ovo poštovanje ženama urodi ogromnom koristi i za muškarce koji su uvelike odgovorni za nepravedni položaj ženskoga svijeta...

Postavlja se pitanje: kako to da postoji i ženski problem, i godina žene, i feministički pokreti, a ne postoji niti jedna međunarodna godina muškarca, nikakav pokret za muškarce. To je stoga što u svijetu i na zemlji još i stvarno postoji mučna situacija nejednakosti između muškarca i žene. Štoviše, tek sada se to počelo uviđati. U nekim zemljama trećega svijeta situacija je još uvijek mučna. Međutim, nije ni kod nas uvijek najbolja. O tome se možemo uvjeriti, ako znamo gledati s onu stranu pročelja, s onu stranu slike o ženi po zidovima, na omotima knjiga i brošura, u filmovima, oglasima i reklamama, ako siđemo u život, u kuću, pa vidimo koliko je još ženski svijet ponižen, koliko je njihovih prava još pogaženo, počevši od onih najsvetijih, osobnih prava i prava na istinsku ljubav. To lažno pročelje, ta lažna fasada i jest najveća uvreda ženi, kao takvoj, jer ide za tim da je pretvori u stvar, u predmet, u predmet muškarčeve potrošnje, a zaboravi se da je ona osoba.

Taj problem je problem svjetskih razmjera i zahvaća sve sektore. Računa se da je plaća ženskom svijetu 50% do 80% niža od plaće muškarca; postotak nepismenosti kod muškarca je 28%, a kod žena 40%. Načelo jednakosti pred građanskim zakonom, posebno u pitanju porodičnog prava, još je veoma daleko od prave primjene. A sve se to- da budemo kratki- odnosi samo na sociolološku stvarnost.

Što se mora reći za tu situaciju koja se poteže već tisućljećima? Prije svega, mora se reći iskreni "moj grijeh!": skupni "moj grijeh!", koji ne šteti ni Crkvi. Griješili smo. Ne znam je li se to učinilo na kraju nedavno slavljene svjetske godine žene, ali držim da je tada trebalo iskreno i bez ikakva pretvaranja učiniti neku vrstu pokore, čin samooptužbe s obzirom na naše sestre i žene, i bivše i sadašnje, za sve nepravde i sve zlouporabe koje im je nanijelo društvo s kojim upravljaju muškarci. Kolektivno traženje oprostena za jedan od najvećih prekršaja protiv ljubavi prema bližnjemu: prekršaja kojim se jedna polovica čovječanstva- a to su muškarci- ogriješila o drugu polovicu čovječanstva: a to je ženski svijet. Prigodom zadnje Svete godine mnogo smo

govorili o izmirenju; možda smo zaboravili na to izmirenje koje je ipak među najurgentnijima.

Na žalost, može se predviđati da to izmirenje neće biti lako. Sebeljublje je previše ukorijenjeno, a žeda za vlašću i uživanjem- ukoliko se ne bude uspješno suzbijala-pronalaziti će i proširivati mehanizme nadmoći jačega. Pa i sami pokreti za emancipaciju izgubit će se u jalovom traženju prava, što će, u najboljoj pretpostavci, situaciju preokrenuti, ali je ipak neće izliječiti.

Što na tom polju može reći riječ Božja? Može li ona pomoći da situaciju shvatimo i pravilno je liječimo?

Recimo odmah da i samo Sv. pismo odražava povijesnu situaciju u kojoj čovjek dominira nad ženom. Uostalom, evo i čitanje koje smo malo prije čuli, hvali ženu i zaručnicu ali u vezi njezina posla i angažiranja u korist čovjeka, muškarca: blago čovjeku- kaže se- koji ima takvu ženu! Pa ni ista Crkva, iako je ženi povratila njezino puno osobno dostojanstvo, nije uspjela da se otkine od predrasuda i povijesnih prilika i uvjeta onih društava u koja je, malo pomalo, ulazila.

U tome je s mentalitetom svoje sredine istinski prekinuo samo jedan čovjek: Isus Krist. Usprkos mišljenjima svojih suvremenika, on je žene pripuštao u svoju pratnju, s njima je razgovarao i za njih govorio, kao i s muškarcima; smatrao je da su sposobne shvaćati, poštivao je njihove osjećaje, pa i onda kad su griješile, kao što je bio slučaj s Marijom Magdalenom i ženom preljubnicom. Pod križem je bilo više žena, a samo jedan muškarac: Ivan.

S obzirom na žene Isus se pokazuje otvoren, kao uostalom prema svemu što je stvoreno. U njemu emancipacija žene- tj. ponovno dobivanje iskonske jednakosti s muškarcem, kao kći Božja- nalazi svoj sigurni oslonac. U njegovu evanđelju žena je jednaka muškarcu, i u životu i u spasenju. Pače, pod nekim je vidovima čak u povlaštenom položaju, jer “zna pokazati mnogo ljubavi” (Lk 7,47 sl.). Lažna je i nezakonita svaka društvena diskriminacija između muškarca i žene i svaka dominacija. Pavao vjerno tumači Isusovu misao kad piše: “Nema tu više ni muškoga ni ženskoga, jer ste svi vi samo jedan u Kristu Isusu” (Gal 3,28). U tome nam može biti primjerom i prva kršćanska zajednica: u njoj se žena pojavljuje uključena na svim razinama.

Što učiniti da Isusova riječ i primjer budu kvasac za ovu našu sadašnju situaciju? Kako oni mogu snažiti ovaj uspon žene i usmjeriti ga k istinskom oslobođenju? Možda je ovo slučaj za

koji bi odgovor trebalo tražiti baš u današnjem evanđelju koje govori o talentima. Ako u pokretu za oslobođenje žene postoji neka opasnost, kako se to u ove naše dane često iznosi, ona je opasnost u tome što taj pokret vodi k izjednačavanju, a ne paritetu spolova, njihovoj jednakosti. Ženi se određuju ciljevi koji bi je imali izjednačiti u svemu s muškarcem: u ulogama u radu, u vladanju, pa čak i u odijevanju. Je li ženu njezin fiziološki uzrast i njezina uloga prenositeljice života ipak razlikuju u svemu? A ipak se nekako podcjenjuje taj bitni vid njezina života i sve više se govori pogrdnim ili podrugljivim riječima o njemu: da će materinstvo postati 'mamizam', a ideal obitelji varoška ideologija. Jednom sam na radiju čuo kako jedna vatrena feministkinja s prezirom odbacuje čak i pojam ženskosti kao stupicu koju su muškarci postavili ženama.

Lako je zamisliti čime bi urodio pokret emancipacije koji bi pošao u tome pravcu: bilo bi to društvo otuđenih; društvo u kojemu, baš zbog zahtjeva da sviju svemu budu jednaki, više nitko ne bi bio ono što jest. Pad razlike spolova i nadopunjavanja između muškaraca i žene osiromašio bi zajednički život i ugasio bi najskrivljeniji izvor stvaralaštva i radosti među ljudima.

A što u toj stvari predlaže riječ Božja? Jednakost, da, ali u različitosti. Kad je Bog ustanovio da čovjek ne može živjeti i biti sam, nije odgovorio stvaranjem drugoga čovjeka, nego stvaranjem žene! Rekli smo: priča o talentima. Ali, i u naravnom redu je prva i najradikalnija podjela talenata bila baš podjela koju je Bog učinio odmah na početku, kad je stvorio "muško i žensko" (Post 1,27).

Žena ima talente, ali je njezin talenat nad talentima baš to da je ona žena, njezina ženskost.

Ostvarujući baš to, ona mora stati uz muškarca, uz čovjeka, kao njegov nezamjenjivi i jednaki partner. Od čovjeka mora neumorno tražiti da joj priznaje tu njezinu naglašenu osobnost i dostojanstvo, a ne zamjenu i razmjenu uloge. To nipošto ne znači da i dalje ostaje dvoznačna raspodjela zadataka u životu, po onoj: meni- muškarcu- svećeništvo, sudstvo, politika, vođenje ratova, a tebi- ženi - kuća, tkalački stan, dvorenje. Mora se ići na veću prožetost, pokušavati da iste stvari čine i on i ona, ali na različit način, svaki sa svojim specifičnim talentom: snagom ili ljupkošću.

Žena-talenat! Tko ga može istražiti dokraja? Mnogo se govori o "homo absconditus" (E. Bloch). O čovjeku kojega još treba otkrivati i otkrivati. A što onda reći o ženi? Taj talenat se izjed-

načuje s onim što je Bog s njom namjeravao kad ju je stvarao: nju, Evu, majku svih živih. Kako bismo odgonetnuli tu Božju misao i nakanu, dobro je čuti sve ono zdravo, što je- počevši od Biblije- rekao čovjek u pjesništvu, umjetnosti, književnosti, da bi pokušao proniknuti tajnu onog “vječnog ženskog”, makar u tome nije nikada uspio. Ali, još je bolje da se iz književnosti spustimo u život. Još i danas svijet rado ugošćuje mnoge “savršene žene” iz biblijskih čitanja. Kršćanska je zajednica takvim likovima savršene žene bila, a i sada je, naročito bogata, počevši od Marije, koja je “puna milosti”, savršena žena u pravom smislu riječi. To su žene koje se znaju darivati, koje znaju trpjeti da bi rađale radost, kao što rađaju život. Žene koje “ruke pružaju nevoljnicima”, koje se ne plaše da će ocvasti i koje darivaju ono što najljepše imaju: svoju ljepotu, ako to služi da ublažuje patnje i tješi. Žene koje - i kad nisu bile udate za nekog čovjeka i nisu tjelesno rađale- znaju biti majke, one koje čuvaju i štite život.

Eto, to je bio naš poklon koji smo danas željeli pokloniti ženama ove naše kršćanske zajednice. Odatle i ovaj poziv njima upravljen: poziv da otkrivaju u čemu je zapravo njihovo pravo zvanje i da poduzmu sve da bi njihov talent donosio ploda. Krist nam se pokazao kao njihov veliki prijatelj: otvoren prijatelj koji ih zove na slobodu. Stoga, baš sada kad riječ postaje molitvom, njemu preporučimo sve žene svijeta, posebno one koje su više potlačene i ožalošćene baš zbog svoga položaja žene. Preporučimo ih i Mariji, njoj koja je pod križem od umirućeg Sina, kao na čuvanje, primila ovo najdivnije i neizrecivo ime: “Ženo” (Iv 19,26). Još i prije negoli je bila bezgrešna, Djevica, Božja Majka, ona je bila kao i one- a i sada je- samo ovo: žena.

TRIDESET I ČETVRTA NEDJELJA KROZ GODINU
SVETKOVINA KRITA KRALJA

Čitanja: Ez 34,11-12.25-17; 1 Kor 15,20-26a.28; Mt 25,31-46;

KRALJ PASTIR

Danas, na posljednju nedjelju crkvene godine, bogoslužje nam govori o Isusu Kristu preko dviju slika: Kralja i Pastira . To su zapravo dva naslova koja ne idu za tim da nam, tako reći,

predstave dva različita lica iste osobe, niti da nam na statičan način opišu naš odnos s Kristom. Između ta dva Kristova naslova teče sva povijest spasenja, pa je, baš stoga, to i divna teologija povijesti. Baš na svetkovinu Krista Kralja bogoslužje nas poziva da učimo tu teologiju povijesti. Crkvena godina zaista i nije mogla dostojnije završiti.

Prije svega, uočavamo neku podjelu. U prvom dijelu službe riječi (prvo čitanje i pripjevni psalam) dominira slika Pastira, au drugom dijelu (drugo čitanje i evanđelje) slika Kralja.

U Starom zavjetu slika Boga-pastira karakteristika je proroka Ezekielia (kao i slika Zaručnika kod Hošēja i slika Oca kod Izaije), pa je baš od njega i uzeto prvo čitanju. To je zapravo himna Božjoj nježnosti: "Sam ću potražiti ovce svoje i ja ću se pobrinuti za njih... skupit ću ih, past ću ih pravedno. Potražit ću izgubljenju, dovesti natrag zalutalu; povit ću ranjenu i okrijepiti nemoćnu". Crkveni su Oci govorili često o "synkatabasis". Što je pojam s kojim se želi izraziti Božja susretljivost, doslovce: njegovo silaženje k ljudima da bude s njima. I evo, baš ta Prorokova stranica je kao neki prijevod kroz žive slike.

Pripjevni psalam sadrži odgovor stada na ovaj izvanredni izljev Božje nježnosti; pjesma čuđenja i klicanja religioznog čovjeka koji se osjeća Božjom ovčicom:

"Gospodin je pastir moj:
Ni u čemu ja ne oskudijevam;
Na poljanama zelenim on mi daje odmora.
Na vrutke me tihane vodi.."

Rekli smo da s drugim čitanjem odskače u prvi plan slika Kralja mjesto slike Pastira. Sv. Pavao govori o ponovnom sabiranju svega stvorenoga oko Krista uskrsloga podsjećajući svojim načinom izražavanja na političku situaciju koja je starima bila tako bliska: situaciju u kojoj kraljev sin osvaja kraljevstvo koje je bilo oteto njegovu ocu, pa sada, podlažući neprijatelje jednog za drugim, uspostavivši mir, kraljevstvo vraća zakonitom kralju. Istina, ima i još jedan neprijatelj, koji, iako ranjen, još daje otpor-smrt- ali i ona će biti podložena, da Bog bude sve u svemu.

Tako, eto, Apostol objavljuje skriveni put povijesti i svijeta: i povijest i svijet idu prema svom jasnom cilju, prema "punini". T. De Chardin rado je taj cilj nazivao "točka Omega", nadahnjujući

se baš na riječima iz Otkrivenja: “Ja sam Alfa i Omega, onaj koji jest, koji bijaše i koji će doći” (Otk 1,8).

Kao da vanjska i svjetovna povijest- povijest koju poznaju sociolog i filozof povijesti- od početka do kraja opovrgava sve to. Ona se veoma često pokazuje kao pokret koji ide natraške, kao pokret koji rastavlja mjesto da ujedinjuje; koji je , u svakom slučaju, pokret bez smjera: slični komešanju u nekom mravinjaku, “beskičmeno vrijeme” kako ga netko nazvao. Samo se u svjetlu vjere očituje ona druga optika, optika sv. Pavla: ova rijeka za koju se čini da teče unatrag i da se gubi u tisućama zavoja i okuka, u stvari teče sigurno prema velikom moru vječnosti.

Što novo doznajemo prijelazom na ulomak iz evanđelja? Bitnu stvar: taj pokret “povratak stvorenja k Bogu” neće uslijediti najjednom i automatski. Bit će rasprava, sud. Slika koju Isus crta u svom eshatološkom govoru dosta je mučna. Uvijek je govorio o dobrom pastiru koji “skuplja” ovce u svoj ovčinjak (Iv 10,16), a sada govori o Pastiru koji “razdvaja” ovcu od ovce i ustanovljuje dva vječna ovčinjaka: jedan za jarce, a drugi za ovce. Pastir prepušta mjesto Kralju koji sjedi “na prijestolju slave svoje”.

A sada se zapitajmo: zašto to nizanje slika na svetkovinu Krista Kralja? Što nam bogoslužje želi reći s izborom tih ulomaka iz Sv. pisma?

Držim da je središnja misao ova: naš život odvija se u dva vremena. Prvo je vrijeme ovo koje živimo ovdje na zemlji. U njemu se susrećemo s Kristom “dobrim pastirom”; odluka je u našim rukama; to je ono “pravo vrijeme” ili “dan spasenja” kako ga nazivlje sv. Pavao (2 Kor 6,2). Međutim, doći će vrijeme kad će se prijeći preko jednoga praga i ući u novi period: u onaj u kojemu ćemo se s Kristom susresti kao sa suncem. Tada odluka neće više biti u našim rukama. A neće više biti ni vremena za raspravu ili obranu, nego samo za presudu. Naši su očevi mnogo više od nas mislili na taj trenutak koji su znakovito nazivali “onim danom” (“u dan onaj”) i tog su se dana spasonosno plašili; stoljećima su, pjevajući ozbiljnu posljednicu “U dan onaj, u dan gnjeva”, razmišljali nad trenutkom kad će, uz čuđenje prirode, stvorenje uskrsnuti da odgovara sucu: “Kada Sudac suditi stane, sve će tajne biti znane, sve grijehote pokarane”.

Ljudi su oduvijek tražili neki izlaz da bi izmicali strašnoj ozbiljnosti te misli. Tako su, npr., izmislili neku novu ideju o susljednim periodima življenja, po kojoj bi život bio moguć i nakon “onoga dana”. Čini se da je u davno doba tako mislio i Orgien,

a i u ovim našim danima mnogi se obmanjivaju tom nadom i misle da će se nanovo rađati i nakon smrti (reinkarnacija). Međutim, ta je nada (ako se nadom uopće može zvati), sasvim lažna i varava. Bog nije svijet stvorio da bude neka vrsta igre koja će se ponavljati, i u kojoj ništa nije ozbiljno jer ništa nije konačno. Kaže Sv. pismo: "Gdje drvo padne, ondje i ostaje" (Prop 11.3); nakon smrti nema povratka natrag, pa niti zato da bi se to saopćilo braći, kao što je tražio onaj bogati sladokusac iz evanđelja (usp. Lk 16,27).

Na tu ozbiljnu pomisao treptale su od straha žile kucavice i bila i ljudima koji su bili kudikamo svetiji od nas. Međutim, bogoslužje tu misao nije iznijelo na svetkovinu Krista Kralja kako bismo drhtali, nego nam je htjelo pomoći da se trgnemo i, poput onoga koji se oslobodio more, shvatimo da nam je još navrijeme, da smo još u "danu spasenja". "O da danas glas mu poslušate; ne budite srca tvrda": tumačeći te riječi psalma, poslanica Hebrejima ponavlja nam: "Opominjite se međusobno svaki dan sve dotle dok traje ovo "danas" da koji od vas ne otvrdne zavodljivošću grijeha" (Heb 3,13).

Dakle, sad je Krist za nas dobri Pastir o kom pjeva Ezekiel. I zaista je Pastir, jer čini za nas danas ono isto što je i obećao na Prorokova usta. Doista nas je ovdje sabrao na nedjeljnu pašu i sad stoji pred nama kao pastir "kad se nalazi posred svojih ovaca"; hrani nas svojom riječju i svojim tijelom; ako je neka ovca ovamo došla ranjena i nemoćna, on je spreman da povije njezine rane, da je liječi uljem svoga oproštenja i svoje utjehe.

I ne preostaje nam ništa drugo nego da još jednom ponovimo radosno: "Gospodin je pastir moj, ni u čem ja ne oskudijevam!"

HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA,
Direktorij za pastoral sakramenata u župnoj zajednici,
“Glas koncila”, Zagreb, 2008, 176 str.

Promišljajući o *pastoralnoj skrbi i poslanju Crkve u hrvatskom društvu* naši su biskupi na svom Izvanrednom plenarnom zasjedanju u Zagrebu 21. siječnja 2008. odobrili *Direktorij za pastoral sakramenata u župnoj zajednici* (dalje: *Direktorij*). Iako predsjednik HBK u dekretu kojim odobrava navedeni dokument navodi da je to jedan u *slijedu dokumenata HBK*, ipak je ovo uputstvo veoma važan i suvremen smjerokaz i treba mu posvetiti pažnju kako na osobnoj, pojedinačnoj razini, tako i na široj, skupnoj. U svakom slučaju, ovo nije samo običan dokument u slijedu mnogih do sada objelodanjenih. I bila bi velika šteta da ostane mrtvo slovo na papiru. Značajan je jer pokriva sva bitna područja liturgijskog pastoralna i ostvarivanja bogoštovlja, što je *vrhunac kojemu teži djelatnost Crkve i izvor iz kojega proistječe sva njezina snaga* (SC 10). *Direktorij* je važan jer ne donosi samo šture praktične smjernice nego je, u duhu suvremenih službenih liturgijskih knjiga, obogaćen veoma dobrim uvodom u svaki odsjek koji obrazlaže, opravdava, potiče na primjenu. I odraz je suvremenog promišljanja dušobrižničke prakse.

U središtu razmatranja nalazi se bogoslužje sakramenata po metodi: *prosudba stanja, teološko-pastoralne smjernice za priprevu, slavlje i život* (br.13). Uputstvima za pripremu i ostvarivanje slavlja sakramenata pridodan je dodatak o kršćanskom sprovodu, a nakon poglavlja o sakramentu Reda i nižih služba pridodan je kratak prikaz redovničkog života koji *izražava bit same Crkve i njezina poziva* (br. 207). Razdijeljen je na poglavlja i brojeve pojedinih jedinica radi lakšeg snalaženja i navođenja. Za one koji bi poželjeli produbljivati obrađivanu problematiku navedeni su izvori za pastoral sakramenata od kojih je velika većina preve-

dena i na hrvatski jezik i dostupna svim pastoralnim djelatnicima. U tematsko kazalo na kraju uvršteno je devetnaest ključnih pojmova što je od velike koristi za brže i lakše snalaženje. Sve to zajedno čini da bi ovaj dokument trebao postati *vade mecum* svakoga pastoralnog radnika koji će on trajno popunjavati vlastitim zapažanjima iz prakse prilagođene njegovoj zajednici.

Najprije “što” i “zašto”, a tek onda “kako”

Slijedeći duh novih liturgijskih knjiga, a napuštajući sve donedavno pogubni rubricizam, *Direktorij* veliku važnost pridaje uvodnim tumačenjima prožetim suvremenim teološkim načelima, osobito s područja ekleziologije i antropologije. Tek kada liturg i vjeroučitelj pravilno shvate ekleziološke i antropološke domete sakramentalnih znakova, može pružiti pravu kršćansku pouku i konkretno bogoslužno ostvarivanje. Zbog toga bi nužno bilo upriličiti stručni seminar o glavnim smjernicama i liturgijsko-antropološkim dometima bogoslužja sakramenata i sakramentalna za sve pastoralne djelatnike. Nakon toga bi svaki pojedini pastoralac morao osobno produbiti svaku jedinicu prije spremanja nastavne jedinice, kateheze ili sakramentalnog slavlja. Tek kad u potpunosti ovlada o čemu se radi i zašto je nešto upravo tako predloženo, moći će pravilno, u duhu kršćanske objave i predaje, uočiti i shvatiti *kako* će to prikazati i ostvariti u zajednici. Sve to upućuje na temeljitu pripremu za slavlje sakramenata i djelitelja i primatelja tako *da to ne bude samo rutinski već da se promiče misterijska dimenzija* (br.7).

To osobito vrijedi za uvodnih 13 brojeva u kojima je veoma sažeto prikazana teološka podloga obilato koristeći Katekizam Katoličke Crkve i dokumenat Kongregacije za bogoštovlje *Redemptionis sacramentum* a sve s ciljem da bude *pomoć i podrška pastoralnim djelatnicima koji se susreću s brojnim pitanjima i teškoćama, osobito s činjenicom da nemali broj vjernika daje dojam kako ne traži sakrament koji ih dovodi u spasenjski susret s Kristom, nego neki običaj ili ritual* (br.12). U tom duhu je i prijedlog *Dokumenta* da se u proces pripravnika za krštenje mogu uključiti i odrasli koji su samo kršteni, naravno samo u katehetsku pouku (br.32).

Čitav je dokument usmjeren prema župnoj zajednici kao osnovnoj teritorijalnoj ćeliji Crkve koja svoju aktivnost provodi preko različitih manjih zajednica i skupina vjernika. Zbog toga

je *obnova naših župnih zajednica jedan od osnovnih preduvjeta za kvalitetnu kršćansku inicijaciju* (br.10).

Odgovornost za provođenje navedenih smjernica prvenstveno spada na biskupe, svećenike i vjeroučitelje. Ali se time ne iscrpljuje domet ovih smjernica. One se proširuju i na *sve vjernike laike koji imaju svoje mjesto i važnu zadaću u sakramentalnom pastoralu u pripravi ... i nekim slavljinama* (br.9). Uloga laika vjernika je *komplementarna s kleričkom* ali *Direktorij*, s pravom, navodi oštru primjedbu Kongregacije za bogoštovlje da *sveti služitelji nepravedno prisvajaju sebi ono što je vlastito životu i djelovanju vjernika laika* (RS 45). Oni to čine prije svega primjerom kršćanskog življenja, pravilnim poticajima i preuzimanjem nekih služba na temelju sakramenta krštenja i potvrde. Naravno, da bi laici mogli dostojno i dolično obavljati određene službe i zaduženja u pastoralu sakramenata, treba ih o tome dostatno poučiti. Na toj liniji je i preporuka da se *krštenje djece ne slavi bez prethodne kateheze za roditelje i kumove* (br.45). Tek tada će se stvarati mogućnost da obitelj stvarno bude prvi subjekt mistagoškog, pokrsnog pastorala (br.55).

Da ne ostane glas vapijućeg u pustinji

U praktičnim smjernicama *Direktorij* koristi odredbe liturgijskih knjiga, Zakonika Crkve i smjernica Kongregacije za bogoštovlje. Zbog obimnosti građe sve je izneseno kratko i sažeto, ali je, uglavnom, sve potrebno rečeno. Netko će primijetiti da se ovdje ne nalazi ništa osobito novo, a i ono što je doneseno da je previše sažeto, ali sama činjenica da su sve glavne liturgijsko-pastoralne smjernice skupljene na jedno mjesto zaslužuje pozornost. Osobito u ovo naše rastrgano vrijeme kad pastoralcima ne ostaje previše vremena za solidnije proučavanje pojedinih obreda i obrednih slavlja.

Loše će biti ako ovaj dokument ostane samo na akademskoj, apstraktnoj razini. A još gore ako bude samo još jedan *glas vapijućeg u pustinji* bez odjeka i primjene u praksi. *Direktorij* je pripremljen i predan dušobrižnicima u duhu grafike Dobrog pastira na naslovnici kojima je, još u vremenu rimskih katakomba, postavljen uzor "dobrog" pastira koji dobro poznaje svoje ovce, s njima je blizak, a izgubljenu traži i vraća u tor na vlastitim ramenima.

Marko Babić

Dugogodišnji pastoralni djelatnik fra Mirko Buljac u svojoj knjizi na 142 stranice i kroz 111 naslova i podnaslova dotiče bit kršćanske vjere koja za kršćanina ima poziv, izazov, težinu i odgovornost. Rast i vjera su trajna stanja. U koga suvremeni čovjek vjeruje? Objava, Bog Otac, Isus Krist i Duh Sveti, evanđelja, sakramente? Vjera u objavljenog Boga u Isusu Kristu - je li nalazi odjeka u životu kršćanina? U knjizi nije riječ o deklarativnoj, nego životnoj vjeri. Riječ je o vjeri koja treba oblikovati ili oblikuje život kršćanina. I tu je početak nade i problema. Za veliki broj kršćana baš i jest problem u neodrastanju kroz vjeru. Vjera kroz život treba imati istu tračnicu, nikako jednu pokraj druge.

Koliko god je ljubav vječna, Isus Krist u evanđelju više puta spominje vjeru, nego ljubav. Vjera je uvjet. Vjera je bitna za osobni odnos s Bogom.

Vjera jest Božje svjetlo istine na naš život, na našu povijest, na naše dobro i zlo, na našu smrt, na ljubav i prijateljstvo, na naše tjeskobe i promašaje.

Vjera jest Božja ponuda na našu stvarnost. Živjeti svoj život očima vjere znači "gledati" Božjim očima". Znači gledati i živjeti život kroz Boga kao konačnu vrednotu.

Vjera se neće održati bez našega osobnog napora i tu je problem. Ne moliti, ne biti sudionik euharistije, bez sakramentalnog života, bez opraštanja, često mržnja i cinizam, biti u suvremenom društvu orijentiran pohlepi bez etike - pitanje je što ostaje od vjere?

O vjeri treba brinuti. Kroz vjeru rasti. Vjera jest dar, koji prelazi u zadatak, a zadatak je teško riješiti bez "učenja, čitanja

i napora, razmišljanja, povjerenja da nešto mogu. Vjera nije po-vlastica ili olakšanje. Nije nešto na crno. Nije nešto što ispunja moje želje.

Vjera uvijek zahvaća sadašnji trenutak. To je uvjerenje da je Bog sada na djelu i da nas neće ostaviti. Uz povremene po-kušaje "aggionamenta", mi često, sustavno i uporno živimo u prošlosti.

Autor ističe dva uporišta koja nose vjeru: molitva i euhari-stija. Molitva nije monolog. Ona postaje razgovor i to s Bogom. Takvu molitvu naglašava autor. Kroz molitvu se prostor vjere širi, čovjek je radosniji. Molitva gotovo čuva i predvodi vjeru. Kroz molitvu čovjek vjere raste. Molitva i vjera uzajamno rastu, ali zajedno stradavaju. Suvremeni kršćanin, njegova obitelj "ne-maju vremena" za molitvu. Autor naglašava svete ljude čija je vjera živjela iz molitve. Molitva je pred Bogom priznanje, poklon, jer je Bog ljubav, jer je svemoguć i dobar. Molitvom Bog ulazi u moj život. "Molite bez prestanka..." kaže Krist. Često molitvom prije uočavamo svoju nevolju i patnju, nego Božju ljubav i dobro-tu. Najmanje je riječ o prosidbenoj molitvi. Molitva daje snagu i smisao kroz naše nevolje i boli. Molitva nije ucjena Bogu. Ni-kakvo pogađanje. Ona je izričaj vjere da u svakoj situaciji mogu imati smisao i nadu.

Sakramenti su Krist na dostupan način čovjeku vjere. Sa-kramentima je Krist riješio sve ljudske probleme od rođenja do vječnosti. Euharistija je sakrament koji najčešće slavimo. Crkva slavi svaki dan euharistiju. Kršćanin je pozvan biti njezin sudi-onik. Mnogi to shvaćaju kao obred u kojem nema ništa nova. Stoga često i opada sudjelovanje u euharistijskom slavlju, osim godišnjih kršćana.

Euharistija je slavlje zajednice. U euharistiji kršćanin slavi muku, smrt i uskrsnuće Isusa Krista. Euharistija znači zahvalji-vanje. Mi kroz euharistijskog Krista zahvaljujemo Bogu za sve što je za nas učinio. Upravo se u pričesti može uroniti u Krista, pre-dati se Kristovoj ljubavi. "Tko jede moje tijelo i pije moju krv živjet će uvijek..." tako govori Krist. "Uzmite i jedite, uzmite i pijte...".. Krist ne kaže samo vjerujte, gledajte što činim..., nego uzmite – jedite, znači živite od moje osobe, od moga tijela i krvi. Od čega suvremeni čovjek živi, da bi dodirnuo radost kroz ovaj život i po-stigao vječni život? Samo euharistijski Krist poziva na rješenje.

Nada, radost, plemenitost, humanost, smisao, život vječni to bi po Kristu trebale biti odlike kršćanina. Razlog nade je u

nama, u našoj vjeri, trebamo je opravdati. Isus Krist u nijednoj životnoj zbilji od rođenja u štali, preko patnje, smrti do slave uskrsnuća nikada nije bio u bezizlaznoj situaciji. Bez euharistije i molitve vjera nam ostaje na suhom. Iščitavajući knjigu "Rast u vjeri" i osobno i zajednički poželjno se zapitati i tragati za rješenjima.

Nije tajna da je Kristov model, preplavljen mnogim modelima, ali ne može biti da evanđelje ne dotiče sadašnjost, da Krist još uvijek nema što reći suvremenom čovjeku

Ne bježeći od poteškoća i problema, autor je optimist, ima nadu....Vjera se ne održava bez napora, a Krist je tu, neće iznevjeriti..."Ja sam s vama..." Neće Krist zbog našega nesnalaženja i bjegova podnijeti ostavku na svoje evanđelje. To nije učinio niti na križu.

U vjeri trebamo iskoračiti od dijeljenja sakramenata vjernicima na njihovo evangeliziranje. Ne pada mi na pamet prosuđivati nečiju vjeru ili nevjeru, ali zaključujem kao da autor poziva:

Da se kao Crkva od vrha, preko teologije i pastoralu trebamo posvetiti edukaciji, pa i poduci kroz vjeru koja je spojena sa svjedočanstvom.

Okrenuti se odraslima, roditeljima, te mladim ljudima od 18. i više godina i to sustavno, trebao bi biti prioritet. Suvremeni čovjek ima potrebu duhovnoga i vjerskoga – to je neupitno.

Stoga je potrebno korjenito preispitati programe i katehetskih i homiletskih pristupa i nastupa i što konkretnijim riječima kriterij vjere umrežiti u život svakodnevnice. Trenutnim stilom i metodom nismo ni zadovoljni, niti uvjerljivi.

Pastoral je u krizi komunikacije, prenošenja poruke pa i svoga identiteta o kojemu svi govorimo. Crkvi u pastoralu potreban je novi iskorak. Misliti da ćemo se oduprijeti samo ustrajanjem na starim i istrošenim formama, znači ustrajati u stranputici, ostati u magli.

Autoru fra Mirku Buljcu zahvaljujemo, jer u našoj neinformiranosti u vjeri ova knjiga je kao abeceda kršćanstva.

Tomislav Čubelić

Knjižnica 'Kačić'

Šetalište A. Stepinca 1.

21 230 Sinj

- Fra Branko Brnas, HRVATSKA KATOLIČKA MISIJA U DÜSSELDORFU (1970.-2006.), Split-Düsseldorf 2007., str. 256. Povijest i sadašnjost Nadbiskupije Kóln i grada Düsseldorfa. Sjećanje vjernika na početke Misije. Pastoralno, karitativno, kulturno i športsko djelovanje, dvojezično, bogato ilustrirano izdanje. Narudžbe: HKM, Van-Douven-Str. 8, 40227 Düsseldorf, ili knjižnica 'Kačić', A. Stepinca 1, 21230 Sinj
- FRANJEVCI I MAKARSKA OD 1502. DO 2002. GODINE. Radovi simpozija u prigodi 500. godina prvoga spomena franjevacu u Makarskoj, Kačić, 2006., br. 36-38, str. 1200.

Katehetski salezijanski centar

Srebrenjak 101

10000 Zagreb

Tel.: 01/4814-661

E-pošta: ksc@zg.t-com.hr

Bruno Ferrero, NOVE PRIČE, 232 str. 80 kn.

Ova knjiga sadrži niz priča priređenih za susrete s djecom unutar školskih i vjeronaučnih programa. Pripovijedati znači živjeti s drugima, suosjećati, razmišljati, prosuđivati, raspravljati. U ovoj zbirci svakoj priči prethodi kratak uvod koji ukazuje na njeno odgojno značenje ili je smještena u neko posebno razdoblje unutar godine.

Služba Božja

PREPORUČUJEMO NAŠA IZDANJA

PRIJEVODI SV. OTACA

Atanazije Veliki, PISMA O KRISTU I DUHU	70 kn
Grgur iz Niše, VELIKA KATEHEZA	70 kn
Ambrozije, OTAJSTVA I TAJNE	70 kn
Ciprijan, CRKVA-EUHARISTIJA-MOLITVA GOSPODNJA	50 kn
Augustin, GOVORI-1	70 kn
Augustin, RUKOVET (Enchiridion)	50 kn
Augustin, GOVORI - 2	70 kn
Leon Veliki, GOVORI	50 kn
Marijan Mandac, SV. JERONIM DALMATINAC	70 kn
Jeronim, TUMAČENJE MATEJEVA EVANĐELJA	70 kn
Jeronim, TUMAČENJE JONE PROROKA	70 kn
Jeronim, TUMAČENJE PAVLOVIH POSLANICA	90 kn
Egerija, PUTOPIS	70 kn
Ivan Zlatousti, KRSNE POUKE	90 kn
Ćiril Aleksand., UTJELOVLJENJE JEDINOROĐENCA	90 kn
Teodoret Cirski, IZABRANI SPISI	90 kn
Euzebije Cezarejski, CRKVENA POVIJEST	120 kn
Grgur Nazijanski, TEOLOŠKI SPISI I TEOLOŠKA PISMA	70 kn
Ćiril Jeruzalemski, MISTAGOŠKE KATEHEZE	70 kn
Ćiril Aleksandrijski, ODGOJITELJ	90 kn
Klement Rimski, POSLANICA KORINĆANIMA	70 kn
BARNABINA POSLANICA	60 kn

OSTALA IZDANJA

J. Brkan, OBVEZE I PRAVA VJERNIKA LAIKA	60 kn
J. Brkan, ŽUPA U ZAKONODAVSTVU KATOL. CRKVE	90 kn
J. Brkan, OPĆE ODREDBE ZAKONIKA KAN. PRAVA	70 kn
S. Čovo, BL. IVAN DUNS SKOT	50 kn
S. Čovo, FRA BONAVENTURA RADONIĆ. FILOZOF I MUČENIK	70kn
V. Kapitanović (prir.), CRKVA I DRUŠTVO UZ JADRAN	120 kn
M. Vugdelija (ur.), GOVOR NA GORI	120 kn
M. Vugdelija, POLITIČKA ILI DRUŠTVENA DIMENZIJA VJERE	120 kn

Gore navedena izdanja možete naručiti na našoj adresi:
Služba Božja, Trg G. Bulata 3, 21000 Split

Služba Božja, Liturgijsko-pastoralna revija

Osnivač – Founder:

Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja

Izdavač – Publisher:

Katolički bogoslovni fakultet Split

Uredničko vijeće – Editorial Board:

Ante Čovo, Ante Crnčević, Anđelko Domazet, Vicko Kapitanović, Ante Mateljan,
Dušan Moro, Stipe Nimac, Mladen Parlov, Luka Tomašević

Znanstveno vijeće – Scientific Council:

Ante Akrap, Marko Babić, Šimun Bilokapić, Ivan Bodrožić, Jure Brkan,
Šime Marović, Miljenko Odrlić, Luigi Padovese (Rim), Josef Pichler (Graz), Ivan
Šarčević (Sarajevo), Jure Šimunović, Ante Vučković, Marijan Vugdelić

Glavni i odgovorni urednik – Editor-in-Chief:

Anđelko Domazet

Zamjenik glavnog urednika:

Dušan Moro
Ante Mateljan

Naslovnu stranicu izradio:

Tomislav Lerotić

Jezični savjetnik:

Ankica Ravlić

Adresa uredništva i uprave – Administrative Office:

Služba Božja, Trg Gaje Bulata 3
HR – 21000 SPLIT

Tel./fax: ++ 385(0) 21 343-561; 541-722

E-mail: sluzbabozja@st.t-com.hr

Časopis izlazi četiri puta godišnje. Periodical is published four times a year. Cijena pojedinom broju je 25 kuna. Godišnja pretplata za Hrvatsku iznosi 100 kuna. Pretplata za inozemstvo 20 eura ili odgovarajući iznos u drugim valutama. Novac šaljite poštanskom uputnicom na adresu uredništva ili na naš račun:

- kunski: 2360000-1101686281 (poziv na broj 07-091)

- devizni: Zagrebačka banka d.d.: 2100346039 SWIFT CODE: ZABHR2X

IBAN: HR 7723600001101686281

Naziv: Uredništvo Službe Božje

Tisak:

Dalmacija papir - Split